

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK
KIADVÁNYAI

PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

19.

SÁFRÁN GYÖRGYI

ARANY JÁNOS
ÉS
ROZVÁNY ERZSÉBET

JOHN ARANY AND ELISABETH ROZVÁNY

BUDAPEST, 1960

Sáfrán Györgyi

ARANY JÁNOS

ÉS ROZVÁNY ERZSÉBET

Sáfrán Györgyi

ARANY JÁNOS

ÉS ROZVÁNY ERZSÉBET

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK
KIADVÁNYAI

PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

19.

SÁFRÁN GYÖRGYI

ARANY JÁNOS
ÉS
ROZVÁNY ERZSÉBET

JOHN ARANY AND ELISABETH ROZVÁNY

BUDAPEST, 1960

Lektorálta :
KERESZTURY DEZSŐ
SOMOGYI SÁNDOR

© Sáfrán Györgyi 1960

„Érintsen bár a hervadás szele,
Dús illatod, lényednek szebb fele,
A *szellem* élni fog!”

(Arany: Egykori tanítványom
emlékkönyvébe.)

„Mielőtt szellemeddel e hazát
betöltendéd,
elbűvölé az már lelkét a gyermeknek,
ki áhítattal tekintve föl reád:
szavaidra zsolozsmaként figyelt.”
(Rozvány Erzsébet.)

Így énekelt a költő — tanítványúról
és így vallott a tanítvány — mesteréről.

BEVEZETÉS

Arany János és Rozvány Erzsébet kapcsolatára vonatkozó adatainkat a Temesvárott 1960-ban még élő 98 esztendőös Popovitsné Rozvány Gabriellának köszönjük, aki még személyesen ismerte Arany Jánost s aki nagynénjének: Rozvány Erzsébetnek az Arany család tagjaitól: Aranytól, Juliskától és Lacitól, továbbá Szendrey Júliától kapott, összesen 40 db levelét, Emlékkönyvét és a *Toldi szerelme* neki dedikált példányát az oradeai Muzeuul Regionalban helyezte el. Popovitsné Rozvány Gabriella emlékiratai, egyéb családi levelei — főleg Rozvány Erzsébethez írottak — a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában vannak. Ez a két, eddig ismeretlen, szinte teljes egészében kiadatlan anyag, továbbá e sorok írójának P. Rozvány Gabriellával 1956 óta folytatott levelezése, majd 1957-ben személyes találkozása, valamint a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumban végzett kutatásai: Arany és sógora, Ercsey Sándor levelezésének kiadatlan részei, több új adattal egészítik ki, világítják meg a költő és a Rozvány család kapcsolatait.

A teljes képhez sajnos hiányoznak a második világháborúban elpusztult Arany családi kéziratok, jelen esetben Rozvány Erzsébet Aranyéknak írt levelei, valamint Aranyék egymás közti levelezésében fellelhető, Rozvány Erzsébetre vonatkozó adatok, megjegyzések.

A levelek közlési lehetőségét Popovitsné Rozvány Gabriellának, az oradeai Muzeuul Regional-nak, a salontai Muzeuul Memorial „Arany János”-nak és az MTA könyvtárának köszönöm.

Az anyag első hírét Varga József, az MTA Romániában járt kutatója hozta.

1957-ben Arany János halála 75. évfordulója alkalmából, kézíratainak mikrofilmezése céljából a Kultúrkapcsolatok Intézete Törös László javaslatára az M. T. Akadémiai Könyvtár két tagját:

Tőkés Lászlót és e sorok íróját küldte ki. Az MTA Kicsi Sándorral bővítette a kutatócsoportot.

A román állami- és kulturális szervek — élen dr. Petru Grozával, a Román Nagy Nemzetgyűlés Elnöksége elnökével, — aki szózatot írt „Arany János ünneplőihez” — a legmesszebbmenően támogattak. A romániai Írószövetség Eugen Jebeleanu és Szemlér Ferenc személyében állt mellettünk. Nagyvárad és szalontai munkánkat Spoilă Vlad, Lucia Morariu, Tordai Zádor, Bordás László, Dánielisz Endre, Debreczeni István és kísérőnk, Román Edit segítette.

Végül — és mégis elsősorban hálával emlékezem P. Rozvány Gabriellára és leányaira: Marta Gabriela és Grozda Irenára. Családi emlékeik, hagyományaik, elgondolkodtató föltevéseik élő áramába kapcsolak és láttatták velem — Rozvány Erzsébet rajongó tiszteletével — a szalontai parasztfiúból nemcsak az ő tanítójává, de nyelvünk és irodalmunk nagymesterévé nőtt Arany Jánost.

ARANY JÁNOSÉK ÉS A ROZVÁNY-CSALÁD

Arany másodszeri szalontai tanítóskodása idején került Rozványékhoz. Gyulainak írt önéletrajzi levelében beszámol a szigeti színészkalandból hazafelé tartó útjáról. Zsebében néhány krajcárral és az öreg korában megénekelte „Vándor cipó”-val gyalogolt hét napon át. Álmában halva látott édesanyja képe sürgette:

Elérem végre a szülőhont;
Fedd és gúnyol-rokon, barát,
Csak *egy* nem: az anyai szívnek
Érzem üdítő sugarát.

(*Vándor cipó.*)

Édesapja megvakul, anyját 1836. augusztus 20-án temetik el s ő apjával egyedül marad.¹

Leszerelt hárfán a két szélső ideg;
Egy alpha, egy ómega a család
Tépett könyvéből: ifjú és öreg:
Én, ősz apámmal...

(*Bolond Istók, I. 75*)

Ettől kezdve Aranyt a kötelesség hajtja. Kenyérkereset után néz. A visszatérés, a keserű szemrehányások, gúnyos megjegyzések napjaiban kerül kapcsolatba Pápai Istvánnal, a szalontai postaexpeditőrrel, a kiszolgált őrmester és „erős borivó”-val, aki azonban alaposan jártas a latin klasszikusokban és a német nyelvben. Rozvány György mint szemtanú emlékezik e barátságra² s megérteti, hogy a vándorkomédiás életből megtért és e miatt sokaktól megvetett fiatal Arany sorstársat érzett a nagytudományú, sors-

¹ VOINOVICH, I. 47. l.

² ROZVÁNY, 140-141. l.

üldözte postaexpeditorban, aki pedig fölisimerte fiatal barátja nagyráhivatottságát. Kicsit talán fiatalkori önmagát látta a szűk keretekből kitörni akaró Aranyban. S mert becsülte, szeretete, igyekezett megmenteni saját keserű sorsától. Mindent megtett, hogy képességeinek megfelelő állásba segítse.

A 19 éves Aranynak egyetlen munkalehetőséget régi iskolája ígért. 14 éves korában már mint praeceptor tanított benne. Most a correctorságért folyamodott. „Tanító a rector után, de több fizetéssel és több önállósággal, mint a többi altanítók” — magyarázza önéletrajzi levelében.³ Kérésével Balogh Péter espereshez fordult, de az kereken kijelentette: „Szalontán komédiás nem lesz tanító.” Pápai nem hagyta annyiban a dolgot. Elment a rectorhoz, Madas Györgyhöz, majd végiglátogatta a presbitereket, sőt magát az esperest is újból felkereste. Itt a kevésbeszédű embert elöntötte a saját tragédiájának keserősége:

„Legjobb tanuló voltam az enyedi kollégiumon. Egy ifjúsági hibámért nekem meg nem bocsátottak. A méltatlanság felingerelt. Katona lettem. Most semmi vagyok, egy részeges.”⁴

Pápai szavai úgy látszik elgondolkodtatták Balogh Péter esperest, mert még az év őszén szám feletti correctorként alkalmazta Aranyt. A következő év, 1837. Szent György napjától pedig már rendes corrector évi 600 frt váltópénzzel. Lakása az iskola épületében lenne, ha elődje még bent nem lakna. Így egyelőre a Kölesér utcai kis ház lakója marad. Sára nénye gondozza őket apjával. Arany 1837. aug 8-án „Kötelező írást” ad nénjének:

„Minthogy egyrésről hivatalos foglalatosságim, más részről pedig nőtelen életem nem engedik, hogy öregségre jutott édes Atyámnak gondviselését és ápolgatását teljesítem: tehát annak lelki esmérates teljesítését bízom testvéremre és férjére oly feltétellel, hogy ámbár az édes Atyám öröksége törvény szerint csak engem illetve, mint fiút, mind azáltal ha a’ fent említettek édes Atyámnak haláláig lelkiismératesen gondját viselik. . . minden, a mi örökség szerint marad, osztályra fog menni közöttünk, úgy hogy mindennek fele enyim, fele testvéremé legyen.”⁵

³ Arany János—Gyulai Pálnak. Arany János Hátrahagyott Versei. Bp. 1888. XLIII.

⁴ Rozvány, 141. l.

⁵ VOINOVICH, I. 49. l.

Az apát tehát leánya veszi magához s így a fiú — felszabadulva a gyermeki kötelesség alól — végképp elhagyja a Kölesér utcai szülői házat.

Aranyt tehetsége és lelkiismeretes munkája fokozatosan emeli ki a szegényparaszti rétegből s juttatja kora társadalmában mind feljebb és feljebb anélkül, hogy hovatarozásának tudata elhomályosult volna benne. Késő öregségében, utolsó szigeti nyarán, 1882. június 15-én írja akkor Szalontán tartózkodó unokájának:

„Szeretném kedves Piroskám, ha Szalontán léted alatt láttál volna valakit a testvérem szegény ivadékai közül, s ha különösen Jámbor Sándorékkal váltottál volna egy szives nyájas szót, hogy ismernék öreg bátyjokat a harmadik generatióban is és jót mondanának fölőled.”⁶

E sorok jellemzőek a paraszti közösségből kilépő, de attól el nem szakadóra, aki magán érzi közössége figyelő szemét s ezért nem közömbös számára, hogy „mit mondanak” róla vagy ivadékáról azok, akiknek véleménye fontos számára annak ellenére, hogy már messze magasan fölöttük áll.

Arany társadalmi emelkedésének következő állomása Szalontán a város pénzarisztokratái, a görög származású Rozványoknál vállalt házitanítói állása.

Aranya alapos műveltsége és öntudatos szerénysége hívta fel Rozványék figyelmét. A kisújszállási évek alatt Török Pálék színvonalas társasága, majd Debrecenben Erdélyi professzorék családi köre — ahova lányuk tanítása fejében ebédelni járt — megismertették a kor társadalmi szokásaival, érintkezési formáival.⁷

Szalontai kenyéradói, a Rozványok, kereskedők. 1710-ben kaptak „bolt-helyet” Nagyszalontán.⁸

A család, Rozvány György, szülővárosa történetírója szerint a XVII. században Macedóniából származott be; görög kereskedő család. A név Roziáni formában a kecskeméti görög kolónia nevei közt is előfordul.⁹

A család asszimilációja nevének alakulásában is hagyott nyomokat, szinte napjainkig. Rozvány György 1844-ben húga

⁶ ROLLA, 122. l.

⁷ VOJNOVICH, I. 38. l.

⁸ VOJNOVICH, I. 53. l.

⁹ A kecskeméti gör. templom emléktáblájára a történetíró Rozvány György unokája, szintén Rozvány György hívta fel figyelmemet, ezúton mondok érte köszönetet. Az emléktábla feliratát dr. Lukács Géza, a kecskeméti gör. egyházközség könyvtárára volt szives lemásolni, segítségét ezúttal köszönöm.

emlékkönyvébe *Rozványi*-nak írja magát. Tíz évvel később viszont a fiskális társán szívesen csipkelődő Ercsey Sándor ezt írja sógorának, Aranynak: „Másik halandó társunk Rozványi (vagy mint Gyuri a forradalom megbukta óta írja) Rozvány. . .”¹⁰

A család általában ez utóbbi formát használta. 1957-ben a szalontai családi síremléken újabb átírással *Rozvan* formában láttam. Jelen esetben ez az átírás indokolatlan, mert éppen Arany volt tanítványa, Rozvány Erzsébet nevét aranyozták át így, holott ő mind születési anyakönyvi kivonata, mind gyászjelentése s a hozzá írt levelek címzése szerint¹¹ szülei és testvéreivel együtt a *Rozvány* alakot használta.

Arany János ifjúsága idején a család feje *Rozvány József*, aki 1782-ben született. Szüleit korán elvesztette, azok halála után vagyona nagy részéből kiforgatták, úgyhogy 14 éves korától maga kereste kenyerét. Korán megtanulta a másokhoz alkalmazkodást, a szívós, kitartó munkát, a keresett pénz megbecsülését.¹²

Üzleti megbízhatóságára, egyszersmind Arany becsületességére is jellemző történetet jegyzett fel emlékezései között fia, Rozvány György. Atyjának, mint kereskedőnek hitelesített mérlege volt. Egy alkalommal Jánosdáról a főszolgabíró koresma és mészárszék ellenőrizni Szalontára jött. A mészárszék a Rozvány bolt mellett lévén, onnan kérte át a hitelesített súlymérőket. A vizsgálat során kiderült, hogy a mészárszék súlymérői hamisak. A mészáros és a székgazdát megbírságotlák, akik ezért a hiteles súlymérők tulajdonosára: Rozvány Józsefre haragudtak meg. Bosszújuk eszközüül a vándorszínészetből visszaérkezett fiatal Aranyt akarták felhasználni, aki azonban kereken megtagadta a gúnyvers írását.¹³ A történetet később Rozvány József magától a megbékélt mészáros szomszédjától hallotta, mikor Arany már házuknál tanított. „Arany több, mint becsületes — mondta a mészáros — Arany egy szent ember.”

Rozvány József ügyes kereskedő volt, felvirágoztatta üzletét, gondtalan jólétet biztosított családjának. Amikor 1862-ben 80 éves korában meghalt, szép vagyont hagyott maga után. György fia vagyónrészét az Arany levelezéséből ismerjük: ház, telkek, a homoroghi birtok, gőzmalomrész.

Rozvány József gyarapodását, sikereit részben nem mindennapi feleségének köszönhette.

¹⁰ Ercsey Sándor—Arany Jánosnak. 1854. márc. 30. Kiádtl. NszA.JEm.

¹¹ MTAk Ms 10.234/i

¹² MARTA, 9. l.

¹³ ROZVÁNY, 141, 143. l.

Rozványné *Christian Persida* családja történetében romantikus vonásokat is találtunk. Orosz katonatiszt nagyapja, Jovsics, Katalin cárnő kegyence volt s amikor mint kegyvesztettet deportálták, felesége két leányával elmenekült Oroszországból. Az anya hamarosan meghalt, a két leány Arad megyébe került: egyik egy Csernovics nevű földbirtokoshoz, a másik, Elisaveta, Christian Sava görög kereskedőhöz ment feleségül Gyorokra. Az ő leányuk Persida, Rozvány József felesége.¹⁴

A leány katonás, szigorú nevelésben részesült. E nevelés jegyeit viselte is egész életében. Jónak ítélt elgondolásait — még saját lánya boldogsága árán is — keresztülvitte. Leszármazottai elbeszélése szerint házában az ész uralmát és az akarat hajthatatlanságát képviselte. Családjában korlátlan úrnő volt és maradt 1883-ban 90 éves korában bekövetkezett haláláig. Gyászjelentése „családunk szerető és szeretett *fejének*” nevezi.¹⁵ A rendkívüli nőt mind családjában, mind ismerősei körében kiváltságos tisztelet övezte. Jellemző, hogy fia, Rozvány György, városa tekintélyes polgára, történetírója, tisztelete jeléül meglelt férfi korában is minden reggel kézesókkal köszöntötte édesanyját s minden dolgában kikérte véleményét, tanácsát.¹⁶

De hogy a szigorú tekintetű, hajthatatlan akaratú asszonynak szíve is volt, azt éppen Aranyné leveleinek rá vonatkozó részei tanúsítják.

A Rozvány-családban élő hagyomány, hogy Arany náluk ismerte meg feleségét, aki — a levelek tanúsága szerint — valóban mélyen ragaszkodott a mindvégig „édes nénjének” nevezett Rozványnéhoz. E ragaszkodás valószínűsíti a családi hagyományt. Arany Juliska írja Rozvány Erzsébetnek: „mintegy hagyományilag száll reánk egész családjuk iránti szeretet, tisztelet, sőt kegyelet” (1861. márc. 10. Függ. 19.).

E szeretet, tisztelet és kegyelet forrása és tárgya elsősorban Rozvány Józsefné volt Aranyék — elsősorban Aranyné szemében és szívében. Szinte minden Rozvány Erzsébetnek írt leveléből kicsendül ez a valóban mély ragaszkodás. Erre vall Aranyné részvétlevele Rozványné halálakor Rozvány Erzsébethez: „felejt hetetlen előttem, ki életemben idegen létemre legtöbb jót tett velem — mint fiatal árva leánynak, kinek senkije nem volt, pártfogóm és oltalmazóm a mások bántalmai ellen, amikor jót tehetett velem, azt gyakorolta is — mint férjezett nőt, családlányát, számtalan jótéte-

¹⁴ MARTA, 8. l.

¹⁵ MTAK Ms 10.234/i

¹⁶ P. Rozvány Gabriella szíves közlése.

ményben részesített bennünket, amiért koporsóm bezártáig, halás szívvel emlékezem. . . legyen áldott a föld, mely hült tetemét befogadta — könnyű a por, a rög, mely befödi drága tetemét. Nem halhatott volna meg valakim, akinek elvesztése mélyebb fájdalmat üthetett volna sebzett lelkemen! . . . kísérik azok áldásai a sírjában, az a sok szegénység, akikkel ő életében annyi jót tett. . .” (1883. okt. 27. Füg. 51.)

A levél Aranyné életének két korszakára utal: egyik férjével való összekerülésének ideje, másik a szabadságharc utáni nehéz idők, amikor Arany feleségét és gyermekeit Rozványékra bízta.¹⁷ E jelenet is elvonulhatott Aranyné előtt, amikor öreg Rozványné emlékét idéző részvétlevelét írta. Hogy milyen mélyen érintette halála, arról unokája egy levele is tanúskodik. Széll Piroska apjának írja: „Szegény öreg Rozványiné halála igen meglepett bennünket, betegeskedéséről előre sem tudtunk, nagymamát igen meghatotta szegénynek halála.”¹⁸

Nem érdektelen a Rozvány családban élő hagyomány, mely a *Daliás idők*, illetve a *Toldi szerelme* energikus Toldinéjában öreg Rozványné ihletését is föltételezi.

A trilógia első része a költő és édesanyja bensőséges kapcsolatának emlékét őrzi. . . „egyedül nőttem öreg jámbor szüleim körében: s hiszed-e hogy ennek eltörölhetetlen befolyása lett jellememre? Az a felfogás, a mint én Toldi viszonyát anyjával, rajzolom, nem annyira objectiv, mint a közönség gondolja” — írja Arany Tompának.¹⁹

Kétségtelen, hogy a *Daliás idők*, illetve *Toldi szerelme* Toldinéja az első rész anya-alakját új, más vonásokkal gazdagítja. Az első Toldiban Miklós — bár korára szinte még gyermek — nemcsak anyja szívének, de házának is ura, akit anyja szolgáló szeretettel vesz körül.

A *Toldi szerelme* Toldinéja már keményebb, harciasabb vonásokat visel. A *Daliás idők* első dolgozatában útra kerekedik, látni akarja a lányt, fia választottját:

Elmegyek én magam, bizony el én oda;
Megtudom, meglátom, kicsoda? micsoda?

(V. é. 3.)

Ez már a fia dolgába elszántan beleszóló anya típusa. Az elhatározást tett követi; útrakel György árvájával és az öreg Bencével fölkeresni Rozgonyi Pál házát.

¹⁷ ROZVÁNY, 168—169. l.

¹⁸ 1883. nov. 12. ROLLA, 150. l.

¹⁹ Arany János—Tompá Mihálynak, 1853. dec. 4. AJL. I. 328. l.

Toldiné meg a lányt tartja mindig szemmel,
Nem aval [!] a nyájas édes-anyaszemmel,
Hanem mostohával, amilyenel soha
Nem nézhetne irigy napa vagy mostoha.

(*Daliás idők* első dolg. V. 17.)

Toldiné harciassága fia tivornyáinak hírére robban ki igazán. Nyomban cselekszik: befogat, utazik. A fia várából hallatszó trágár daloktól nem retten vissza. Belöki az ajtót s „bátran, erős hangon így pattog a nyelve”:

Ki, ki orcátlan had! ez a *fiam* vára:
Nem hagyom a házát, javait prédára!
Én mondom az anyja: el, el! haza innen!
Parancsolom! tüstént takarodjék minden”.

(*Toldi szerelme*, VI. 43.)

Ez a határozott, parancsoláshoz szokott nagyasszony, aki várnagyokat, szolgákat rendel magához, faggat fia felől, az első rész fiáért hangtalanul küzdő anyatípusával szemben új vonásokkal gazdagodott. Ebben már van a házát kormányzó, övéi ügyeit intéző, árvákat védő Rozványiné egyéniségéből is. Arany, mint a Rozvány ház lakója, a mindennapok közelségében látta, figyelte a ház asszonyát s így nem lehetetlen, hogy kemény, határozott egyéniségéből kölesönzött vonásokat a középső rész Toldinéjához.

Rozvány Józsefnek és Christian Persidának három gyermeke volt: *András*, *György* és *Erszébet*.

Az elsőszülöttről, Rozvány Andrásról írja Arany: „Egy nap derült volt reád s reám” — „Kortársam R. A. halálán” c. öregkori versében.

Egy nap derült rájuk valóban, mert egy napon születtek. Csak amíg a tehetős Rozvány-házban gondtalan jólét fogadta az elsőszülött fiút, addig a Kölesér utcai „bogárhátú viskó”-ban paraszti szegénység Arany György és Megyeri Sára tizedik gyermekét, a vézna kis Janit, akinek nyolc előtte elhalt testvért kellett öregedő szüleivel feledtetnie.

Rozvány József elsőszülött fiát, Andrászt, a családi hagyományt jelentő kereskedői pályára nevelte. Amikor Arany hozzájuk került tanítónak, egy szobában lakott vele.

Rozvány Gabriella írja 1956-ban emlékirataiban, hogy nagyapja Rozvány József házában, gyermekkorában még látta annak a szobának ablakába karcolva, melyben a két fiatalember lakott — Arany írásával — azt a két sort, melyet a családi hagyomány és emlékezet a költőnek tulajdonít:

Még a búza ki sem hányta a fejét,
Már a madár mind elhordta a szemét.²⁰

A két ifjú, noha természetük, hivatásuk, műveltségük merőben különbözött, mégis jól megértette egymást. A zárkózott, mindig olvasó Arany szerette a tréfát, kedves kötődést. Lakótársa, a bolthól hírekkel hazatérő bohókás Rozvány Andris ugyancsak benne élt „az ifjúság szép kertjében”, ahova Arany csak „vaskorlátot” át pillantgatott.

Arany egy ifjúkori, Szilágyi István nevenapjára írt tréfás köszöntője epilógusában felvonultatja a szalontai erdőben együtt korhelykedő ismerősöket: Csere János kántor, Pécsi Lajos fűszeres, Pap Imre üveges, Zwickel József chirurgus, Zsugovits Demeter görög kereskedő és Fekete Mihály alakjait. A díszes sorban a gyengébb nemet igen kedvelő társát — nyilván jellemzésül — „szűz Rozvány Endere” néven emlegeti.²¹

A másik, Rozvány András nevéhez fűződő gondtalan ifjúkori emlék Arany János nevenapjával kapcsolatos, amikor a költő kacagtatón utánozta Andris barátja hadaró beszédét. A történeteket, a szintén jelen levő Rozvány György emlékezete és emlékiratai őrizték meg.²²

Rozvány András úgy látszik nehezen tűrte otthon a kemény kordát. Eresey írja sógorának: „Rozvány András, miután a falomiával ismételve és most már 1000ikszor összeveszett — házasodni készül.”²³

Házassága valóságos lázadás a szinte törvénynek számító családi szokások ellen: nem görög és nem is gazdag lányt vesz el. Ismét Ereseyt idézzük: „Rozvány András a nősülés epochalis catastrophiáján készül keresztül esni. Igen biz a' el akar venni N. Váradról szegény catholica leányt, kinek csinoságán és becsületességén kívül semmi vagyona nincs. Már jegyet is váltottak. Isten segítse a jó szándékot.”²⁴

Arany és Rozvány András ekkor 37 évesek. A költő 14 éve házas, két gyermek apja s már négy évvel előbb megírta „Évek, ti még jövődő évek” c. versét:

²⁰ ROZVÁNY GABRIELLA, 10. l.

²¹ AJÓM. VI. 206. l.

²² ROZVÁNY 157. l.

²³ Eresey Sándor—Arany Jánosnak, 1852. nov. 13. NszAJEm. Kiadatl.

²⁴ Eresey Sándor—Arany Jánosnak, 1854. márc. 30. NszAJEm. Kiadatl.

...Nem évek száma hozza
— Nem mindig — a vén kort elé:
Kevés esztendőök súlya szintúgy
Legörnyeszt a mély sír felé.

Amíg Arany ős hajszálaait figyelni és vénségét panaszolja, barátja akkor házasodik. Ercsey következő levele már erről ad hírt: „Rozvány Bandi megházasodott és feleségét haza is hozta (ez már azonban óság, mit, gondolom irtam is már)”²⁵ Egy következő évi levél kis Rozvány-utód hírét hozza: „Rozvány András szintén megvan az ő feleségecskéjével, ki nemsokára meghozza neki az apai kedves örömet”²⁶ — Áprilisban a remény beteljesüléséről ad hírt: „Rozvány András atyafinak a közelebbi napokban egy leánykája született, kit is neveznek Irénnek.”²⁷ — Rozvány András és Kesztheli Mathild házasságából nem is született több gyermek.

Rozvány András bohém természetén házasember és családapa mivolta sem változtatott. Mindenre kaphatósága hasznos kereskedői fürgeséget, szívesen segítő leleményt is jelentett, továbbá lendületet a kivitelben. Amit elvállalt, el is intézte. Ercsey őt kérte meg Arany Tisza Domokoshoz írt leveleinek Kőrösre juttatására. Ezeket u. i. Domokos halála után Tiszáné visszaajándékozta a költőnek. Rozvány Bandi a leveleket magával vitte Pestre, ott megbízható kőrösi kereskedőt keresett, aki aztán el is juttatta a költőnek.²⁸

Ercsey Sándor levelei arról is beszámolnak, hogy Arany János areképének Szalontára szállítását, — melyet szülővárosa festetett meg Barabással — szintén Rozvány András vállalta, s ez bizony nem kis viszontagságok között ment végbe: „A görögök — írja Ercsey — t. i. Rozvány Bandi és Csáky Gyuri tegnap jöttek haza Pestről, hova még a hónap első napjaiban elmentek volt. Az a kriminális idő, mi a múlt napokban itt volt, Pesten érte őket. Ennek következtében alig tudtak Szolnokról 5 nap alatt haza vergődni, ott hagyván portékájukat is. Ők elhozták magukkal bátyám areképét is, de azt hasonlóképp ott hagyták.”²⁹ — A következő levél

²⁵ Ercsey Sándor—Arany Jánosnak, 1854. júl. 16. NszAJEm. Kiadatl.

²⁶ Ercsey Sándor—Arany Jánosnak, 1855. jan. 11. NszAJEm. Kiadatl.

²⁷ Ercsey Sándor—Arany Jánosnak, 1855. ápr. 26. NszAJEm. Kiadatl. — Rozvány Irén, férj. Kiss Elekné, majd Nagy Ödönné.

²⁸ Marta Gabriella szíves közlése.

²⁹ Ercsey Sándor—Arany Jánosnak, 1857. márc. 20. NszAJEm. Kiadatl.

²⁹ Ercsey Sándor—Arany Jánosnak, 1857. márc. 20. NszAJEm. Kiadatl.

beszámol az arckép további sorsáról: „A járhatatlan rossz utak elmúltával bátyám arcképe beérkezett Pestről, és az ideiglenesen Rozványéknál van letéve, mert az ő portékáikkal együtt küldetett. A kép nagyon szépen van festve és annyira élethű, hogy mi „adjon isten jó napot” mondunk neki.”³⁰

Rozvány Andrásához úgy látszik Ercsey Sándor is jobban vonzódott, mint Györgyhöz, aki szintén ügyvéd és így bizonyos fókig riválisa volt. Egyik levelében megírja, hogy felesége Tamásra menvén, unatkozott és fölment Rozvány Bandihoz.³¹ Egyik levelében panaszkodik, hogy amikor a levelet megkezdte, sok írivaló járt eszében, közben azonban elfeledte. Ezzel kapcsolatban Rozvány Bandi mondása jut eszébe: „most elmondhatná R. B.: Uram öcsém, ne rágja már azt a pennát”.³²

1861-ben Arany Juliska írja Rozvány Erzsébetnek: „A múlt hetek egyikében volt szerencsénk Rozványi Andris bácsihoz is, s csak az zavarta meg örömünket, hogy nem nyerhetők meg sem egy ebédre, sem egy estelire.” (1861. ápr. 28. Függt. 20.)

Az utolsó emlék, amit Arany János és Rozvány András kapcsolatára idézhetünk, a költő „Kortársam R. A. halálán” c. verse. A vers keletkezéséről Rozvány György is megemlékezik.³³ A költeményt a döbbenet iratta Arannyal: mennyivel több vitalitást érzett barátjában, mint fáradt önmagában és mégis — az ment el hamarabb.

György, a fiatalabb Rozvány fiú 1819. április 21-én született és így két évvel volt fiatalabb bátyjánál és Aranynál. Mivel András a családi hagyományt jelentő kereskedői pályára lépett, Györgyöt taníttatták. A kisebbik fiú honoratorrá válása a család társadalmi tekintélyét is emelte.

Rozvány György egyéniségét, pályáját családja tevékeny görög szelleme jellemzi.

Középiskolai tanulmányait Aradon, Nagyváradon, Temesvárott végezte, a jogot Késmárkon kezdte és Debrecenben fejezte be. 1840-ben tett ügyvédi vizsgát Pesten. Beöthy Ödön, Bihar vm. szabadelvű pártjának alapítója 1839-ben magával vitte a pozsonyi országgyűlésre, ahol részt vett az Országgyűlési Tudósítások szerkesztésében. 1840-ben megbízták, hozza haza Spielbergből Szalontára a kegyelemmel szabaduló szerencsétlen sorsú Lovassy Lászlót.

³⁰ Ercsey Sándor—Arany Jánosnak, 1857. ápr. 27. u. o. Kiadatl.

³¹ Ercsey Sándor—Arany Jánosnak, 1853. ápr. 2. u. o. Kiadatl.

³² Ercsey Sándor—Arany Jánosnak, 1853. júl. 28. u. o. Kiadatl.

³³ Rozvány, 162. l.

Rozvány György hivatali pályáját a Bánátban kezdte. Hat éven át aktuárius egy uradalomban. Az ügyeket ugyan német nyelven intézi, azonban elevenen él benne a magyar kultúra élesztgetésének vágya. Ő rendezte 1844-ben Bánátban az első magyar nyelvű színdarabot. Nagy Ignác „Tisztújítását” adja elő Komlósön műkedvelőkkel.

Szülővárosába visszatérve, ott is részt vesz a közéletben. Amikor Aranyt 1848-ban képviselővé jelölik, jelölését Rozvány György jelenti be. A sikertelen választás eredményét a rá szavazók közölték a költővel. Rozvány György emlékezett rá és föl is jegyezte Arany hogyan fogadta a hírt: „komolyan és higgadtan mondá: „ki tudja miért volt ez így jobb mind reám, mind a közügyre nézve?”³⁴

Rozvány György a szabadságharc kitörésekor tagja a szalontai gyalog nemzetőrségnek, harcol a perlászi, majd mint lovas nemzetőrhadnagy a piski csatában. Bem többször megbízta futár feladatokkal. Utolsó beosztásában Ormai Norbert ezredes hadsegéde volt. A Hivatalos Közlöny nevét *Rozvágyi*-nak írta. Ennek köszönhette, hogy nem került az elnyomatás „fekete”-listájára s hogy 1859-ben közjegyző lehetett szülővárosában. Fiskális-társa Ersey Sándor e kinevezést nem minden irónia nélkül írja meg sógorának: „A világ pedig, értvén a szalontai világot, halad a maga útján. Vannak, itt, bárha igen kevesen is, kik nagyon dicsőségesen érzik magokat. Ezen dicső férfiak között legkiválóbbak: Bajó János és Rozvány György. Az első helyen nevezett tanácsos, az utóbbi pedig es. k. közjegyző s alig várja, hogy új kastélyára a kétéjú sást kifüggeszthesse. Legyen neki az ő izlése szerint.”³⁵

Igaz, hogy Rozvány György elfogadta a közjegyzőséget, azonban egyetlen jel sem vall arról, hogy a „kétéjú sas” jégében látta volna el hivatalát. Sőt, van éppen egy olyan adat, mely a közjegyzőnek a „rebellis” hagyományokkal való belső kapcsolatát igazolja. Arany kérésére Rozvány György leírta és leköttázta a „Rákóczi kesergője” szalontai változatát. A leírás körülményeit a kísérő levélben meg is örökítette: „Leültünk hároman csász. kir. közjegyzői irodámban és Kenéz Péter uram elkezdé a Rákóczy nótáját nekem tollam alá mondani s azután hangjegyzés végett hegedűm hurja alá énekelni. Nagy Lajos . . . jó ízűn mosolygott . . . minő dologgal foglalkozunk a közjegyzői irodában.”³⁶

³⁴ ROZVÁNY, 166–167. l.

³⁵ Ersey Sándor—Arany Jánosnak, 1859. aug. 31. NszAJEm. Kiadatl.

³⁶ Rozvány György—Arany Jánosnak, 1861. dec. 2. MTAk. Arany Lev. 452. sz.

Rozvány minden szülővárosával és annak nagy fiával kapcsolatos ügyben nemcsak a készséges közreműködő, hanem nem egyszer kezdeményező. 1848-ban Arany követté választása nem sikerült. 1861-ben Rozvány újból mozog ez ügyben. Tisza Kálmán személyesen kéri a költőt, fogadja el szülővárosa jelöltségét. Arany Rozvány Györgynek írt levelében köszöni meg a bizalmat, de megírja, hogy a jelöltséget nem vállalja: „1848-ban, igaz hogy félig erőltetve, hagytam nevemet szerepelni a jelöltek lajstromán: de azóta öregbedett tapasztalásom, és megtanultam, „kiki a maga szerepében”³⁷

1879-ben, *Toldi szerelme* megjelenésekor a szalontaiak -- ismét Rozvány György kezdeményezésére és irányításával -- emlékalbumot készítenek a költőnek. Küldöttség készül átadni neki. Arany Rozvány Györgynek írt megleghangú levélben hárítja el a megtiszteltetést: „Édes Gyurim! Azt hallom, hogy ti deputatioval készültök fel hozzám. Kérlek hagyjátok el! Meg nem bocsáthatnám magamnak, hogy miattam néhány becsületes ember ide fáradjon, egészségét kockáztassa, ily zord téli időben, csak azért, hogy nékem *élőszóval* elmondja, a mit ugy is tudok, a miről meg vagyok győződve: hogy szerettek, méltányoltok.” — A levelet jellemző ironikus fordulattal fejezi be: „hagyjátok a deputatiót akkorra, majd ha minister — vagy legalább is szolgabíró leszek”³⁸

Rozvány sokoldalú munkásságában Arany legjobban értékelte történetírói tevékenységét. Nevét ma is maradandóan őrzi „Nagy-Szalonta mezőváros története” (Gyula, 1870.) c. monográfiája. A város történetét ma író Bordás László is komolyan értékeli Rozvány alapvető művét.³⁹

Rozvány e művének megjelenése után szalontaiakkal járt Pesten; Aranyt is fölkeresték, akihez időközben Gyulai is megérkezett. A költőben, ha földijeivel találkozott — talán az ifjúkori emlékek hatása alatt — föl-fölsejlett a tréfálkozó kedv. Ez történt most is, mint azt Rozvány — mivel az ő műve kritikája körül forgott a tréfa — meg is örökítette. Gyulai u. i. felolvasta az aznap megjelent s még Rozvány által sem ismert kedvező kritikát a könyvről. A felolvasás alatt Arany tréfából odasúgta Rozványnak: „ne higgy neki, hasból olvas!”⁴⁰

³⁷ Arany János—Rozvány Györgynek, 1861. márc. 3. AJL. II. 468—469. l.

³⁸ Arany János—Rozvány Györgynek, 1879. dec. 24. AJL. II. 469—470. l.

³⁹ Bordás László dr. szíves közlése, Nagyszalontán.

⁴⁰ Rozvány, 157—158. l.

E tréfáló kedvet hiányolta Rozvány a Szalontáról elszármazott régi barátban. Riedlnek írt levelében is ír erről:

„Költőiségéből csak azt sajnálom: miért nem végezhetette be *Bolond Istók-ját*? Ez lett volna lelkének tipikus alakja. Ebből ismerhettük volna fel keblének belső világát, a lelkéhez forrt játszi humort, azt az ártatlan jókedvet, mellyel jó Géniusza őt oly gazdagon megáldotta. Nem az a morózusnak látszó ember volt Arany, kit Pesten ilyenül ismertek; hanem az a világot és az egész emberiséget szeretettel keblére ölelő vidámkedélyű ember, kit mi Szalontán ismertünk.”⁴¹

Rozvány e sorok írásakor nem gondolt arra, hogy a fiatal Arany szalontai derűjét három sorsdöntő élmény fedezte azóta el: a legnagyobb emberi élmény: Petőfi elvesztése, a legmélyebb családi csapás: Juliska halála s a baza vajúdasából halva született kiegyezés, melyre, mint Arany borújának, hallgatásának egyik legfőbb okára Keresztury Dezső mutat rá.⁴²

Rozvány György szülővárosa történetén kívül vizsla érzékenységgel kutatót minden után, ami Szalonta becsét emelő adat. Mint egyik Márki Sándornak írt leveléből tudjuk, Pázmány prédikációit olvasva, bennük a szalontai dialektusra ismer. Mivel Pázmány édesanyja a Szalontához tartozó paraszti tanyákra való volt, ennek kapcsán foglalkoztatja a kor divatos irodalmi kérdése: szeretné kimutatni, hogy amint az olasz irodalom dialektusát Toscana, a franciáét Párizs, úgy a magyar irodalom uralkodó nyelvét Nagyszalonta adta.⁴³

De Rozvány Györgyöt a tudomány művelése mellett egész életén át foglalkoztatta annak népszerűsítése, a nép művelésének vágya is. Fokozottan megvolt ez benne szülővárosa lakóival és múltjukkal kapcsolatban. E törekvésből született az a kis füzet, melyben versbe szedte szülővárosa mondáit: „Szalontai helyi mondák a hajdú-világ idejéből, verses dolgozat Rozványtól.”

E füzetet Aranynek is megküldte, aki köszönő levelében visszaemlékszik a gyermekkorában apjától hallott mondákra, melyeket a *Toldi szerelme* VI. énekében megörökített. Levelét ezzel fejezi be: „én ezeket nem felnőtt koromban hallottam, tehát fel

⁴¹ Rozvány György—Riedl Frigyesnek, 1893. máj. 26. és k. n. Ld. Geleji Dezső, Egy nagyszalontai kortárs két levele Arany Jánosról. It. 1957. 3. sz. 267—273. l.

⁴² KERESZTURY DEZSŐ, A hallgató Arany. It. 1950. 3. sz. 66—72. l.

⁴³ Rozvány György—Márki Sándornak, 1876. nov. 10. Márki Sándor Levelezése, 802. sz. Szegedi Egyet. Kvtár.

sem jegyeztem semmit. . . Az utód neked fogja köszönni, hogy megmented, a mi még el nem vezett.”⁴⁴

Arany minden vonatkozásban méltányolta Rozvány György szülővárosukkal kapcsolatos fáradhatatlan tevékenységét. Ezt írja sógorának: „Hogy a piacotok épül és szépül, az is örvendetes dolog s arra mutat, hogy Szalontának jövője van. Denique is igaza lesz Rozvány Gyurinak, mert ez az ő nótája volt mindig.”⁴⁵

Rozvány György újságírói mozgékonyssággal tudósítja a pesti lapokat szülővárosa eseményeiről. A Vasárnapi Újságban hírt ad pl. Szathmári István csizmavarrógép találmányáról, s a feltaláló kérésére szakszerű rajzokkal kíséri a cikket. A kulturális hírek mellett megírja Kenyeres disznóinak Párizsba indítását. Ercsey nem minden irónia nélkül számol be sógorának e híradásokról:

„Lássuk már azon újságokat is, mellyek bennünk az industria terén is világhírűvé kezdenek tenni. Ilyen nevezetesen: A nagyvilág előtt már tudva lévő azon csizma varró gép, mely által Szathmári István schuster, a világ minden schustereit a máj daganattól — meg nem tudom én még mitől meg fogja menteni. . .” Szó ami szó, sok jóakarát van ebben a Gyuriban, de minden tetteivel neveltségessé teszi magát minden józan ember előtt. No de talán majd megérik az esze, mert mint sejtjük, házasodni akar.”⁴⁶

Arany ismerte sógora Rozvány György iránti nem túlzott rokonszenvét. „Köszöntöm — fejezi be egyik levelét — az én szalontai jó barátaimat, Lovassiékat, Kenyereséket, s Rozványokat különösen. Te Gyurival nem vagy felette bizodalmasan, a mint sejtem, de hisz azért átadhatod neki az árva gyűlésen.”⁴⁷

Ma már — függetlenül Ercsey cáfolatra ösztönző hangú híradásától — nem érezzük lekicsinylésre méltónak Szathmári István találmányát s a hírt az egészségtelen csizmadia munka megkönnyítéséről.

De más adataink is vannak rá, hogy a korában megmosolygott, mindenhez hozzászóló Rozvány György nem egy, akkor szokatlan, ma figyelemre méltó gondolatot hirdetett vagy igye-

⁴⁴ Arany János—Rozvány Györgynek, 1880. máj. 25. AJL. II. 470—471. l.

⁴⁵ Arany János—Ercsey Sándornak, 1854. ápr. 25. Ercsey, 89—92. Kiadatl. r. NszAJEm.

⁴⁶ Ercsey Sándor—Arany Jánosnak, 1856. máj. 9. NszAJEm. Kiadatl. Vasárnapi Újság, 1856. 17. sz.

⁴⁷ Arany János—Ercsey Sándornak, 1858. febr. 7. Ercsey, 129—130. Kiadatl. részlet. NszAJEm.

kezett valóra váltani. Ennek bizonyosságai az 1889-ben megindult *Nagyszalonta és vidéke*, majd a *Szalontai Lapok*ba írt helyi vonatkozású, rendszerint tanító jellegű cikkei. Pl. a színelőadásokkal kapcsolatban szemet szúrnak neki az első sorokba szándékosan későn bevonuló, feltűnést keltően elhelyezkedő szalontai „előkelőségek”, akiket megleckézttet, figyelmeztet, hogy jaj a „dús javakkal” rendelkező gőgöseknek, ha az idő rendszeres kerékvágásából kizökken. . .⁴⁸

Talán nem véletlen, hogy legkisebb fia Rozvány Jenő az erdélyi munkásmozgalom vezető alakja lett.⁴⁹

Rozvány Györgyöt minden, az ember jólétét, emelkedését szolgáló kérdés érdekelte. „Gyuri bácsi” — ahogy öreg korában városzerte szólították — mint a szalontai Malomtársulat egyik igazgatója, az artézi kút vizének nyilvános fürdőhöz való felhasználásán fáradozik; azt, hogy 82 éves kora ellenére keze reszketés nélkül ír, annak tulajdonítja, hogy a „szabad vízben fürdőzést és úszást szenvedéllyel gyakorolta”. Erre szeretné „lakostársait” is ránevelni, ehhez akarja a lehetőséget mindenki számára megteremteni.⁵⁰

Rozvány György sokoldalúságára jellemző, hogy ügyvédi gyakorlatán, hivatali munkáján, történeti tanulmányain kívül — ha nem is magas fokon — de a művészetek szinte minden ágát művelte: verselt, rajzolt, hegedült. Lefestette Aranyt, mint nemzetőrt, megörökítette Szalonta régi piacterét az iskolával és a „város-házával”, amint Arany idejében állott s hasonló jellegű „bogárhátú viskók” alapján megrajzolta Arany szülőházát. Képeit az *Arany János Emlékmúzeum* őrzi. — Elsőül kottázta le a szalontai Rákóczi-kesergője dallamát, amit 1916-ban Kodály Zoltán még szintén megtalált s egy más változatban feljegyezt.⁵¹

⁴⁸ ROZVÁNY GYÖRGY, Nyári színház és fürdő N. Szalontán. Szalontai Lapok, 1901. jún. 9. OSZK.

⁴⁹ Rozvány Jenő dr. (1878—1938.) már mint jogász, 19 éves korában kapcsolatba került a munkásmozgalommal. 1904-ben perbe fogták, börtön- és pénzbüntetésre ítélték. Az első világháború után, a fogságból visszatérve, a Romániai Szocialista Munkáspárt kongresszusának egyik megszervezője és előadója. E kongresszuson a többség kimondta a III. Internacionáléhoz csatlakozást, tehát a Kommunista Párt megalakulását, emiatt Rozvány Jenőt is letartóztatták. Kiszabadulva szerkesztette a Párt lapját. 1931-ben kénytelen volt emigrálni a Szovjetunióba, ahol mint a Szovjet Tud. Akadémia tudományos munkatársa dolgozott. Özvegye Rákosné, Rozvány Szidónia szíves közlése.

⁵⁰ ROZVÁNY GYÖRGY, Nyári színház és fürdő N. Szalontán. Szalontai Lapok, 1901. jún. 16. OSZK.

⁵¹ Rozvány György—Arany Jánosnak, 1861. márc. 3. (6 levél melléklete) MTAK Arany Lev. 452. sz.

Magyar Népköltési Gyűjtemény, XIV. k. Nagyszalontai Gyűjtés 65. l. (szöveg) 275—276. l. (dallam)

Legnagyobb szenvedéllyel mégis az Aranyra vonatkozó emlékeket gyűjtötte. Kikérdezte a kor- és iskolatársakat s felelevenítette saját- és családja emlékeit. Így született meg *Arany János életéből* c. 20 folytatásos újságközleménye, mely a *Nagy-Szalonta és Vidéke* c. hetilapban jelent meg 1890. jan. 12. — máj. 11. között, névaláírással nélkül. A MTAK Kézirattárában azonban van egy erősen megrongálódott újságkivágat, melyet láthatólag maga a szerző helyezett ott el, vagy küldött a költő fiának. Erre sajátkezüleg vezette rá: „írta: Rozvány György”. (L. fénykép-másolat.)

E cikksorozatot mind a Voinovich-féle Arany-életrajz, mind a kritikai kiadás forrásai között hiába keressük. Rozvány György 9 évvel később egy részletet megjelentetett belőle a Pesti Napló 1899. okt. 4-i 275. számában: *Apróságok Arany János életéből* címmel, névaláírással. Ezt már Voinovich is ismeri, s fel is használja. A Rozvány-féle emlékezések gazdag anyagát az Arany-irodalomban egyedül Gyöngyösy László hasznosította szinte minden Aranyról írt könyvében, cikkében, tanulmányában, anélkül azonban, hogy bárhol is hivatkozna rá. A Rozványra való utalásai pusztán azt a látszatot keltik, hogy tőle is hallott egyet-mást a költő ifjúkori élményeiből. Így történt, hogy Voinovich is csak a Rozványtól átvevő Gyöngyösy Lászlóra hivatkozik s száll sokszor vitába az átvételben néha valóban nem eléggé meggyőző leírásokkal, adatokkal, mint pl. a *Koldus-ének* felolvasása esetében. Amit Voinovich „nyugodtan a mesék birodalmába utasíthatónak” talál, az Rozványnál olvasva meggyőző, mert őrzi a jelenvolt kortárs élményének, emlékeinek frissességét.⁵²

E cikksorozat figyelemre méltó adatokat közöl arról a társadalmi környezetről is, melyben a költő ifjúsága és férfivá érlelődése lejátszódott. Arany szegényparaszti sorból való kiemelkedésének útját ezek ismeretében sokkal hitelesebben lehet majd megrajzolni. A múlt század társadalomtörténete kutatóinak figyelmét is megérdemli. Mindezeket figyelembe véve iktattuk e tanulmány Függelékébe Rozvány György — eddig még szakmai körökben sem ismert — értékes cikksorozatát, csak a tárgyhoz szorosan nem tartozó részeket hagyva ki belőle.

Az irodalomtörténet, közelebbről az Arany-irodalom legnagyobb tekintélye: Voinovich Géza Rozvány adatait — bizonyos, néha szinte elfogult fenntartással kezelte. Ennek okait az alábbiakban kereshetjük. Rozvány 1879-ben jelentette meg *Arany János serdülőkori élménye kortársa Rozvány Györgyől. Kézirat ünnepelt költőnk*

⁵² VOINOVICH, II. 16—17. l., Rozvány. 170—171. l.

barátai és a nagyszalontai iskola-növendékek számára c. kis füzetét. A gyarló versezetben írt emlékezés elmondja, hogy a rektor szüretjén hogyan mulatott Arany diáktársaival a régen híres, most vak öreg muzsikus kedvéért, s hogy részesült ezért megrovásban a rektortól. Rozvány e füzetkét Aranyinak is megküldte, aki a példány címlapjára ezt írta: „ebből ugyan keveset tanulnak és ez sem igaz”. A mondatot a nyomatkozó kedvéért alá is húzta. Mivel a dolog úgy látszik tovább foglalkoztatta, a füzet hátlapján bővebben is kifejtette véleményét: „Éz az egész história nem igaz. Iskolaszék vagy presbyterium előtt soha sem állottam, semmiféle kirugásért, pedig talán érdemlettem volna, mert nekem is voltak vad éveim, a magam csendes módja szerint. De akkor az ilyen nem került iskolaszék elé, a rector maga elhegedülte a fiún, akit rajta kaptak, a 6 vagy 12 vesszőt. De rajtam ez sem történt meg.”⁵³

Ha megfigyeljük e cáfolatot, érezhető, hogy e befejezés, mely ellen a költő protestál, nyilvánvalóan Rozvány György szerencsétlen „költői” szüleménye. Ezt bizonyítja az is, hogy a hitelességre számot tartó emlékezésekben — a megnevezett egykori tanuló-társ: Varga József nyomán — elmondja magát a szüreti mulatozást, büntetésről azonban szó sincs benne.⁵⁴

Arany zárkózottsága, érzékenysége egyébként is irtózott minden vele kapcsolatos adat publikálásától. Mikor 1855-ben Gyulai életrajzi adatait kéri, ezt válaszolja: „... hozzá is fogtam. . . beszélvén magamról, mint afféle *elhúnyt* celebritásról, de megijedtem tőle, halva képzelvén magamat”.⁵⁵

Ugyanígy idegenkedett attól, hogy a Rozvány György-féle gyermek- és ifjúkori emlékek még életében nyilvánosságra kerüljenek. Márki Sándor Bihar megye nagy szülötteinek életrajzai közt Aranyét is közölni akarta s éppen még a szülőföldön lejátszó emlékek alapján. Ehhez kérte a költő beleegyezését. Választ Arany Lászlótól kapott:

„Kéreti önt, hogy azon ifjúkorára vonatkozó adatokat, melyekről hozzá intézett levelében szól, ne közölje részletesen. Nézete ily kérdésekben az, hogy hasonló ifjúkori apróságok, ha érdekesek lehetnek is az író halála után, de életében nem tartoznak a közönség elé s közlésök igen könnyen indiscretivává válhat az íróval, arrogantiává a közönséggel szemben, amely előtt a még élő író ez adatok által úgy mutat-

⁵³ VOINOVICH, I. 20. l.

⁵⁴ Rozvány, 139–140. l.

⁵⁵ Arany János—Gyulai Pálnek. önéletrajzi levél, 1855. jún. 7. Arany János Hátrahagyott Versei, Bp. 1888. I. k. XXXV. l.

tatik be, mint csupán történelmivé vált egyének mutathatók be.”⁵⁶

Gyulai Pál Márki Sándorhoz intézett levelében a költő véleményét konkrétan közli:

„Arany azt jegyezte meg Rozvány ur jegyzeteire, hogy azokban egy s más tulozva van; pl. ő nem azon időtájt tanult meg olaszul, mint Rozvány ur írja. Egyszóval discretioval, tapintattal föl lehetne használni Rozvány ur adatait, csak ne nagyon bőven és kiszinezve, mintha csak ezek kedvéért írná az életrajzt.”⁵⁷

Gyulai levelét Márki elküldhette Rozványnak, aki augusztus 5-én már válaszol is. E levél érdekes és jellemző arra, mennyire tartott Rozvány Arany érzékenységétől, szigorú kritikájától, de érdekes azért is, mert kiderül belőle, mint később a Riedlnek írottból is, milyen nagy hatással volt rá a költő egyénisége, akit pedig emberi közelből s már akkor ismert, amikor az nem volt még „nagy”, azaz híres ember. Rozvány, látható megkönnyebbüléssel ezt írja Márkinak:

„Őszintén mondva, tőle [Gyulaitól] és Aranytól csak agyonhallgatást reményltem. . . Hozzá tartozójának magamat csak némi joggal tarthatom; amennyiben atyám házánál két éveit iskolaszünetidők alatt egy szobát együtt laktunk s a még nem nagyon elzárkózott ifjú kebelbe a barátságos viszony bepillantást engedett. Én minden tekintetben távol éreztem magamat tőle; de a szép, nemes, magasztos iránt már akkor is volt bennem annyi érzék, hogy az ő személyében hazám leendő nagyságát tudjam. De bármikép volt a múltban, jól esik tudnom a jelenben, hogy amit róla írtam, ő, a szigorú bíró, egészben véve azon meg nem botránkozott.”⁵⁸

A fentiek szerint nem botránkozott meg, de még hozzá is járult, hogy „nem bőven és kiszinezve”, de Márki fel is használhassa a nyilván helyt álló adatokat életrajzában s még hozzá — életében!

Ennek ellenére Arany László, majd a nyomdokain haladó Voinovich Géza láthatólag ellenszenvvel kezelik Rozvány György Arany Jánosra vonatkozó adatait. Azt hiszem nem tévedünk, ha

⁵⁶ Arany László—Márki Sándornak, 1877. jan. 26. L. Márki Sándor, Arany János szalontai éveiből. It. 1917. 120—130. l.

⁵⁷ Gyulai Pál—Márki Sándornak, 1879. júl. 30. L. Márki Sándor előbbi közleménye.

⁵⁸ Rozvány György—Márki Sándornak, 1879. aug. 5. L. uo.

ennek elsősorban társadalmi gyökerét keressük és jelöljük meg. Arany László már nemcsak az egymást követő nemzedékek törvényei szerint lát és tesz másként, mint apja tett. Ő már a kapitalizáló magyar főváros legfelső köreihez tartozik. A Magyar Földhitelintézet tisztviselője, majd igazgatója. 1875-ben Szalay Gizellával kötött házassága révén rokonságba kerül a szinte már arisztokráciának számító nagypolgári családokkal s így, ha nem is szégyellte apja származását, mindenesetre szívesebben kutatta családjá nemességét, mint olvasta a Rozvány tolla nyomán meg-elevenedő szegényparaszti gyermekkort. A társadalmi feszültségtől való félelem lappanghat mint háttér Arany és felesége aggodalma mögött is, mely fiuk házasságával kapcsolatban töltötte el őket, főleg annak megkötése előtt. A költő ezt írja sógorának: „. . . el-el tündünk a családi életünket megzavaró változásokon, mert az öregek ilyenkor tépelődők. Van e viszonyban ránk szülékre valami idegenítő — de szólni természetesen nem lehet, 31 éves ember ura saját sorsának, meg már késő is volna.”⁵⁹

Az aggodalom később eloszlott. Szalay Gizellá — mint a *Toldi szerelme* egy példányának neki szóló dedikációja vallja, valóban a költő „kedves leánya” lett s költői hagyatékának utolsó, gondos sáfára.

Ez természetesen nem zárja ki Vargha Zoltánnak azt a személyi forrásokon alapuló közlését, mely szerint a családban „szégyellték Arany rusztikusságát”.

A társadalmi formaságok sokszor lehettek a költő terhére. „Itt fel kell penderíteni a beszédet illatos kenőccsel, mint a bajuszt, mert különben sértésnek vennék, ha a beszédünket válogatott szavakkal ki nem cifráznánk” — panaszolja tréfásan, de nem minden ironia nélkül szalontai látogatóinak.⁶⁰

E társadalmi háttér ismeretében érthető Arany László gondos vigyázása minden apjára vonatkozó adattal, emlékekkel kapcsolatban. E már-már túlzásba menő törekvésre Gyöngyösy László mutat rá:

„Általánosan el volt terjedve irodalmi körökben, hogy a fia a legnagyobb figyelemmel és gondossággal van minden adat iránt, amely halhatatlan atyjára vonatkozik. Ez örökös azonban már túlságig ment. Nagy irodalmi összeköttetéseinél fogva majd minden írás, ami Arany életére vonatkozott,

⁵⁹ Arany János — Erősey Sándornak, 1875. márc. 26. Erősey, 187. l. kiadatlan rész Nsz.AJEm.

⁶⁰ Rozvány 155. l.

megjelenés előtt a kezébe jutott s ami bármilyen okból nem nyerte meg tetszését, az aztán meg sem jelenhetett.”⁶¹

Arany László Rozvány Györggyel kapcsolatos ellenszenvére is utal Gyöngyösy. Elmondja, hogy Rozvány fejében született meg a gondolat, hogy Arany emléktárgyai részére, azaz múzeumul legméltóbb hely volna a tőle annyiszor megénekelte csonka torony. Terveit rajzokkal kísérve, elküldte Arany Lászlónak. A kapott választ megmutatta az akkor Szalontán Arany-életrajzához anyagot gyűjtő Gyöngyösynek:

„...rám rendkívül rosszul hatott az a gunyos, lekicsinylő hang, ami e levélen végigvonul” — írja Gyöngyösy. — „Szó nélkül, komolyan adtam vissza néki a levelet, de ő szinte gyermekes jókedvvel azt válaszolta: „Dehogynem érdeklí őt ez a dolog. Olyan bogarat adtam a fejébe, ami motoszkálni fog benne.” — Rozványnak lett igaza. Arany László 4000 koronát rendelt kifizettetni a csonka torony restaurálására és az Arany Múzeumra.”⁶²

Arany László ellenszenvét Voinovich Géza fogalmazta irodalmi ítéletté:

„Rozvány adatait a legnagyobb óvatossággal kell fogadni. Ő a fiatalkori ismeretség melegségét egyoldalúan színezte ki; a költőnek hozzáírt levelei tegeződök ugyan, de nem valami bizalmasak. . . Egy bőbeszédű ember áll itt, aki a költő életrajzának forrásává akarja magát avatni.”⁶³

A kérdés ily egyszerűen, kategorikusan nem intézhető el. A tárgyi igazság érdekében Rozvány György Arany Jánosra vonatkozó emlékeit két csoportra kell osztanunk. A csak másodkézből kapott, hallomásból ismert adatok helyességéért nem teljesen őt illeti a felelősség, bár ezek hitelét emeli, hogy személyi forrásait minden esetben megnevezi. — Emlékezései második csoportjának maga is részese volt. Ezek — néhány időbeli pontatlanságtól eltekintve — általában megbízhatók. Ilyen pl. a már említett visszaemlékezések közül az, amely Aranyt a postaexpedítor házában mutatja be, amint a Márton-féle német grammatikát tanulmányozza. Az emlé-

⁶¹—⁶² Gyöngyösy, Arany János szalontai életéről. IT. 1917. 547—554. l.

⁶³ — n — [Voinovich Géza], Alkalmi cikkek Aranyról. Bp. Szemle, 1917. 170. k. 156—160. l.

kek megbízhatóságát természetesen csak magukra a tényekre értjük, nem a kiszínezett, párbeszédés előadási módra.

Riedl Frigyes, amikor Aranyról szóló könyvéhez adatokat gyűjtött, mint még élő kortársat, Rozvány Györgyöt is fölkereste a következő tárgykörökre vonatkozó kérdésekkel: a *Bolond Istók*ban megírt Kláresi-élmény, Arany írnokoskodása Kenyeres János mellett, Rozvány Györggyel való ismeretsége, a költő külseje: arca, termete, ruházkodása; belső élete: a vallással való kapcsolata, ösztönélete. — Rozvány az öregek (ekkor 74 éves) filmszerűen megjelenő ifjúkori emlékeinek hatása alatt — felel. Példaképpen idézzük Arany ösztönletére vonatkozó válaszát:

„Én Arannyal atyám házában, két iskolaszünet alatt egy szobában együtt laktam. Ő 20-21 éves, én 18-19 éves voltam akkor. Bizalmas beszéd közben ha én felemlítettem is a szerelmi vágyakat, vagy kalandjaimat, édesdeden tudott mosolyogni, de ő az ösztön gerjedelmekről előttem sohasem beszélt, sem valami szerelmi kalandját fel nem hozta. . . bizonyosra vehető, hogy Juliskájához való platónikus ábrándos viszonya és reménye, hogy őt nemsokára magáénak mondhatja, mint rendkívül becsületes embert, még az extravagáns gondolatoktól is visszatartotta.”⁶⁴

Összegezve Arany János és Rozvány György viszonyát megállapíthatjuk, hogy bár nem volt Rozvány a költő bizalmas barátja olyan értelemben, mint Szilágyi, Petőfi, majd Tompa, de azért nagyobb melegség élt benne vele kapcsolatban, mint amit Voinovich feltételez. Ezt bizonyítják a sógorával váltott levelek egyes megjegyzései is. Amikor 1875-ben Rozvány György kölesön kéri Arany akkor felszabadult 10 ezer forintját, egyetlen aggodalma — amint sógorának írja — „nem akarnék, kivált jóbarátom irányában, a hitelező és adós közt feszültségre valami okot és alkalmat szolgáltatni. . .” Annak ellenére, hogy Rozványnak bőven van betáblázható ingatlana s nagyobb kamatot is fizetett volna, Arany a fenti ok miatt inkább más megoldást óhajtott, hogy „György barátommal minden lehetősége netáni surlódlásnak elmulnék”.⁶⁵

Arany Rozványnak írt leveleinek megszólításai: „Kedves barátom!” — „Édes Gyurim!” — „Édes barátom!” — is arra vallanak, hogy mindvégig barátjának tekintette ifjúkori emlékei

⁶⁴ Rozvány György—Riedl Frigyesnek, 1893. máj. 26. és 6. n. Geleji D. id. közlése.

⁶⁵ Arany János—Eresey Sándornak, 1875. dec. 10. NszAJEm. kiadatl.

osztályosát, becsülte mint történetírót, hasznosnak tartotta közéleti munkásságát és megbocsátotta neki, ha néha — vele kapcsolatban is — kissé elvetette a súlykot. Vele és családjával mindig megmaradt baráti kapcsolata. Ennek hagyományát és emlékeit Rozvány György, gyermekei és azok utódai híven őrizték és őrzik ma is.⁶⁶

⁶⁶ Rozvány György utódai közül e tanulmányhoz adatokat szolgáltatottak: elsősorban leánya dr. Popovitsné Rozvány Gabriella leányaival: Gabriella és Irenával, továbbá dr. Rozvány Jenő özvegye Rákosné Rozvány Szidónia, Rozvány György unokája, szintén Rozvány György és dédunokája Harisné Orosz Klára. Ezáltal is köszönöm nekik!

ROZVÁNY ERZSÉBET

Én láttam a bimbót, én láttam azt
Midőn érezve a nyájas tavaszt
Kezdett kifejlenni : . .

(Arany: *Egykori tanítványom*
emlékkönyvébe.)

A Rozvány-ház harmadik gyermeke, a család szemefénye a kisleány, Erzsébet, vagy ahogy otthon és baráti körben becézték, Betta, Betti. Ő a harmadik, a későn jött utolsó, a legkedvesebb gyermek. Két fiú után érkezik 1829. augusztus 1-én. Bátyjai már a kamaszkor küszöbén: András 12, György 10 éves. A két esetlen fiú között a rózsás, fehérbőrű, hollóhajú kislány lesz a szülői gyöngédség tárgya. Apja csak „rózsaszálamnak” szólítja.¹ Anyja — eltérően a kor jómódú asszonyaitól — maga táplálja, gondozza, neveli. Rozvány György egy húgának írt versében születése és gyermekése körülményei közt ezt is említi:

Boldog TE! nem pénzbérelt dajkától
Nem részvétlen rideg mostohától
Szíttad az éltető tejet.

— — — — —
Bölcsőd bár nem csilloga díszfényben!
’S tagjaidat hímzett szalag
Bársony pólyába nem övezzé;
’S nem nyújta kéjt sejem pamlag!
Bár ha rang, ezimert ’s fényes palotát
Sorsod nem nyújtá kegy ajándokát
Kedvezve bölcsőd körébe!!!

¹ MARTA, 9. l.

Boldog vagy azért áldva az égtől! —
Már élted első szakában
Öröm virult néked mindenfelől
A csendes szülői lakban.

Betti nővéremhez²

E vers jellemzően szólaltatja meg a módos kereskedő családból a honoratiorok közé emelkedők vágyát, törekvését.

... szülönk mindent, hogy műveltségért
Szíved hevüljön, 's jóért, nemesért,
Édes örömmel áldoztak.

A kislány tovább taníttatására nyilván a társadalmi emelkedés érdekében gondolt a módos kereskedő apa és a nagyranéző anya. Ezért hívták házukba Aranyt.

A költő, mikor 1837-ben nővérere bízta édesapjuk gondozását — mint önéletrajzi levelében írja — az iskolába költözött. 1839 januárjában mondott le a correctorságról, bízva a járási főszolgabíróban, aki írnoki állást ígért neki. Úgy gondolta, az írnokoskodás nem foglalja le annyira, mint a tanítás, u. i. házasodni és szabad idejében gazdálkodni akart.

A főszolgabíró az állást egyik kortese fiának adta s így Arany állás nélkül maradt. Ekkor került Rozványékhoz. Rozvány György emlékezéseiben három nyarat emleget, amikor szülei házában együtt volt Arannyal,³ azonban a Riedl Frigyesnek írt levelében maga is a valóságnak megfelelő két nyarat idézi.

Emlékezik arra is, a költőt mennyire bántotta: „szállással és élelemmel való ellátását” hogyan fogadhatja el Rozványéktól? Rozvány Györgynek is megmutatta a kérvényeket, melyeket állás ügyben irogatott, többek közt az Arad megyei Spech Imre főszolgabíróhoz is jelentkezett nevelőnek, aki azonban nem is válaszolt neki. Végző kétségbeesésében arra is gondolt, hogy elhagyja szülőföldjét. Volt tanítótársa, Madas György Lugoson szerzett neki nevelői állást. Az elutazás előtti események úgy látszik mélyen hatottak Rozvány Györgyre, innen szemléletes leírásuk, amely jellemző Arany és a Rozvány-család viszonyára s erősíti a Rozvány-családban élő hagyomány valószínűségét, hogy Arany és Ercsey Júlia ismeretése náluk kezdődött s azt a ház asszonya melegen pártfogolta.

² ROZVÁNY GYÖRGY, Betti nővéremhez. Rozvány Erzsébet emlékkönyve. NvTM.

³ ROZVÁNY, 133. l.

A mindenképpen menni akaró nevelőt végül is Rozvány József bírta maradásra.⁴ Arany tehát tovább tanította a kis Bettit, aki — mint bátyja írja — „Arany bácsijának inádásig tisztelője volt”.

Rozvány Erzsébet később is, mikor a felnőtt kor már elmosta közöttük a 12 évi korkülönbséget, „Arany bácsi”-nak szólította egykori tanítóját s az őt „Betti hugom”-nak.

Amikor Kolosvári Aladár anyagot gyűjtött „Arany János élete” c. könyvéhez, még beszélgetett a költő „egykori tanítványá”-val, akiről tehát személyes benyomások, ismeretség alapján írja a következőket:

„Rozvány Erzsébet, később Bersek ezredesné igen szellemes, művelt és kedves nő, kin valóban a szó legnemesebb értelmében meglátszik Arany nevelése és hatása. Igen jó emlékkel van Arany iránt, igen sokat tud róla; tudhat is, hiszen míg Aranyék Szalontán laktak, csaknem naponta érintkeztek egymással. — Egyszer, mint elbeszéli, fiatal gyermek módjára eljátszotta az időt s azon vette észre, hogy leckéjéből még semmire sem készült, pedig azonnal három óra és mindjárt itt van Arany bácsi. Ijedten kapta föl a könyvet, két ajtó közé rejtette magát, tanult. . . készült, olvasott; már tudta a leckét, midőn kedves tanítója csak egy óra múlva toppant be. Egészen lelkesülten mondta könyvnélküliét, míg Arany mélyen szemlélve vizsgálta tanítványát. Midőn a leckemondás megtörtént, a kis lány elbeszélte esetét, kinek e kedves bizalomért Arany bácsi egy hosszú mesét mondott el. . .⁵

Kolosvári Aladárnak 1898-ban levelet írt Bersekné Rozvány Erzsébet s beszámolt arról, hogy Arany — mint minden munkáját — az ő tanítását is lelkiismeretesen végezte. Gondolt arra, hogy leányt tanít s ezért ismertette neki a magyar történelem nőalakjait. Tanította az írásra, olvasásra, nyelvtanra, földrajz és történelemre, számolásra. Módszeréről Bersekné is ír: „Ő engemet inkább beszélve tanított, meséit németül mondta el, melyet nekem aztán magyarul kelle elmondanom. Én most úgy vélem, hogy ő ezzel magát is gyakorolta, mivel ő folyton tanult.”⁶ E megállapítást igazolja Scheiber Sándor átfogó összeállítása a költő ifjúkori olvasmányairól s azok nyomairól költői műveiben.⁷

⁴ ROZVÁNY, 147—148. l.

⁵ KOLOSVÁRI, 23. l.

⁶ KOLOSVÁRI, 24. l.

⁷ SCHEIBER SÁNDOR: Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz. ITK. 1957. 1—2. sz. 99—111. l.

Arany tehát nagy tárgyi tudással és jó pedagógiai érzékkel rendelkezett. Erre vall nemcsak a leány-tanítvány egy életen át tartó rajongó szeretete, de ezt igazolja Tisza Domokos és a kőrösi tanítványok ragaszkodása is. Annak ellenére, hogy a pedagógus pályát nem tekintette hivatásának, mind a nevelésben, mind a tanításban megtalálta mindig a biztos eredményhez vezető utat. Tanítványait gondolkodásra szoktatta, következtetni tanította. Hogy tanítási gyakorlatának néhány fogását is megismerhetjük, Rozvány Erzsébetnek köszönhető, akiben Arany nemcsak a művelődési, hanem a tanítási kedvet is felkeltette. Amikor szerencsétlen házasságából kolostorba akart menekülni, olyan zárdát keresett, ahol taníthatna. (É. n. Függ. 23.)

Bár e terve nem sikerült, egy szomorú családi esemény mégis teret adott nevelői, tanítói vágyainak. György bátyja felesége 24 éves korában meghalt. Alig több mint egy éves kislányát halála előtt sógornőjére bízta: „Viseld gondját a kis árvának!” — kérte Rozvány Erzsébetet, aki valóban anyja helyett anyja lett Rozvány Gabriellának. Neki adta boldogtalan asszony szíve minden aggódo, féltő szeretetét, gyögedségét. Őt, majd később gyermekeit tanította úgy és arra, ahogyan és amire valamikor őt „Arany bácsi” oktatta. Rozvány Gabriella emlékirataiban olvassuk: „Erzsébet néném egész életén keresztül megtartotta nagymestere szavait és tanítási módszerét. Engem és később fiaimat s leányaimat a magyar nyelv helyes kifejezésére oktatót írásban és szóban. . . : E szó honnan származik? Amit most mondtál, hogyan fejeznéd ki másképp? Hogyan volna helyes?” — kérdezte. Vigyáznunk kellett minden szavunkra, hogy ne találja helytelennek. . . Ha hozzám jött, gyermekeim körében Mestere példája szerint szójátékokat rendezett. Ez nagyon kedvelt szórakozása volt. Például ilyenformán: Most feladok egy szót, találjátok ki, mi ez! Két szótagból áll. Az első szótag a repülő állat tulajdona. A második szótag kedvelt, tejből készült élelmicikk. Az egész szó, egy csúnya, rossz ember, aki nekünk gondszat akar tenni. Mi volt ez? TOL[L]-VAJ. E szójattékkal gondolkodásra tanított bennünket”.⁸

Modern fogalmazás-tanítására is van ilyen közvetett példánk. 1869-ben, amikor Arany fiával külföldre utazott, hogy felesége ne maradjon egyedül, meghívták Bettit. Ebből az időből való a például szolgáló kedves levélváltás Rozvány Erzsébet és 7 éves unokahuga: Rozvány Ella között. A kislány helyett a felnőtték, valószínűleg apja megírta a Betti néninek szóló levelet, amit az szépen lemásolt. A levél valóságos fiskális-modorban így kezdődik:

⁸ ROZVÁNY GABRIELLA, 29. l.

„Vettük júl. 2-ről írott levelét örömmel. . .” és így fejeződik be: „. . . a viszontlátásnak előre is nagyon örvendek és vagyok szófő-gadó, szerető huga. . .”⁹

Rozvány Erzsébet tudta, hogyan íródnak az ilyen levelek. Ezért írja a kislánynak: „Köszönöm a szép levelet a melyet írtál, írnál többet is, csak arra kérek kis lelkem *magadtól* [kiemelés utólag] írnál, például hogy: mit csinál az a hamis kis fekete szemű kedves Jolánka, és a drága kis Jóska . . . a kis rucácskák-ról is írhatnál, nagyot nőttek-é, és hány hiányzik belőlük . . . Mind ezekre olyan formán felelj, hogy ülj le és kezdj írni, s írv egyszer annyit, a mennyit akarsz, s ha meg unod, folytasd második, és harmadik nap. Csak arra kérek ne szégyeld magad nem szép írásodért, hiszen kicsiny vagy te még; s aztán úgy tanulják azt. Majd meglásd ha magad írsz, elteszem azt a levelet örök emlékül.” (1869. júl. 18. Függ. 38.) El is tette a kis Ella most már szabadon fogalmazott válaszlevelét, melyet -- bár külső alakja kevésbé szép -- gyermeki báj, friss eredetiség jellemez: [A levél részleteit nem a gyermeki helyesírás szerint közöljük.] „Kedves drága nénim. Beteljesítem parancsodat, hogy magamba írjak levelet. A kis rucák mind megvannak, csak ma ölt le egyet Katica. A kis pulykákból csak 16 van. A kis rucák milyen kövérek, mán kinn is hálnak az udvaron. Mán színészek is vannak Szalontán. Nagyon jól játszanak. . . : egy inas leöntötte a nagysá-gos grófné ruháját, eltört egy edényt, mindenfélét csinált. . . Csókolom kezeid ezerszer, meg Arany néni kezeit is csókolom s kis Piroskát is csókolom, tisztelem. Szerető hugod Rozvány Ella.”¹⁰

Rozvány Erzsébet — családjabeli kis tanítványainak — a Mesterétől tanult dalokat is megtanítgatta. Azt is elmesélte nekik saját gyermekkorából, hogyha kifáradtak a tanulásban, „Arany bácsi” kihozta szobájából kedves gitárját és dalolt neki. Tőle tanulta a kor közkedvelt biedermeier *Betti-dalát*:

Én magyar leány vagyok,	Lengyel s árva volt anyám;
A nevem Babet,	Dajkám francia;
Ám Piroska minden lány	Ah apám volt a magyar!
S Rózsa nem lehet.	Nagy hon hív fia.
Borcsa is nevem, de ki	Mily öröm, mely meghatott,
Kedvel, ezt így ejti ki:	Nyájasan ha faggatott:
Szép Babet!	Szép Babet!
Kis Babet!	Kis Babet!

⁹ Rozvány Gabriella--Rozvány Erzsébetnek, 1869. júli. 8. MTAk Ms 10.234/1.

¹⁰ Rozvány Gabriella--Rozvány Erzsébetnek. [1869.] júli. 29. MTAk Ms 10.234/1.

A dalt a költő még vándorszínész korából ismerhette, hiszen Csató Pál *A tolvaj* c. darabjának betétdalául írta, valószínűleg francia hatásra.¹¹ A refrént Arany a fenti szövegtől eltérően így dalolta: „Betti, Betti szép, szép oltári kép.”¹²

E kis dallal kapcsolatban beszélhetek úgy látszik a kislány becenevéről Rozványéknál, amikor Arany — nyilván a fenti dal szövege nyomán — véleményt mondott e névvel kapcsolatban. Rozvány György egy hugának szóló levele utóiratában utal erre: „...A szeretet mindenütt a világon szereti megrövidíteni a nevet. . . az angolok által kedvelt Betty név, — melyet — talán csak „Beth”-nek ejt ki, — mindig fölér a hosszú kimondású görög „Elizávetá”-val vagy a magyaros kemény hangzású Erzsébet-tel, vagy Erzsi, Örszé-vel. Ha Betti Borbálát jelent is Arany szerint, azért te nekünk Betti voltál, az is maradsz nekem bátyádnak.” (1890. máj. 3. Füg. 53.)

Másik kedves daluk volt az „Áll Ulán a tábor őre” kezdetű lengyel mazurka-dal. Érdekessége, hogy Rozvány Erzsébet emlékezete megőrizte azt a két sort, melyet Arany a dal nehézkes befejező sorai helyett költött. A Rozvány családban emlékezetből megőrzött dal az eredetinek rövidített változata:

„Áll Ulán a tábor őre, süt a nap a hegytetőre
Amoda jön egy kis lányka, kis kosár kezén.
„Hova, honnan, merről, merre?” „Innen onnan, arról erre,
Rózsát szedtem a ligetben, hazatérek én.”
„Tán az ellen seregéből, jössz te hozzám lányka kémül?”
„Eszem adta szép Ulánja, hogy tehetném azt?”
„Hátha aztán visszatérek, merre menjek, mondd meg kérlek!”
„Tul a Visztula tul partján lakunk egy dombon.”
„Ugy egy csókot adj válságul, és szívednek jószántábul”
„Szállj le büszke paripádról, s megkapod a bért”.
„Hátha elhalok hazámért, csókod elvész s nem kapok bért?
„Ugy keresztel csókolom meg bajnok sírodon.”¹³

¹¹ CSATÓ PÁL: Kis Babet c. vers. Csató Pál szépirodalmi munkái. Bp. 1883. 465—467. l. Dallama: A magyar nép dalai és dallamai. Hangjegyekre vette és kiadta Szini Károly. Pest, 1865. 62. l. A dal szövegére Czanner Mihály, dallamára Kerényi György hívta fel figyelmemet, ezúttal köszönöm nekik!

¹² MARTA, I. l.

¹³ SÁROSI GYULA: A csók. (Lengyelből szabadon.) — Sárosi Gyula Kisebb költeményei prózai munkái és levelkezése. Bp. 1954. — Dallama: Szini, 89. l. „Áll Úhlán . . .” E két adatot Bisztray Gyulának, illetve Kerényi Györgynek köszönöm!

Az utolsó, szentimentális befejező részt Arany e szinte drámaian esztanó sorokkal helyettesítette:

„Eressz el, vagy kikiáltlak!” Adj egy csókot elbocsátlak!
„Mentsd meg először hazámat, s megkapod a bért!”¹⁴

Az eddigieket Rozvány Erzsébet emlékezete őrízte meg és hagyományképpen adta tovább, mint az „Arany bácsi”-tól tanultakat. De neki köszönhetjük azt is, hogy megmaradt Arany e tanítói kurzusának egyetlen *írásbeli emléke*. Kolosvári Aladár már említett könyvében írja Rozvány Erzsébettel kapcsolatban: „Még máig is birtokában van e nőnek azon előre kidolgozott tervezet, melynek alapján oktatta” [t. i. Arany]¹⁵ A füzet tehát neki készült, kegyelettel meg is őrizte. Ma a nagyszalontai *Arany János Emlékmúzeum* tulajdona. A Múzeum katalógusa „Arany János élete tárgyiban” c. gyűjtemény részlege 15. tételeként tartja számon: „Német fordítási gyakorlások és német szöszedet” címmel, mint Rozvány György ajándékát.¹⁶

A füzet (L. Függelék II.) mindvégig Arany kézírása. A 80 oldalból 7 oldal „Németre fordítandó gyakorlások”-at tartalmaz, összesen 14-et, majd utána 70 oldal szótári rész következik. A „Gyakorlások” gondosan összeválogatott szövegeit minden valószínűség szerint Arany önállóan állította össze kis tanítványa élet- és szemlélet köréből. Erre vallanak az ilyen németre fordítandó mondatok: „A magyarok között sok tudatlan emberek vannak” (1. Gyak.). — „Mennyi sert ittak azok a parasztok, akik a kertben dolgoztak? 10 iccét.” — „Mondjad a juhásznak, hajtsa ki a juhokat az erdőre” (3. Gyak.). — „Ki csinálta ezeket az éles fejszéket? Az uraság kovácsa. Hol lakik Ő? a tó mellett” (7. Gyak.). — „Az atyám a maga tulajdon szemével látta azt az orosz lányt, melyet Debreczenben pénzért mutogattak” (8. Gyak.).

A fordítandó szövegek összeállítása közbeni *javítások* is amellet tanúskodnak, hogy Arany önállóan szerkesztette a lefordítandó szövegeket. Pl. a 8. Gyakorlásban: „... a sógorom fia messze országokra utazott. . .” a *messze* szót áthúzta és föléje írta: *idegen* (országokra utazott.) — Egy másik mondatban magát a mondanivalót változtatta meg. Eredetileg: „Eregy, kérd meg a kocsisunktól van-e. . .” a *van-e* szót áthúzta, majd így folytatta: „hány ember ült tegnap a mi szekerünkön. . .” stb. (1. Gyak.)

¹⁴ MARTA, 12. l.

¹⁵ KOLOSVÁRI, 24. l.

¹⁶ Az Arany Múzeum története és katalógusa. Szerkesztette DEBRECZENI ISTVÁN. ó. n. 28. l.

A 12 magyarról németre fordítandó szöveg után a 13. gyakorlathoz ezt írta: „Gyakorlás helyett megtanulni való” s alatta a „bringen = hozni, vinni” összes alakjai sorakoznak a rá jellemző szép, oszlopos rendben.

Van a füzetnek azonban *irodalomtörténeli* jelentősége is. Híven megőrizte a költő fennmaradt első, ifjúkori műfordítását. E fordítást Rozvány György emlékiratai említik, közlik is; a kritikai kiadásból azonban hiányzik.

Rozvány ezt írja róla: „Sokszor elszavaltuk a Márton Grammatikájában¹⁷ levő *Morgenlied*-et, mely így kezdődik:

Erwacht in neuer Stärke,
Begrüß ich Gott, dein Licht!

s melyet a kis nővérem számára, kit német nyelvre tanított, ő (ti. Arany) lefordított:”

Reggeli ének

Uj erőben ébredve,
Köszöntöm fényedet
Istenem! s műveidre
Fordítom szememet.

Mily dicsően kel fel a nap
S minden élő új életet kap...

Rozvány azt is közli, hogy Arany a „*Morgenlied*”-nek csak „első versszakát szedte rímbe, a többi már csak prózában fordította le”.¹⁸ E fordítást *Függelékünk*: „Arany János német nyelvgyakorlatai Rozvány Erzsébet számára” c. részében közöljük, kiegészítve az eredeti szöveggel a Márton-féle Grammatikából.

A *Reggeli ének* Rozvány György által közölt első versszakának fordítása teljesen azonos a füzetben megmaradt fordítási kísérettel. A füzetben megvannak a javítások, melyeket a költő munka közben eszközölt :

Uj erőben ébredve
Köszöntöm napodat [áthúzva] fényedet
Istenem s műveidre
Fordítom arcom [áthúzva] szememet
Mily dicsően kel fel a' nap
S minden új életet kap!

¹⁷ Deutsches Lesebuch zum Gebrauch für Ungarn... von JOSEPH VON MÁRTON. Wien, 1802. 315—316. l. —

¹⁸ ROZVÁNY, 143. l.

Arany e fordítási kísérletet utóbb áthúzogatta, tehát végleg elvetette. (L. a fényképmásolatot.)

Nyilvánvaló, hogy a fordítást pedagógiai céllal készítette kis tanítványa részére s a Márton-féle Grammatika kötnyelvű szövegeinek mintájára. Ezért is vethette el a költői műfordítási kísérletet és dolgozta ki az eredeti szó szerinti hűséggel követő prózai fordítást.

A *Morgenlied* Márton *Grammatikájában* csak új bekezdésekkel van 8 részre tagolva. Arany a fordításban a verset 8 önálló szakaszra osztotta. Könnyebb összehasonlítás céljából a Függelékben a két szöveget Arany versszak-beosztásában közöljük.

E fordítástörredék keletkezésének története is bizonyíték arra, hogy Rozvány György személyes tapasztalatokra, élményekre támaszkodó emlékei — némi időbeli pontatlanságoktól eltekintve — megbízhatók, elfogadhatók.

Hogy a Rozvány által közölt fordítási kísérlet Arany Összes Művei kritikai kiadásából hiányzik, a forrásanyag fel nem használásából ered. Voinovich — mint már említettük — Arany életrajza írásakor nem ebből, hanem a Rozványból merítő Gyöngyösy-féle életrajzból vette át a következőket: „Kis tanítványa kedvéért egy német reggeli dálnak első részét fordította le.”¹⁹

Mivel magát a fordítást Gyöngyösy nem közli, kimaradt mind a Voinovich-féle Arany életrajzból, mind a kritikai kiadásból.

A fordítást tartalmazó nyelvgyakorló füzetet az Arany Emlékmúzeum katalógusa, mint Rozvány György ajándékát tartja számon. A múzeum katalógusát összeállító Debreczeni István ezt írja róla:

„A füzet végén egy *Reggeli ének* időmértékes versben.”²⁰

Arany 1840 őszén fejezte be a kis Rozvány Betti rendszeres tanítását és költözött ekkor már feleségével a csonkatorony közélébe, a kis „jegyzői lak”-ba.

A 11 éves Bettit szülei, tanulmányai folytatására, Temesvárra adták Fräulein Luise Rahovetz „Kunstisches Haus”-ába, ahol a kor szokása szerint elsősorban a német és francia nyelvben nyert kiképzést. Az intézetben tanítottak még zenét, történelmet, irodalmat, rajzot és művészi kézimunkát.²¹

Rozvány Erzsébet utolsó intézeti évében, 1844-ben kapta György bátyjától azt a kis emlékkönyvet, mely Arany János verse révén nyert rangot az irodalomban s P. Rozvány Gabriella tulajdonából napjainkban került a Nagyváradai Tartományi Múzeumba.

¹⁹ Gyöngyösy, 76. l. — Voinovich, I. 54. l.

²⁰ Arany Múzeum id. katalógusa, 15. tétel, 28. l.

²¹ MARTA, 16. l.

A kis könyvecske keletkezési körülményeit pontosan ismerjük. Rozvány György 1844. márc. 21-i levelében arra kéri hugát, kézimunkázzon tanítónője irányításával méltó fedelet a levelét kísérő „dalos könyvetskének”, amibe majd bekötteti. (Függ. 1.)

Mind a kísérő levél, mind maga a könyvecske egyaránt jellemzi Rozvány György kivételes testvéri szeretetét, egyben művészi és társadalmi becsvágását.

A 15 éves Betti tanítónője irányításával valóban kihúmezte a fedelet. Amit a kor emlékkönyv-divatja megkívánt, minden rajta van: a hit-remény-szeretet és tudás jelképei: kereszt-horgony-szív és könyv. Az ajánlás így szól:

DAL
KOSZORU
ROZVÁNYI BETTI NŐVÉREMNEK
B.[ÁNÁT] KOMLÓSON FEBR. 28. 1844.

testvéri szeretetből
nyújtom

Rozványi György.

Az ajándékozó 25 éves ifjú jogász önarcképét s a város látképét is berajzolta huga emlékkönyvébe és a gyűjtött versek mellett eredeti költeményeket is írt testvérenek: *Nővéremhez* és *Betti nővéremhez* címmel. Ez utóbbi 11 versszakos költemény végig kíséri Betti életét, ír a családi körről, melyben nevelkedett s kifejezi vágyát, hogy huga műveltségével „ékes disze” lehessen családjuknak. Végül tanácsokat ad az életre:

Vigyázz! közelít az élet árja,
Hol magad lészesz a' hajós:
Erényed leend biztos vitorla,
Legyen az ár bár mily zajos.
Lelkierőd evezzen a' vizen,
Íránytűt *Értelmed* gonddal nézzen:
Zúgjon a' vész, Te partra lépsz!

Indulj! de vigyázz hová lépsz,
Minden nyomnál hullámozó vész:
Őrizd tiszta szívedet;
Igy találod üdvödet.

*Betti nővéremhez*²²

²² Rozvány Erzsébet emlékkönyve. NvTM.

Mint jó, testvéri tanácsot az alábbi distichont is beírja:

Két jó van, mi felett sorsnak nincs semmi hatalma,
Szorgalom és az erény: földön az, égben ez áld.

Saját versein kívül Schiller, Szemere Miklós és Telekessy verseit írja még a könyv első lapjaira; a többi üresen várta a későbbi bejegyzéseket. . .

Rozvány Erzsébet 1844 őszén végezte be tanulmányait Temesvárott és tért vissza szüleihez Szalontára.

Arany életének ez s a következő évei sem eseménytelenek: 1841 és 44-ben megszületnek gyermekei, 42-ben jön Szalontára tanítani Szilágyi István, aki náluk étkezik és hozza az irodalmi levegőt és serkentő olvasmányokat. 43-ban utazik — Visegrád alatt is elhajózva — Pozsonyba, Bécsbe. Ekkor volt először Pesten is, ahol megnézhetette Nagy Ignác *Tisztújítását*. Hasonló élményei kifejezésére neki is csak irodalom jutott. Mint Barta János megállapította: „A politikai mozgalmak azzal, hogy — ha rejtve is — állásfoglalásra kényszerítették Aranyt, egyuttal utat nyitottak lappangó költői erejének is”.²³ Amikor 1846-ban *Az elveszett alkotmány* jeligés levelét a Kisfaludy-Társaságban felbontják, ugyanakkor hirdetik meg a *Toldit* illető pályázatot. 1847. január 23-án *Toldival* pályadíjat nyer, február 4-én olvassa Petőfi s küldi nyomban versét, levelét, barátságát: Arany legnagyobb emberi élményét. A „szalontai kis nótárius” neve egyszerre ismert lesz az irodalomban.

Sikerére felfigyel patriája is. Szalontán nyilvánosan fel akarják olvastatni vele a *Toldit*, Arany azonban elzárkózik a terv elől. Szilágyinak megírja, miért: tart az értetlenségtől ott, „a hol János vitéz-re elmondják: az is bolond, aki az ilyet kinyomatja”.²⁴ Amennyire Arany szalontai baráti körét ismerjük, szinte biztosra vehető, hogy a mű felolvasásának gondolata a mindig szervező Rozvány Györgytől származott.

Toldi és vele Arany sikerének újdonsága nem sokáig tartott Szalontán. Új, szomorú esemény szakadt a városra: az 1847. ápr. 17-i tűzvész, mely 3175 épületet hamvasztott el, mint Arany Petőfinek megírta.²⁵

Mind Aranyék lakása, mind Rozványék háza épen maradt. Ez utóbbiban lakott az akkori főbíró, Kenyeres János s így itt tárolták a gabonát, amivel a környék népe sietett Szalonta segítségére.

²³ BARTA JÁNOS: Arany János. Bp. 1955. 22. l.

²⁴ Arany János—Szilágyi Istvánnak. 1847. Nagypéntek. AJL. I. 40—41. l.

²⁵ Arany János—Petőfi Sándornak. 1847. ápr. 21. AJL. I. 67—70. l.

Kenyeresék lakásán tanácskozott a főbíró Arannyal és Rozvány Györggyel a város talpraállításáról.²⁶

1847-ben az inségesek, 1848-ban a forradalom ügyei hozták nap mint nap össze Aranyékat Rozványékkal.

Amikor az első magyar minisztérium első körrendeletét olvasták fel a megyei közgyűlésen, Arany Rozvánnal együtt ment Váradra. Hazafelé arról tanácskoztak, nemzeti zászló kellene a városházára. Elkészítésére Arany Rozvány Bettit kérte. Reggelre készen volt.²⁷ A Kolosvári Alaclár Aranyról szóló könyvében emlegetett naponkénti találkozások Aranyék és Rozványék között tehát valóban megvoltak. Erre több körülmény is utal. E könyv — szintén szóhagyomány alapján — elmondja Rozvány Erzsébet találkozását Petőfivel: „Rozvány Erzsébet is óhajtott volna látni Petőfit, de midőn belépett a szobába, melyben Aranyék időztek, csak egyszer mert Petőfire tekinteni. . . egy másik szobában. . . Aranyénak egész boldogan mondta el, hogy mily szerencsés ő, látta Petőfit, aki Arany bácsival Magyarország legnagyobb költői közé tartozik.” A kíváncsiskodók elől mereven elzárkózó Petőfi, rokonszenvesnek találta Rozvány Bettit,²⁸ aki bár csak egy évvel volt fiatalabb Szendrey Júliánál, úgy látszik nem volt az a korán érő, magabiztos típus, mint a költő menyasszonya.

Petőfi ott létééről Rozvány Erzsébet elbeszélései után P. Rozvány Gabriella is feljegyzett emlékirataiban egy kis epizódot: „Néném átment Aranyékhoz és ott látta Petőfit a kertben, a ribizli bokrok között fel- és alá járni, nagy léptekkel, jobb kezén a verslábakat számlálva, bal kezével a dús, göndör haját borzolgatta. Nagynéném megkérdezte Arany bácsitól: „Mit csinál most Petőfi?” „Scandál” — volt a válasza a mosolygó Arany bácsinak.”²⁹

Aranyék és Rozvány Erzsébet mindennapos kapcsolatára utalnak Szendrey Júlia 1850-ben Bettinek írt levelei is. Az első július 16-án kelt és benne az akkor még Petőfiné szívességre kéri. Vajon miért nem Aranyéktól kér szívességet, akiknek pedig a levél végén még „szívéből lelkéből” küldi üdvözetét, míg Betti szüleit tisztelteti. Talán küszöbön álló második házassága feszélyezte, vagy egyszerűen könnyebben kért a nála fiatalabb, gondtalan lánytól, mint a jobban elfoglalt Aranyétól? (Függ. 2. sz.)

Rozvány Betti eljárta az ügyben, értesítette Júliát. Erre vall — akkor már Horváth Árpádné — augusztusi és szeptemberi levele. (Függ. 3, 4.)

²⁶ KOLOSVÁRI, 27. l.

²⁷ ROZVÁNY, 164—165. l.

²⁸ KOLOSVÁRI, 34—35. l.

²⁹ ROZVÁNY GABRIELLA, 19. l.

Szendrey Júlia és Rozvány Erzsébet kapcsolata később is megmaradt. Bettit saját szerencsétlen sorsa megértőbbé tette Júliával kapcsolatban, mint bárkit Aranyék köréből.

Megismerkedésük idején Petőfiné már országosan ismert költő-felcsé, Betti vidéki eladó lány, gyermeketegebb Júliánál.

Bettit a családi hagyomány, visszaemlékezés így jellemzi: „...nyílt tekintetű, fehér rózsá-piros arcu, feketeszemű szép lány. Sokat ad külsejére, de ugyanakkor a belső kiművelésére is. Elsajátítja a német és francia nyelveket, zenét, az irodalom és művészet ágában jártasságot ér el. Rendkívül tanulékony, kitűnő memóriája nagy segítségére van, de szép iránti érzéke mindennek fölött teszi fogékonnyá az ember valódi értékei iránt.”³⁰

E leírással egybehangzó, amit Főnyad ír emlékkönyvébe: „Szépséged ritka, de páratlan erényed, ezt én tisztelni tanultam s tisztelni tudom örökre. Szalonta. 849.” A bejegyző minden valószínűség szerint az a Főnyad József honvédelhadnagy, aki megzenésítette Arany *Nemzetőr dalát*.

Rozvány Betti szépségét Arany Juliska későbbi rajongó bakfis-levelei részletezik: „...csókolom kezeit és szép száját...” (1858. aug. 8. Függ. 12.). — „Én kezeit, arcát és azt a szép hónyakát ezerszer csókolva... maradok tisztelő, szerető huga” (1859. jan. 9. Függ. 14.). — Még Aranyénál is olvashatunk ilyent: „csókoljuk... azt a szép piros arcodat” (1867. jan. 14. Függ. 32.).

Aranyné és leánya levelei Betti szépségén kívül sok más vonzó tulajdonságát méltányolják, emlegetik. Amikor Arany né özvegyen maradt, szívesen összeköltözött volna Rozvány Erzsébettel. — Juliska levelében Arany Betti iránti rokonszenvére is találunk utalást: Bettit apja által „annyira szeretett” lénynek nevezi. „Betti nénit Apám igen igen szereti; s nemcsak szereti, tiszteli” (1859. jan. 9. Függ. 14.). Ugyanebben a levélben a közös jóbarát, Beretvás elragadtatását is tolmácsolja (1859. jan. 9. Függ. 14.).

1847-ben, amikor Arany híres ember lesz, Rozvány Betti 18 éves nagylány. A család birtokában levő táncrendjei szerint bálozik, így nyilván *emlékkönyve* is ettől kezdve nyer jelentőséget. Ott fekszik a fogadószoba asztalán. (A Rozvány-család leszármazottai ma is kegyelettel őrzik Temesvárott a biedermeier kánpót, melyen Aranyék is ültek...)

³⁰ MARTA, 9. 1.

Mint a családi hagyomány megőrizte, Arany „egyik látogatása alkalmával észrevétlenül magával vitte tanítványának az asztalon meglátott emlékkönyvét, másnap a zsalu levelei között becsusztatta az ablakon; benne volt a vers:”³¹

Egykori tanítványom emlékkönyvébe.

Én láttam a bimbót, én láttam azt
Midőn érezve a nyájas tavaszt
Kezdtet kifejlteni:
Őrült a lelkem, és kőjjel telék,
És mint hiú kertész, sokat merék,
Sokat, reményleni.

De ennyit nem. Reményem balga volt:
Árnyékban sem mutatta a *valót*:
Millyen lesz a virág.
A *természet* rá csillogó mezet
Szövött; a sok kontár kertész kezek
El nem torzíthaták.

Hintsed, virágszál, most hintsd bájaid.
A hervadásnak messze napjait
Rettegned nincsen ok:
Érintsen bár a hervadás szele,
Dús illatod, lényednek szebb fele,
A *szellem* élni fog!

Arany János

A költő, amikor az emlékkönyvet Rozványéknál lapozgatta, nyilván elolvasta Gyuri barátja nehézkes verseit s talán éppen ezek szították fel költői kedvét: költeménybe foglalni volt tanítványa testi-lelki szépségét. Mintha Rozvány György verseiből motívumok is költöztek volna Arany költeményébe. Csak amíg „a tudomány szent illetésére a kebel ész-bimbót hajt” Rozvány Györgynél, addig Arany természetes képalkotásában a gyermeklány a virággá nyíló bimbó s költő-tanítója a „hiú” kertész, aki sokat, de ennyi szépet és jót mégsem mert remélni.

A vers másolatát Rozvány György küldte meg Arany Lászlónak, midőn az sajtó alá rendezte atyja verseit — írja Voinovich.³²

³¹ }
³² } AJÖM. VI. 217. l.

Keletkezése idejéül mind a Voinovich-féle Arany-életrajz, mind a kritikai kiadás 1850-et jelöli. Ennek azonban külső és belső okok egyaránt ellentmondanak.

A tények amelletl szólnak, hogy nem 1850-ben, hanem 1847-ben keletkezett. Erre utal Rozvány György s nyomában a Gyöngyösy-féle Arany-életrajz. Rozvány György barokkos fogalmazásban így nyilatkozik: „Midőn Arany dalait, nyilvános megjutalmaztatása után, már nem titokban zengedezte. . .” [Kiemelés most]³³ A „nyilvános jutalmaztatás” nyilvánvalóan a *Toldi* győzelmére vonatkozik. Rozvány György a következőkben azt írja, hogy Arany elkérte a könyvet és úgy írta be a verset. A többi visszaemlékezés és a szintén Rozványra hivatkozó kritikai kiadásbeli magyarázat egyértelműen úgy tudja, hogy észrevétlenül vitte el; ez a valószínű és valószínű, ez indokolja a zsalun való becsúsztatást is — a teljes meglepetés érdekében. — A Gyöngyösy-féle Arany-életrajz világosan ki is mondja: „. . .Mikor már Toldiját megírta s híres emberré lett, egy délután feleségével látogatóban volt lévén Rozványéknál. . .” észrevétlenül elvitte a könyvet. Gyöngyösy szerint másnap reggel Rozványné találta meg a zsalun belül — „s lányát pirongatni kezdő gondatlanságáért. De mikor felnyitották a könyvet, Arany jól ismert kézírásával megtalálták benne a verset. . .”³⁴

Toldi 1847 januárjában nyerte meg a pályázatot, tavasszal már Szalonta is felügyelt a sikerre. A zsalun való becsúsztatás lehetősége a melegebb hónapokra vall. E szerint a költemény 1847 nyarán íródhatott.

Az ez évi keletkezést valószínűsíti Rozvány Betti Aranynek adott ajándéka is, nyilván a vers viszonzásául. Az ajándék a szalontai Múzeum katalógusa szerint: „olvasó állvány és irattartó, felül hímzett díszítéssel. Rozvány Erzsébet (később Berzsek József őrnagy felesége) készítette ajándékol Aranynek 1847-ben. Arany nagyon szerette kis tanítványát és egyszer titokban verset írt emlékkönyvébe”. . . — írja a költő körülményeit jól ismerő Debreczeni István. A verset tehát a katalógus — nyilván a közismert összefüggés miatt — itt említi.³⁵ Az ajándék talán János napra készülhetett, melyet Aranyék karácsony másodnapján mind Szalontán, mind Kőrösön, majd később Pesten is mindig megtartottak.

Az emlékkönyv többi bejegyzése is e korábbi keletkezés mellett szól. Rozvány György 1844-i írásai után az első, már a

³³ ROZVÁNY, 162. l.

³⁴ GYÖNGYÖSY, 169. l.

³⁵ Az Arany Múzeum története és katalógusa. Szerkesztette Debreczeni István. II. é. n. 28—29. l. — [Berzsek = Bersek].

baráti körtől származó beírások kelet nélküliek: néhány férfi-név a nyilván már házukhoz járó társaságból, majd egy szabvány emlékvers Pálfi János aláírással.

A következő, tehát a 9. oldalon van Arany verse. Az azt követő emléksorok Steinborszky Károly és Harisch Henriettetől 1848. aug. 16-ról, illetve 28-ról keltek. Az ezt követő sorokat már 49-ben vagy a következő években írták.

A költemény belső világa is ellene mond az 1850-ben való keletkezésnek. Betti 49-ben lett menyasszony, 50-ban vőlegénye már az aradi vár 10 évre ítelt foglya. Ha a vers ez év nyomott légkörében keletkezik, lehetetlen, hogy a vőlegény sorsának felhője be ne árnyékolta volna.

Betti az *Egykori tanítványom emlékkönyvébe* írásakor nyilvánvalóan még szabad. Ezért száll feléje a bátor biztatás: „Hintsed virágszál, most hintsd bájaid...” Az egész versen a felszabadult gyönyörködés hangja uralkodik.

A *Toldi* és a *Toldi estéje* után ugyanezzel az önmagáért való gyönyörűséggel, játékos könnyedséggel mintázza meg a költő Rozgonyi Piroska alakját a *Daliás Idők* még népies hangú első énekében. Oly jónak érzi a kezdetet, hogy a témával való viaskodások során mindvégig változatlanul megtartja s úgy iktatja át a *Toldi szerelmébe*.

Elgondolkodtató a Rozvány-családban élő hagyomány, hogy a költő Bettivel kapcsolatos emberi élményeit vitte a *Rozványiból* a *Rozgonyi-házba* s az abban lakó „szép lány mosolygó piros ábrázatja” miatt kapta ez a *Piroska* nevet. (A két családnév lehetséges összefüggése miatt használjuk e tanulmányban felváltva a család nevének akkor használt *Rozvány* és *Rozványi* alakját.)

A Piroska Betti párhuzammal kapcsolatban csak Rozvány Erzsébet életének, sorsának átfogó ismeretében alkothatunk véleményt.

Rozvány Erzsébet emlékkönyvének 1849-i bejegyzései közt megtaláljuk későbbi férje, a tragikus sorsú Bersek József honvéd-őrnagy magabiztos, darabos katona-írását: „Jöttem, mentem, de mind a mellett[!] itt maradtam holtig. 18-ik febr. 849. Bersek.”

Bersek József családja dunántúli: vasmegyeiek. A XVIII. században kaptak nemességet, nyilván hadi érdemekért, erre vall címerükben a sárkányt tipró páncélos vitéz.³⁶

Bersek a forradalom kitörésekor kapitány. 1848 őszén ezredével a nemzeti hadsereghez csatlakozik.

1849 elején a nyolcadik huszárezreddel Szalontán találjuk. Mint parancsnokot, a legszebb házba, Rozványékhoz szállásolják.

³⁶ KEMPELEN BÉLA: Magyar nemes családok. Bp. 1911. II. k. 154. l.

Itt találkozok Rozvány Bettivel. Nyilván Rozványéknál ismerkedik meg Arany Jánossal is, akit Betti áhítatos tanítványi tisztelete ismertet meg vele, mint költőt és embert. Rozvány György egy mindenképp és mindkettőjükre jellemző kis epizódot őrzött meg e korból. Az eset a nyolcadik huszárezred egy nagybirtokos származású fiatal tisztjével történt, aki „foghegyről” beszélt Arannyal s akit ezért Bersek őrnagy keményen megrótt. Erről is Rozvány emlékezései adnak érdekes beszámolót.³⁷

A szintén Rozvány-forrás alapján író Márki Sándor a történetnek azt a részét is megörökíti, hogy az ifjú hadnagynak Bersek a *Toldit* is odaadta: „Olvassa el előbb s jusson eszébe, hogy ezt a remekművet az írta, akit ön uri gögből *maga jegyző*-nek titulált.”³⁸

Hogy Bersek olvasta és olvastatta a *Toldit*, nyilván Bettinek köszönhető, aki láthatólag mind erősebben hatott Bersekre. Mint a családi emlékezésben olvassuk: „A gyönyörű szép fiatal leány megtetszett a daliás katonának” — aki viszont „imponált az ambiciózus anyának”.³⁹

Rozványné szemében az is növelhette Bersek értékét, hogy húga Mari, az udvari szolgálatban álló Koderle báró felesége volt és Bécsben élt. A nagyranézó anya úgy érezte, lánya most érkezett meg a szépségéhez és műveltségéhez méltó társadalmi emelkedés lehetőségéhez, amit — bár lánya boldogsága volt az ára — megragadott, nem engedett.

Hogy az akkor már 43 éves Bersek mindaddig miért nem házasodott meg, nem tudjuk. Hagyatékában maradt egy fehér selyemhátú kis zsebkönyv. Finom gótbetűs írással egy női név olvasható benne: „Lotti Antoine. Altendorf n. Mahren. 1839.” A kis könyv valószínű egy néhai szerelem emléke. Első két lapját — melyek talán többet elárulhattak volna — kivágták. Lotti Antoine úgy látszik mélyebb nyomot hagyhatott Bersek életében, mert a nyilván tőle kapott kis könyvet a harcok és fogsága idején is híven megőrizte. Halála előtt egy héttel, talán a dolgok végső lezárása jeléül, a Lottiéval szemben levő oldalra fölírta nevét és a nap keltezését: „Január 9-én 1865. Bersek.”⁴⁰

Lottitól 33 éves korában kapta a kis könyvet, amikor Bettivel találkozik, 43 éves. Érzelmileg nyilván szabad, mert csakhamar feleségül kéri a szép és művelt polgárleányt.

Betti azonban érzelmileg ekkor már nem szabad.

³⁷ ROZVÁNY, 167. l.

³⁸ MÁRKI SÁNDOR: Arany János szalontai éveiből. IT 1917. 120—130. l.

³⁹ MARTA, 18. l.

⁴⁰ MTAK Ms 10.234/i.

„... azt kéri anyjától, hallgasson meg egy D. Laci nevű fiatal embert, kit ő már régebben ösmer, s aki már előtte nyilatkozott. Elhhez ő hozzámenne feleségül és kéri anyját hallgassa meg a fiu kérését. Rozványné megígéri meg fogják hallgatni a fiut. . . D. Laci apja megérkezik Rozványékhoz, hogy megkérje fia számára a Betti kezét. Bettinek nem illik a szobában maradnia ennél a komoly kérdésnél (!) De az apa nem marad sokáig bent, rövid idő múlva eltávozik és ekkor Betti anyja jelenti lányának, hogy az apa nem Laci számára kérte leánya kezét, hanem az idősebb fia számára. De ezt anyja csak azért mondta, hogy Bettit megtéveszse, csak jóval később mondta meg az igazságot, hogy nem tetszett neki a fiatalember, nem tartotta egészségesnek, nem tartotta férjül alkalmasnak.”⁴¹

A történeteket a Rozvány Erzsébet által nevelt P. Rozvány Gabriella így indokolja: „Nagyanyám a kéro ujjain »vak körmököt« forradásokat látott, amiből örökölt betegségre következtetett. Ezért elgáncsolta a házasságot. Mikor később ezt a megtévesztést és okát az anya bevallotta lányának, az sirva-nevetve azt felelte: »volt neki ép körme is. Azt néztem volna, nem a csúnyát.»⁴²

Amikor Rozvány Erzsébet halála előtt életét mérlegre tette — Popovitsné Rozvány Gabriella azzal jött ki szobájából, hogy Betti néni még mindig hibáztatja anyját, mivel kéroje személyét illetőleg megtévesztette. A család ma is őrzi a kis hajláncot, melynek csattjába ez van bevésve: D. LATZI 1816. jún. 17. Nyilván a fiatalember születésének napja. Kilétéről többet nem tudunk.

Az anya jól számított. Lánya nem kéri magyarázatot attól, aki — úgy tudta — csak sógornőjének akarta. A büszkeségében mélyen megalázott leánytól Bersek hamarosan megkapta a „boldogító” igent. Kimondta, akár majd Rozgonyi Piroska kimondja:

„Akarok Tar Lőrinc felesége lenni.”

Bersek a szabadságharc hamarosan elszólitotta Szalontáról. Talán éppen boldog reménye sokszorozta meg harci kedvét, erejét. 1849. április 26-án Komáromnál Görgey a csatatéren a babékoszorús érdemrenddel tüntette ki. Valószínűleg ekkor nyert ezredesi rangot is; ui. az aradi vár foglyainak autográf névsorában aláírása már „Bersek József ezredes.”⁴³

⁴¹ MARTA, 21. l.

⁴² Rozvány Gabriella szíves közlése.

⁴³ — Az aradi és olmützi vár foglyainak névsora. Autogr. MTAK Analecta.

A 20 éves Rozvány Betti menyasszony volt, de a történeteket nyilván lépésközelből ismerő Arany „bácsi” tudta, látta, hogy boldogtalan. Olyan kis helyen, mint Szalonta s olyan szinte családi közösségnek számító körben, mint amiben Aranyék Rozványékkal éltek — láttuk bujdosásakor Arany rájuk bízta családját — lehetetlen, hogy ne tudtak volna Betti és D. Laci kapcsolatáról, ennek hirtelen megszakadásáról, a „koros, de bajnok, s büszke vő” sikeréről. A költő ennek a szív mélyére utalt következményét is sejtette. Erre utal a Rozvány családban élő hagyomány, mely a *Katalin* irodalmi hatásokat és történeti kutatásokat kiegészítő *emberi élményanyagát* Betti tragédiájában véli felfedezni. Ezzel érthetőbbé válna a *Katalin* mindeddig talányosnak talált erősen szubjektív hangja is, mely az irodalomtörténészeket is izgatja. Komlós Aladárt a *Katalin* „elragadja tüzes színeivel és a lapjain végighúzódo forró szelével.” — Németh László a „sorok közt írás remekének” mondja, „melyben a képek indulatok s az igaz történet a történet mögött villózik futó felhők hézagaiban”.⁴⁴

Ha rátekintünk Bersek fényképére, erős, hatalmas alakjára ismerhetünk Jakusicsban:

A harcos vő előtted áll,
Mint hegytetői cserfaszál,
Melyen madár nem zeng ugyan,
Mely illat- és virágtalan,
Sötét, haragos lombja van:
De délceg ám, magasra nőtt
Mégkőronázni a tetőt, —
S ha kérge kissé durva is,
Edzett, kemény, mint érc-paizs,
Annál erősebb a derék, —
S bár nem hajolt vészek között,
Melyekbe százszor ütközött,
Mégküzde és meg nem törék.
Igy áll előtted *Jakusics*,
A férfiú, kinél jövőd
Reményét, *kincs* gyanánt letőd:
Koros, de bajnok s büszke vőd.

Haj! mert leányodat te mindég
Oly drága *gyémánt*nak tekintéd

⁴⁴ KOMLÓS ALADÁR: A magyar költészet Petőfitől Adyig. Arany János Bp. 1959. 51. l. — NÉMETH LÁSZLÓ: Arany János. A minőség forradalma. é. n. II. 28.

Mely dussá teszi azt, kinek
 Idővel birtokába jut;
 Ragyogni, sőt vakítani tud;
 Szépsége tündöklő sugárán
 A harmat, a nap és szivárvány
 Egymást felváltva enyeleg;
 De, bár ég, olvadoz, remeg,
 Érzése nincsen és *hideg*.
 S mást nem kíván, mint foglalót,
 Drágát, nemest, hozzávalót.
 Most, látva álmaidban őt,
 A szép, magasztos, büszke nőt,
 S a hódító pompát körül:
 Lelked, mint a hajós, örül,
 Kinek mosolyg az enyhe rév,
 S kérded: „Leány, mi kell egyéb?”

Arany mintha valóban a nagyranéző szülői lélekben olvasna: mi kell a lánynak több, mint a „hódoló pompa”, amit megadni kevés és szűk Szalonta. Ime a messziről jött előkelő katona: ő jelenti a célt s adja a keretet Betti szépségéhez, műveltségéhez, a lehetőségét a társadalmi karrierhez. „Leány, mi kell egyéb?”

Mi kell? — Egy szende kis virág,
 Mely kedvesen, de rejtve nyit,
 S a hosszú emberélten át
 Csak egyszer, ah! egyszer ~~nyit~~ rit.
 Ama virág, mely a vadon
 Tüskéi közt is megterem,
 Taposva bár, nő szabadon;
 De nincsen annyi kincs, vagon,
 Mely átültesse őt oda,
 Ahol önként nem fakada:
 Virágod, *első* szerelem!

A leány, akit a költő itt fest valóban „szende kis virág”, nem a budetini vár előkelő kisasszonya, sokkal inkább a vidék „vadon tüskéi” közt „rejtve nyitó” virág, akinek virág-szépségén maga is elámult, róla írt versében. Itt szépsége szomorúságot tükröz:

Csak a könny, mely szemébe' forr,
 Mutatja, hogy még eleven.
 Fehér arcára fátyolul
 Gyász fürtinek árnyéka hull;

Kezei, mint kis hódarab,
Mely barna kősziklán maradt,
Nyugosznak a párkányzaton.

Nincs kizárva az sem, hogy a szenvedélyes hang, mely a *Katalint* mindvégig jellemzi, valóban rokon egy, a költő élete mélyén fellobbant, de józan okossággal csírájában kiirtott, illetve áttranszponált érzéssel. Mennyi fojtott szenvedély van a bomlott lelkű apa monológjában! Sokkal inkább az önmaga ösztönei, az „éretlen dolgokat csevegő” szív ellen harcba szálló férfi, mint a hiúságában sértett apa hangja ez:

„Szemem világa volt a lány:
De én kiástam e szemet
Mivel megbotránkoztatott —
Megszégyeníte engemet! —

„Ki mer vádat emelni rám?
Panaszra másnak nincs oka:
Enyém a fájdalom joga
S én e jogot nem engedem:
Meggyilkolom. . . eltemetem! —

„Bűn ez? Ne hidd, ősz fej, ne hidd,
Hazudnak mind — s a szív, ez itt,
Ez a bolondos vén gyerek
Éretlen dolgokat cseveg.

Kitéplek innen, húsdarab!
Kitépem e bezárt kigyót:
Békén pihent, míg fagyva volt,
De már melegszik és — harap!

„Mardoss, harapj! nem érzem:
Érc akaratom a paizs,
Fogad nem érzik át ezen;
Becsületem megvan ma is.

Arany mintha biztos kézzel talált volna rá vagy a budetini regében a benne és körülötte adódó byroni mese keretére, vagy a keretet étellel telítő történetre. Talán ezért áradnak oly lírai erővel Katalin történetének sodró sorai.

A *Katalint* 1850-ben írta; hogy ez az év s a következők termékenyek, lélektanilag érthető: a legnehezebb hónapok létért, családért való szorongó szorítása ekkorra enyhült. A költő megtalálta a szót, a kifejezést a közös bánat, az eltűnt barát utáni fáj-

dalom s a tövében nyitó „szende kis virág” tragédiájának kifejezéséhez. Később a feszültség a játszi, gúnyoros, majd a keserű humor hangjaiban: *Bolond Istók* és a *Naggyidai cigányokban* oldódik. A *Dalás idők* első próbálkozásai is ezekre az évekre (1849—53) esnek.

Közben a költő kilép a szalontai keretből, Geszt hozza életébe a másik kedves tanítványt, Tisza Domokost és művelt anyját Teleki Júliát, akit szintén megérintett a költő hatása. A *Bolond Istók* öregkori folytatásának tervébe valószínű e korszak élményei is belezásznak.

Aranyék 1851 őszen költöznek Kőrösré. Novemberben, két és fél héttel odaérkezésük után, Aranyiné már levelet ír Rozvány Erzsébetnek (1851. nov. Füg. 5.). Beszámol pesti bevásárlásairól s megjegyzi, hiába leste Bettit a vásáron. Hívja, valóban látogassa meg őket, ne csak ígérje. A levél befejező része egy kettejük közötti félreértést szeretne tisztázni. Ennek okára a levél nem vet világot. A mentegetődzésből azonban arra következtethetünk, hogy a félreértésért Aranyiné némileg felelősnek érezte magát. Férjéről azt írja: „Janim is jól találja magát, derék emberek a tanárok is, akikkel többnyire együtt van.”

Talán Betti is érzékenyebb volt élete e válságosabb korszakában: büszkeség gyomlálta ki szívéből szerelmét, akit pedig dacból helyébe ültetett, Bersek József az aradi vár 10 évre elítélt foglya volt.

A völegény nővérenek Marinak, Koderle báró feleségének sikerült e büntetést két évre enyhíttetni s így Bersek 1852-ben kiszabadult fogságából. A három év előtti javakorabeli férfi megrokkant, megöregedett. Visszatérve — mint a családi hagyomány megőrizte — nemes gesztussal kész volt visszaadni 23 éves ifjú menyasszonya szabadságát azzal, hogy amikor megkérte, valaki volt, most senki-semmi. Mire Betti — ma már ki tudná — szánelől, vagy az adott szó kötelező erejének hatása alatt, vagy szülői kívánságra azt felelte, ő nem az ezredesnek, hanem a férfinak adta szavát és azt meg is tartja. 1852. júl. 25-én Ercsey Sándor, sógorának elsőül jelzi a szalontai újságok között, hogy „Rozvány Betti ha a circumstanciák nem esznek, nemsokára Bersek né lesz.”⁴⁵ Az esküvőt augusztusban tartották. Erre vall a keresztlevél, melyet augusztus 10-én váltottak ki. Hátlapján gyakorlott ceruzaférfással, de idegenszerű fogalmazással valószínű Betti édesapja, Rozvány József feljegyzése olvasható: „Az Elisaveta Leányom kereszt ki vett bizonyító levele 852 Augusztus 10 kén.” Ugyancsak itt a keresztlevél hátlapján, úgy látszik, a lakodalomra vonat-

⁴⁵ Ercsey Sándor—Arany Jánosnak, 1852. júl. 23. NszAJEm. Kdtl.

kozóan néhány részben már elmosódott emlékeztető szó sorakozik egymás alá: „Gyür.[ü] — 4½ gyertya — pap”⁴⁶

1852 augusztus elején Aranyék is megérkeztek Szalontára és így minden bizonnyal részt vettek Betti esküvőjén.

Talán ide gyökerezik az ihlet, hogy az 1853-ban kezdett *Dalás idők* második dolgozatában feltűnik a táncoló menyasszony feledhetetlen képe:

„Azután egyedül lejte szép Piroska,
Földig hófehérben, mint egy virágos fa,” (II. é. 50.)

A végleges kidolgozásban mint Anikó párna-tánc változata kerül a *Toldi Szerelmébe*.

De érdekes, hogy Aranyt a többi, az 1850-es évek elején írott epikus műveiben is mennyire foglalkoztatják az első szerelem vagy az első csalódás tüzeiben égő fiatal nő lélektani problémái: a szerelmében megalázott Édua, a „koros, de bajnok büszke vőhöz” kényszerített Katalin, Rozgonyi Piroska, az *Öldöklő angyal*-ban apja kívánságára „igen”-t mondó, most szintén menyasszonyi táncát lejtő Anna. Ez utóbbiban a még önmagára s a szerelem hatalmára rá nem eszmélt nő pontos lélektani rajzát adja:

„... a hölgy inkább csüggeteg,
Szemei földre függenek,
Szokatlan érzéstől remeg,
Ugy, mintha felriasztott vére
Özön boldogságától félne,
Ama boldogságtól, miért
Talán sokall is ennyi bért
S míg áldozatúl nem esék,
Lázad a szűzi büszkeség.
Magyar leánykint — nem henyén,
Hivalkodásban — nőve fel,
Az apai lak tűzhelyén
Oly ép maradt e szűz kebel,
Mint a gyümölcs, mint a gerezd,
Melyen érettség hamva rezg,
De illető kéz nem nyomott
Reá még szennyet és nyomot.
Előtte a szerelmi vágy,
Hosszú napok, álmatlan ágy,
Fülmile szó, rejtett magány

⁴ MTAK. Ms 10.234/i.

Holdas, sejtelmes éjszakán, —
 A seb, mit a szem nyila vág,
 A támadó s védő csaták,
 Az édes győzelmek és
 Az édesebb legyőzetés, —
 A titkos óra, esti hely,
 Virágbeszéd, vagy bármi jel,
 Ág-moccanás, lomb-zörrenet,
 A néma kérdés, felelet,
 A csalfa „nein” s hév „igen”-ek:
 Előtte ismeretlenek.
 Igaz, hogy vére könnyű folyama
 Futásban olykor meg-megdobbana,
 Ha közelén ifjú leventék
 — Mint szilaj őzet — megrebbenték.
 De helyrepótlá gyors szökése
 A veszteséget csakhamar —
 És újra higgadt lón verése,
 Nyomot nem ejte a zavar.
 Ma is, midőn oltár előtt,
 Szeretni esküvék *Jenőt*,
 Nem volt ez ifjú kebelen
 Se gyűlölet, se szerelem.
 Tizennyole év öntudata,
 S főkép atyja kívánata
 Akár *jogul*, akár *okul*,
 Elég volt, hogy kezet ada. —
 A *szív?* előtte oly csecsebecse,
 Minek nem tudja, ha van is, becse;
 A szívre ő kicsit adott:
 Tán *lételét* sem érezi,
 Miként nem szoktuk érzeni
 Az ép egészséges tagot.
 Ő erre mind nem gondola;
 S gondolna bár, mit mondana?
 „Hisz’ ő *mindenkit* úgy szeret:
 Miért ne épen ez *egyét!*!”
 Szívét alig zavarja más,
 Mint a szokatlan változás,
 Egy édes, lázas sejtelem,
 Mely jól esik de mit nem ért,
 Melyet szégyenl s nem tudja mért;
 Maga magának rejtelem.

A Piroskával, Katalinnal, Annával oly rokonnak tetsző Rozvány Erzsébetnek a „szokatlan változás”: Bersek Józseffel való házassága nem beteljesülést, hanem boldogtalanságot hozott.

Nászútra Bécsbe mentek a férj nővéréhez, Koderle báróékhoz. Betti a szűk szalontai világból — amibe eddig legfeljebb egyegy pesti út hozott változatosságot — a császárváros nagyvilági életének kellős közepébe került. Koderléék udvari körökben forogtak. A férj később a fiatal Erzsébet császárné környezetében teljesített szolgálatot. Összeköttetéseknek köszönhető Bersek ítéletének enyhítése. Mind Bersek, mind húga igyekszik a bájos Betti kedvébe járni. A férj türkisz és gyöngyökkel kirakott arany nyakéket és fülbevalót ajándékoz feleségének, Mariékkal estélyekre, bálakra járnak és nagyon sokat — színházba. Erre vallanak a gondosan összegyűjtött és eltett bécsi színlapok Rozvány Erzsébet hagyatékában.⁴⁷ Betti külön még össze is írta a látott színdarabok címét. A kettéosztott papiros egyik oldalán sorolja fel a prózai darabokat, melyeket a Burgtheaterben, s a másik oldalon írja össze az operákat és balettokat, melyeket a Hoftheaterben látott. Az első színházi élmény emléke 1852. szeptember 3-ról, az utolsó 1853. jan. 20-ról való. A jegyzék szerint 42 prózai darabot, 9 operát, illetve balettot néztek meg. A látott darabok igényesre vallanak, amiben az adott lehetőségek mellett szerepe lehetett Arany szellemi légkörének is. Rozvány Erzsébeték pl. a következő darabokat látták Shakespeare-től: *Hamlet, Rómeo és Júlia, Macbeth, III. Richárd*. — Goethe-től: *Faust, Herrman és Dorottya*. — Schiller-től: *Stuart Mária, Wallenstein, Orleansi szűz*. — Az új szerzők közül is megtekintettek néhányat. — A Hoftheaterbe, úgy látszik, jóval kevesebbet jártak. Mozart *Varázsfuvoláját* és néhány balettot láttak.

Bersekné eltett színlapjai közt van egy oda nem tartozó, láthatólag gyors vigyázatlanul kitépett kis 24 soros német újságvágot: jelentés a nagyszabeni katonai törvényszéktől, mely szerint a Kossuth Lajos ügynökeivel való együttműködésben bűnösnek talált és ezért kötél általi halálra ítélt Kenderessy Elek özvegyének és két társának halálos ítéletét, illetve az utóbbiak 10 évi várfogságát a császári „kegy” 10-10, illetve 8 évre „enyhítette”. Betti talán ismerte őket, valamelyikkel esetleg együtt volt Temesvárott intézetben, de lehet, hogy az egykor forradalmi zászlót hímző lány nemzeti és asszonyi szolidaritása tetette csak el vele a férjével rokonsorsúakra vonatkozó híradást.

A vendéglátó Koderle bárónak semmi esetre sem lehetett kellemes „rebellis” sógorának huzamos jelenléte, s mivel úgy lát-

⁴⁷ MTAk. Ms 10.234/ly.

szik, Berseknek vagyona nem volt, állás után nézett. Közhivatali pályára nem gondolhatott. Zichy Ödön bihari birtokán, Réven lett tehát jószágkormányzó. Hogy éppen e vidéken keresett és talált elhelyezkedést, nyilván felesége családjának közelléte befolyásolta. Itt éltek 1853-tól Bersek haláláig, 1865-ig. Rév a Királyhágó, a Sebes-Kőrös és a nagyváradi—kolozsvári vasútvonal mellett fekszik. Itt kezdődik a minden útleírásban „vadregényes” jelzővel illetett révi sziklaszoros az un. „Tündérvárral”. A környéket románok és magyarok lakták.⁴⁸

Betti féléves asszonykorában került ide. Alig 24 éves. A bécsi mozgalmas élet érdekes kerete szétesik s csak a nála 23 évvel idősebb férj marad. Bár tudja asszonyi kötelességét, de mivel csak kötelességből él férjével, együttélésük mindkettőjüknek gyötrelmes. Betti azonban egyelőre hallgat, mint irodalmi rokona, Rozgonyi Piroska.

Büszkébb vala, mintsem túrne olyan dolgot,
Hogy a világ előtt ne legyen ő boldog;

(Toldi Szerelme V. 92.)

Sivatag életében szép lánysága eleven emlékei: családja és Aranyék jelentik az oázist. Keresi is őket, mikor csak teheti. 1854 májusában — úgy látszik Pestről hazatérőben — készült Kőrösre. Levelére az akkor 13 éves Arany Juliska válaszol. A rajongó bakfis szeretetével csodálja, tartja eszményképének a mindössze 25 esztendőes Betta „nénit”, akit családja nevében hív Kőrösre (1854. máj. 29. Füg. 6.). Juliska e levelében naplóját emlegeti: abba jegyezte föl mikor írt utoljára. Vajon e napló is a családi levelezéssel hamvadt el 1944-ben, vagy már előbb megsemmisült?

Juliska egy kelmevásárlási kérést is közvetített a levélben.

Betti ment és vitte a ruhaanyagot. Az évek során — mint látni fogjuk — mindig ott van Aranyék környezetében, ha valamilyen segíteni tud, vagy örömben, bánatukban osztozhat. Lélektanilag érthető: önmagán túl néző nemes lélek, aki ragaszkodó szeretetét áttranszporálja s kiárasztja a szeretett lény családjára is.

1857 nyarán Aranyék a szünetelt Szalontán töltötték s kirándultak Bettiékhez Révra is. Rozvány György nyomán Kolozsvári Aladár azt is följegyzi, hogy a költő meglátogatta a községi tanítót, Szántó Józsefet, aki a debreceni theologia felhívására jött el a révi szegénységbe magyar tanítónak s élt maga fejte kecske-

⁴⁸ K. NAGY SÁNDOR: Bihar-ország. Utirajzok. N. Várad, 1885. 96—97. 99. 1.

tejen és puliszkán. „E férfira nézve Arany azt a megjegyzést tette — talán éppen Bersekkel hasonlítva össze —, hogy ő nem csodálja a csata hevében elkövetett hőstetteket, mert ezeket legtöbb esetben maga a helyzet teremti: de csodálja és tisztelettel adózik azon hősiességnak, mely egy magasztos eszme szolgálatában áll és híven helyén marad éveken át, inséget, nélkülözést tűrve...”⁴⁹

A szép révi kirándulás után Betti Juliskán keresztül tartja a kapcsolatot Aranyékkal. A látogatás melegen visszhangzik a kislány 1857. okt. 13-i levelében (Függ. 7.). Panaszkodik a kőrösiekre. Azért mégsem hagyják ott Kőröst, bár apját Debrecenbe, Kecskemétre, sőt Pestre is hívták tanárnak. „Apám azt mondta: nem megy sehova csak haza, ha már itt vagyunk, itt lesz addig, míg Laci végez. . .” Levele végén Juliska rádöbben, mennyire belemerült a panaszkodásba, de — írja viszonyukra jellemzően — „kinek teletném azt jobban, mint kedves Betta néninek? ki viseltetik sorsunk iránt nagyobb részvéttel? úgy hiszem senki. . .”

November 15-én Betti válaszát köszönve, „egyszerű életmódjáról” ír, amelybe mégis visszavágyott, mikor tavasszal Csengeriek fölvitték s mindent megtettek, hogy jól érezze magát Pesten (Függ. 8.).

1858. máj. 9. és 19-ről ismét bécsi színlapokat találunk Rozvány Erzsébet hagyatékában.⁵⁰ Talán ekkor kedveskedett neki sógornője a mindenképp jellemző ajándékkal, melyről a családi hagyomány beszél: Mint már említettük, Bersek sógora Erzsébet császárné környezetében teljesített szolgálatot. Ismeretes, hogy a császárné naponta kilovagolt, de sohasem ugyanabban a kesztyűben. A levetetteket az udvaronc kegyelet gyűjtötte s mint ajándékot juttatta egyeseknek. Aranyozott velencei üvegdobozban ilyen kesztyűkkel lepte meg Koderlené sógornőjét, Bettit is. Az ajándéknak nyilván a császári pár 1857-i magyarországi látogatása adott időszerezéset, az az alkalom, melyre Arany *A walesi bárdokat* írta. . .

Betti, úgy látszik, ez évben nem tartózkodott huzamosan Bécsben. Május 31-én Juliska anyja nevében és részére újból kelme vásárlására kéri, mivel ismét hozzájuk készül látogatóba.

Ez alkalommal Betti és Julesa együtt ment Pestre. Erre vullanak a következő levelek. A fiatal asszony ez időben úgy látszik nagyon szórakozott volt: Kőrösön feledte gyűrűit, kendőjét, tollát, zsebkendőjét s Pesten pedig elhagyta napernyőjét. A gyűrűk utána küldésével kapcsolatban maga Arany ír Gyulainak, aki e levelet

⁴⁹ KOLOSVÁRI, 74. l.

⁵⁰ MTAk Ms 10.234/ly.

Rozvány Erzsébetnek ajándékozhatta, mert az ő hagyatékában maradt meg (Függ. 10.)-

Maga a levél megírásának ténye, a feledékeny vendég értékeivel való törődés s a levél bevezető része is arról tanúskodik, hogy Rozvány Erzsébet valóban „kedves vendég” volt Aranyéknál.

E hónapokban Betti és Juliska levelezésének központi tárgya Gyulai Pál és Szendrey Marika egybekelése. Kőrösre jövele, ui. esküvő után oda ígérkeztek, de aztán egyenesen Kolozsvárra mentek.

1858 decemberében Szalontán is olvastak Arany akadémiai taggá választásáról. Betti úgy látszik Juliskának írt levelében reagált a hírre s mivel talán úgy érezte, szavai túlsordultak vagy -- talán éppen mert az ellenkezőjét akarta: -- arra kérte Juliskát, ne mutassa meg levelét édesapjának. Az, nyilván, mert érezte, hogy ezt a kérést nem kell komolyan venni, megmutatta, s erről be is számolt (1859. jan. 9. Függ. 14.). Arról is ír, hogy voltak és vannak Szalontára utazási lehetőségei. Ezzel kapcsolatban megjegyzi: „ismétlem: egyáltalában, legkevésbé sem Erseey néni vonz oda, hanem a szalontai kedves ösmerőseim, és -- Betta néni.” A levélben Juliska Erseey Sándor feleségére panaszkodik: „amely mértékben vágyom Szalontára, ép oly mértékben borzadok Erseey-

E csonka szó át van húzogatva, de még olvasható. A következő sorokat -- a lap aljáról mintegy hármat Rozvány Erzsébet úgy látszik tapintatból -- levágott, megsemmisített. Sajnos a levél ezzel megcsönkült s még hozzá az az érdekes rész, melyben Juliska arról írt, apja mennyire szereti és tiszteli Bettit. Az Erseeynével kapcsolatos témát Juliska következő levelében (1859. febr. 26. Függ. 15.) is folytatja.

1859. tavaszán Betti és Juliska ismét együtt voltak Pesten. Bevásároltak s Aranyné meg volt elégedve mindennel, amit vettek. Juliska a közösen választott karperecet föl is tette „egy előkelő család” majálisán, ahol beleakadt táncosa ruhájába, eltört s egy lelvélkáját elvesztette, mint a valószínű e majálison szövődött első szerelmének szép reményét is. „Csak ha bimbófővel asznak a virágok, oh ez fáj. . .” iratja a költővel apai gondja. Szerelmi bánatát Juliska Szendrey Marikával osztotta meg.⁵¹ Bettinek csak októberben ír, előtte való nap, mielőtt apjával a Kazinczy-ünnepségekre Pestre megy. A levél uralkodó témája heves lelkifurdalás: „mennyire megsértettem én önt Pesten létünk alkalmával”. Konkrétum nem derül ki, csak Rozvány Erzsébet jellemére vetül belőle újabb

⁵¹ Arany Juliska—Szendrey Marikának, 1859. okt. 30. ROLLA, 35—39. l.

szép sugár: „Tudom a jövő levelében azt fogja írni Betta néni, hogy: „mit bocsássak meg?” - Tudom, tudom, mert igen jól ösmerem angyali jóságát.” — Kéri Bettit, ne írjon válaszában a dologról „mert ha anyám ezt megtudná nem tudom mit tenne velem”. — Nem tudni, mit érzett Juliska akkora sértésnek? Talán egy célzást, megjegyzést az idős férjre, gyermektelenségére, vagy Arannyal kapcsolatban mondhatott valamit? Ezek lehettek Betti sebezhető pontjai. Az asszony a tőle várhatóan reagál. Juliska Pestről, Csengeryéktől ír neki, ahol az egész telet töltötte, hogy szórakozva felejtse. „Köszönöm, ezerszer köszönöm édes levelét!” — csordul a hála Juliska tollából. Ezután könnyűlten, kedves közvetlenséggel számol be közéleti élményeiről: Deákkal, Eötvös-sel, Jókai, Kemény és Szalay Lászlóval való találkozásokról, akik „naponta vendégeik” Csengery Antalék házában. Juliska e spontán lelkesedés szülte leveléből valóban árad az elnyomott nemzet első, szabadabb lélekzetvétele, ami az 1859-es Kazinczy évfordulót való-ságos nemzeti megmozdulássá tette. Később apjával büszkélkedik, vele kapcsolatban is sokszor eszébe jutott Betti (1859. nov. 19. Függ. 17.).

Arany Juliska és Rozvány Erzsébet levelezésében itt egy éves szünet következik. Bettit, mint ritkán levelezőt Juliska így jellemzi egy barátnőjének írt későbbi levelében: „Van családunknak egy kedves, ifjú, széplelkű barátnője, kivel — a családot képviselvén — én szoktam olykor-olykor levelet váltani. E nőnek az az elve, hogy ha ösmerőseinknek, jó barátainknak ritkán írunk, még sokkal kedvesebbek vagyunk és leszünk előtűk, mint a miylenek lennénk, ha sorainkkal gyakran fölkeresnénk őket. Daczára annak, hogy e nő minket szeret; s hogy az írás koránt sem ellensége: nem tudom e véleményétől eltéríteni.”⁵²

Bár Juliska nem nevezi meg, a jellemzés Bettire vall. Az Aranyékkal való levelezést illető felfogásban sem nehéz tartózkodó, finom lényére ismerni.

■ Jelen esetben azonban nem Betti, hanem Juliska maradt adós a levéllel. Pestre költözésük sok új elfoglaltságot, kötelességet hozott neki és kiújult orbánca is hátráltatta. Betti egy alkalommal, mikor Juliskától soká nem kapott levelet, valamiféle „el-més” megszégyenítéssel élt, amivel „célját elérte” ismeri el levelező társa.

Arany Juliska Pestről 1860. nov. 17-én írja első és 1863 februárjában — életében is utolsó — levelét Rozvány Erzsébetnek (Függ. 18-23. sz. levelek.).

⁵² Arany Juliska — Lengyel Dánielnének, 1862. jun. 26. ROLLA, 55—56. l.

E terjedelmében is tekintélyes, tartalmában nem egyszer közérdekű hat levél olvasásakor meglepnek a levél írójának friss megfigyelései. Arany Juliska korai halála irodalmunknak is vesztesége. A jótollú levélíróból a múlt évek, a sokasodó emlékek könnyen formálhattak volna jelentős emlékirót. Leveleinek mozaik darabjaiból új adatokkal, színekkel egészül ki Aranyék pesti élete, a költő helyzete s a köreikben zajló politikai élet.

Arany János — kánya levelei szerint — jobban érzi magát Pesten, mint Kőrösön (1860. ápr. 28. Füg. 18.). — 1861 elején Juliska már egyenesen azt írja, hogy apja „elemében van, kivéve azt a sok aprólékos kellemetlenséget, ami a szerkesztéssel jár” (1861. márc. 10., ápr. 28. Füg. 19-20.).

Sok munkája mellett még arra is szakít időt, hogy könyvbeszerzési jegyzéket készítsen, vásárlási kedvezményt járjon ki szalon-tai ismerőse, Horváth József [Horváth János irodalomtörténész-professzor édesapja (Horváth János, Tanulmányok. Bp. 1956. 463—465. l.)] kérésére a margittai olvasóegyletnek.

Juliska szerint egészsége is jobb, mint Kőrösön. A munkát tehát jobban bírja, csak a kevés jövedelem nyugtalanítja a költőt. „ami bizony nagy fátum családos embernek, s főleg Pesten, ahol minden mérge drága”. Az első friss benyomások, új emberek, új munkakör mindenképpen megpendítették Aranyt, fedtették hajait. . . Ahogy azonban múlt az idő, túlnyomórészt ismét azok kezdik foglalkoztatni (1861. nov. 23. Füg. 22.).

Aranyét főleg a „nagyvárosi háztartás kellemetlenségei” érintik. Családi eseményeik közül Laci erdélyi útjáról ír Juliska, amely során Bettiéket is fölkeresi, ui. barátjával számba vették az ismerősöket, akiknél útközben megszállhatnak.

Juliska őszi leveléből kiderül, hogy Laciék valóban voltak Réven (1861. nov. 23. Füg. 22.). Hazatérve, Aranyékat meglepi fiúk alapos beszámolója. Juliska leveléből a családi közvélemény tükröződik, amely elsősorban a költő véleményét jelenti — fiáról. Arany ui. utinapló írását tanácsolta Lacinak, bár írói hajlamot szinte föl sem tételez róla. Jellemzően írja Juliska: „Ha valamit meg lehet előre jósolni, akkor azt megjósolhatjuk, hogy ő belőle nem lesz költő vagy író”. Ezután jellemzi bátyját, kiemeli higgadt, egészséges, józan felfogását, becsületességét s benne a „közönséges, de nem középszerű” ember megtestesítőjét látja és becsüli. E családi vélemény jól megérteti, mekkora meglepetést jelentett elsősorban Aranynak, fia későbbi költői sikere.

Juliska levelei a személyes vonatkozások mellett bepillantást engednek Csengery körének politikai- és irodalmi szerepébe is és

abba a szívós munkába, amivel Aranyt igyekeztek politikai irányvonaluk irodalmi exponenséül megnyerni.

Aranyék, mint az ország politikai és irodalmi életét irányító kör tagjai, benne élnek a kiegyezéshez közelítő évek izgatott légkörében. Ez Arany Juliska 1861-ben írt levelei pátoszában erősen érződik. A februári pátens és a Deák első felirati beszéde közti levelét így kezdi: „Az izgalmas, eseménydús napokból szakítok pár percet. . .” (1861. ápr. 28. Függ. 20.). Lovassyékkal együtt jár a gyűlésekbe, ahol Betti is eszébe jut, jó lenne, ha fent volna, hívja, jöjjön. Az eszmélni kezdő nőtársadalom akkor még csak a karzatokról figyelheti a politikai élet eseményeit. Az érdeklődés oly nagy, hogy „bemeneti jegy”-et nehéz szerezni. Juliska beszámol egy Deákkal töltött délutánról is.

Következő levele a Teleki László halála körülményeiről érdeklődő Bettinek ad felvilágosítást. Ír Telekinek az öngyilkosságot megelőző izgatott lelkiállapotáról, egy Deáknál tett látogatásáról, melyen Csengery is ott volt, akitől Juliska értesüléseit nyerte (1861. júl. 20. Függ. 21.).

Aranyék társadalmilag is e körben mozognak: Csengeryék, Gyulaiék tartoznak egy társaságba. Csak néhány családhoz járnak s velük néha kirándulnak a hegyekbe, a Várca-szigetbe vagy a Margitszigetre.

Aranyék Szendrey Júliát is fölkeresik Pestre költözésük után. Erről Juliska már első levelében beszámol: Megtudjuk, hogy Betti rokonaival meglátogatta: „úgy látszik, nagyon jól esik neki, hogy Betti néni nem feledte egészen el, mint aki egyik emlék az ő keserves emlegetett szép multjából,” „Beszélte a nyáron Marika — a testvére — hogy milyen boldogtalan szegény asszony; multjából legkinzóbb lélekfurdalása maradt meg s a jelenje is iszonyu, mert nem szereti férjét, s az őt határtalanul szeretvén, mindketten boldogtalanok.” (1860. nov. 17. Függ. 18.).

Juliska e sorok írásakor nem gondolhatta, megjegyzésével mennyire elevenjére tapintott Betti szinte azonos tragédiájának. E sorsbeli hasonlóságnak tulajdonítható Betti tüntető rokonszenve Szendrey Júlia iránt: látogatásai, érdeklődése, melyre Juliska egyik levele szinte megrovásként jegyzi meg a társaságukban kialakult véleményt: „Alig hiszem, hogy érdemes volna arra a szeretetre, amivel édes Betti néni ujabban megajándékozta” (1861. márc. 10. Függ. 19.).

Egy másik mondanivaló is szintén fájó személyes hírokat pendített meg Rozvány Erzsébetben. Juliska szenvedélyes hangon ír arról, hogy nem tudna olyanhoz férjhez menni, akit nem szeret (1861. júl. 20. Függ. 21.).

E levelet követő téltől: 1862. jan. 23-tól számítja kapcsolatot Széll Kálmán.⁵³ 1863 márciusában váltanak jegyet s még az év augusztusában meg is esküsznek. Arany Juliska mint szalontai papné személyes kapcsolatba kerül Rozvány Erzsébettel. Azt írja anyjának, egyedül ő az, „akihez egész őszinteséggel mellet sok dologban utasítást kérni.” (1865. márc. 5. Függ. 27.) Lánya házasságával Arany számára is megerősödnek a Szalontára visszahúzó vágy szálai: sógorával és vejével telekvásárlási ügyekben levelez.

Rozvány Erzsébet életébe a 60-as évek nyilvánvaló válságokat hoznak. 1859. aug. 31-én Ercsey Sándor írja Aranynak, hogy „Rozvány Betti most egy pár hét óta itt időzik Szalontán, és még, mint mondja, néhány hetet itt fog tölteni”.⁵⁴ Betti boldogtalan házassága mindinkább nyílt titok családja előtt. Egy ilyen hazautazáskor Bersek levélben panaszkodik sógorának felesége hidegsége s az ezzel kapcsolatos nézeteltérések miatt. „Irigylem a földönfutót. . . cserélnék a legszegényebb napszámossal. . .” — írja. Sógora részvételt válaszolja: „Sajnálak Sógor, szívemből sajnállak de te most ne hívjad őt, mi majd rábeszéljük, hogy menjen magától vissza.”⁵⁵ Betti — láthatólag nem először — visszatér. Egy időben úgy vélik, egy gyermek talán segíthetne rajtuk. Mivel sajátjuk nincs, örökbefogadásra gondolnak. A férj egy állítólagos természetes gyermekéről van szó, de amikor felesége utána jár, kiderül, hogy nem lehet az övé, mert Bersek a kérdéses időben fogoly volt.

A felesége szerelméért folytatott meddő küzdelem után a férj alkalmi kalandokat keres, ezzel viszont vérg sérti asszonya önértetét. Látva mindkettőjük boldogtalanságát, Rozvány Erzsébetben megerősödik a meggyőződés, hogy szerencsétlen házaseletükön csak válással segíthet. Hogy férje számára az új házasság lehetőségét biztosítsa, úgy gondolja, kolostorba vonul és így férje egyházilag is köthet új házasságot. 1862-ben édesapja, Rozvány József is meghal, így az iránta való tapintat sem tartja tervétől vissza. Érdeklődni kezd, hogyan tudná elgondolását megvalósítani. 1863 februárjában levelet ír Arany Juliskának ez ügyben, de nem mint sajátjáról, hanem mint egy Pesten nem ismerős nő dolgáról ír. Az illető egyetlen kikötése, hogy tanítani szeretne. Juliska azonban nem vállalja a dolgot, mert ismerősei szerint ilyesminek az elintézéséhez oly nagytekintélyű valakinek kellene lennie, mint Batthyányné vagy Bohusné. (K. n. Függ. 23. sz.) Rozvány

⁵³ Széll Kálmán—Szilády Áronnak 1863. ápr. 13. MTAK. Szilády-lev.

⁵⁴ Ercsey Sándor—Arany Jánosnak, 1859. aug. 31. NszAJEm. Kiadatl.

⁵⁵ MARTA, 8. l.

Erzsébet ugyanakkor sógornője révén a nagyváradai Orsolyanővéreknél is érdeklődik. Azok a pesti Angolkisasszonyokat javasolják, ahol Juliska révén már próbált tapogatózni. (1863. márc. 2. Függ. 24.).

Ez év nyarán halt meg e levelet író sógornője s halála előtt az alig egy évet betöltött Ella lányát Bettire bízta, aki valóban anyja helyett anyja lett és maradt mindvégig Rozvány Gabriellának. El is vitte magukhoz Révre, ahol a kislány szépen fejlődött. A Rozvány házban lakó Wölfel gyógyszerész lánya írja Bettinek, örülnek, hogy a kis Ella jól érzi magát és testben és értelemben gyarapszik „helyettesítéd nála az anyát” — állapítja meg. Következő levelében mégis arra kell kérnie Bettit, hozza haza a kislányt „Nálad a legjobban van gondozva — írja, de ahogy én most látom, az ügyvéd úr csak most érzi igazán felesége elvesztését. Neki most életszükséglet, hogy a kicsi hazajöjjön...⁵⁶ Rozvány Erzsébet később meghajlik bátyja jogos kívánsága előtt és a gyermeket visszaviszi Szalontára. Hamarosan maga is oda költözik. Megindul a válás.

1865. január 15-én, amikor a válási végzést Berseknek kikézesítik, felesége képe előtt öngyilkos lesz. Utolsó kívánsága, hogy e képpel együtt temessék a parkban el.

A golyó, mely Bersek életét kioltotta, özvegyét is mindörökkre tönkre tette. A hír ágynak döntötte s a lesújtó hangulatban megfogadta, többé nem megy férjhez. Fogadalmát a rá jellemző, szinte önkínzó keménységgel megtartotta. Amikor özvegyen marad, mindössze 36 éves: szép, művelt, jómódú s még minden lehetősége meg volna rá, hogy életét újra kezdje. Aranyék is szeretnék volna a megözvegyült Gyulai Pállal összehozni,⁵⁷ de Rozvány Erzsébet hű maradt elhatározásához. Talán ezzel akarta elaltatni lelkifurdalását, ami sírjáig elkísérte s azt a meggyőződést érlette benne, hogy noha ezzel a legjobbat akarta — mégsem lett volna szabad elválnia.

Családja és Aranyék teljes megértéssel álltak mellette (1865. febr. 3. Függ. 26.). — Rozvány Erzsébet a tragédiával kapcsolatban úgy látszik valamiféle hírlapi nyilatkozatra is gondolt, de előzetesen Aranyékhoz fordult tanácsért. Aranyé közvetíti férje válaszát: „Janim azt izenteti neked, ne tégy egy sor nyilatkozatot sem, hírlapilag. Azok előtt, akik ösmerik a dolgot, nem szükséges,

⁵⁶ Wölfel Mária—Rozvány Erzsébetnek, 1863. szept. 1., szept. 6. MTAK. Ms 10.234/i.

⁵⁷ A családi hagyományt a Gyulai Pál életével, levelezésével foglalkozó Somogyi Sándor is megerősíti.

akik pedig csak hírlapokból tudják, az ellen felszólalás sikertelen volna.” (1865. márc. 5. Füg. 27.).

Az 1865. esztendő nemcsak Rozvány Erzsébet, hanem Aranyék életében is a legkeservesebb. Az évet Betti gyásza kezdte s az övéké fejezte be. Juliskát ez év december 28-án ragadta el a halál. A gyászoló Arany-családhoz ki állhatott volna megértőbb közelségben, mint Rozvány Erzsébet, akit Aranyé szerint „mint vigasztaló lelket küld az Isten hozzánk bajainkban.” (1867. nov. 6. Füg. 33.). Betti Juliska halála után hónapokat tölt Aranyéknál. Arany László írja 1866. március 8-án Ercesey Sándornak: „Rozvány Betti még folyvást itt van, s úgy látom itt léte jó hatással van anyámra: legalább elbeszélgetik az időt”.⁵⁸ Együttlétükre Aranyé későbbi leveleiben is vissza-visszaemlékezik: „... olyan kedvessé tudtad te azt az időt tenni, amit velünk töltöttél, pedig be iszonyú napok voltak azok másképen! de a te jó lelked meg tudja azt édesíteni számunkra. . .” (1866. nov. 19. Füg. 31.). Neki panaszkolja majd az első évforduló fájdalmát. (1867. jan. 14. Füg. 32.)

Az 1866. év végefelé Aranyé ismét hívja magukhoz Bettit. Elmennének az országgyűlésbe, sőt Betti kedvéért színházba is. (1866. nov. 10. Füg. 30.)

Rozvány Erzsébet azonban nem ment. Visszavonult önként vállalt kötelességei csigaházába: anyját ápolta, bátyja gyermekeit nevelte.

Következő látogatásának emléke a kiegyezéskor a költőre erőszakolt rendjel elfogadásával kapcsolatos és erősen jellemző Aranyra. Kolosvári Aladár jegyezte fel nyilván Rozvány Erzsébet elbeszélése alapján: „... midőn [Arany] a miniszteri palotába volt meghíva ebédre a király születése napjának alkalmából; nem ment el, hanem otthon az ágyú dörgésének közepette poharat emelt e pár rövid szóval: »Isten éltesen mindnyájunkat!« A nála ebéden levő szűkkörű társaság egyik nőtagja, volt tanítványa, így szólott hozzá: »Ezt odafenn a ministeri palotában kellene elmondani Arany bácsi« Erre válaszolta. . . : »Nagyon sikes ott a palló, könnyen elesűszik ott az ilyen magam forma egyszerű ember!«⁵⁹ A díszebéd meghívója megvan az Arany Múzeum iratai között: „Méltóságos Arany János akadémiai főtitkár úr megjelenni kéretik.”

Talán e napokban történhetett az is, amit szintén Kolosvári könyvében olvasunk: Aranyét szalontai barátnői kérték, vezesse őket otthon nem levő férje szobájába s mutassa meg nekik egy

⁵⁸ Arany László—Ercesey Sándornak, 1866. márc. Másolatban. MTAK. Voinovich-levelezés.

⁵⁹ KOLOSVÁRI, 92. l.

kéziratát. A feleség „egész meghatottsággal nyitotta fel az íróasztal fiókját s Bersek ezredesnével együtt olvasták el a *Toldi Szerelmének* egy készülő énekét.”⁶⁰

Aranyné egyik Rozvány Erzsébetnek írt levelében férjét „a jók legjavanak” nevezi, s leírja az egymáshoz való viszonyukra oly jellemző alábbi kis mozzanatot: Aranyné férjét meglepetés-szerűen visszaköltöztette az erkélyes szobából a régiibe, mivel az előbbiben a költő léghuzat miatt fájlalta tagjait, de — nem szólt, nehogy feleségének „kedvetlenséget” okozzon.

Ercsey Júlia nem volt oly értelemben szellemi társa Arany-nak, mint Petőfinek Szendrey Júlia. Erre vall hihetetlenül kezdetleges írása is. Arany azonban nemcsak zseni, de mélyen becsületes ember és jó pszichológus is. Amikor a „lírai kor” már elmúlt felőle, akkor is, mindvégig jóakarató tárgyilagossággal nézte feleségét becsülte értékeit s tudomásul vette hiányait. Észrevette és szenvedte „az el nem élhetés miatti örökös aggodalmait”, de ugyanakkor tudatában volt annak, amit Aranyné ír magáról: „Férjem és fiam, mindenem mivel bírok az életben!” (1869. jún. 11. Függ. 36.) (Leánya ekkor már halott) Arany egyik levelében így ír feleségéről Tompának: „. . . minap egy égés jobb kezét napokig hasznavehetetlenné tette — pedig tudod te azt, mi nekem az ő *jobb* keze, áldja meg az² isten.”⁶¹

Aranynak feleségéhez való viszonyát a gondos vigyázás jellemzi: ne adjon semmiféle asszonyi panaszra okot. Ennek tulajdonítható az is, hogy az őt rajongó szeretettel körül vevő szép, fiatal, művelt Rozvány Erzsébetnek közvetlenül sohasem ír, holott jeles alkalmakkor az felkeresi soraival. Ezt igazolja a már említett Arany-féle német nyelvgyakorló füzetben néhány sor elmosódott ceruzairásos fogalmazványa „Kedves Arany bácsi!” — megszólítással. A férje öngyilkossága után tanácsot kérő özvegynek is feleségével üzen: ne tegyen hírlapi nyilatkozatot.

Rozvány Erzsébet fegyelmezett, tartózkodó, mélyen becsületes jelleme, finom asszonyi intuíciója megértette ezt s éppen ezért kereste a Mesteréhez vivő utakat annak szerettein keresztül. Hogy ezekre rátalált, igazolják Aranyné és lánya levelei, melyekből tisztelet, elismerés és szeretet árad feléje.

Betti mindig tudta mit, mikor, hogyan adhat, mondhat vagy írhat — Aranyéknak. Pestre költözésük után olvassuk Arany Juliska levelében: „Ápám. . . üdvözetét küldi Betta néninek, s örömmel

⁶⁰ KOLOSVÁRI, 53. l.

⁶¹ Arany János—Tompá Mihálynak, 1860. jan. 25. AJL. 476—479. l. Kiadatlan rész. MTAk. Arany Lev. 1149.

olvasta nevét a „Kisfaludy Társaság” pártolói közt.” (Függ. 19.) Amikor Arany ennek igazgatója, Rozvány Erzsébet itt pártoló tag, mint később a Magy.Tud. Akadémia Könyvkiadó Vállalatánál. — Aranyénak és Juliskának bevásárlásait intézi, Lacinak „házi sipkát” szándékozik hímezni. Aranyé fia katonai behívásakor „ösmerve irántuki önzéstelen szeretetét” vele osztja meg aggodalmát, izgalmát, később ugyanígy váratlan örömét az *Eufrida* sikerekor. (1867. nov. 6. Függ. 33.)

1869-ben a költő és fia „mindketten gyógyulni” külföldre mennek. Bettit kéri, jöjjön föl hozzájuk, hogy Aranyé s az éppen beteg Piroska ne maradjanak egyedül. Ez alkalommal másolta le Rozvány Erzsébet Szász Károly *Kis Piroskának* című versét, melyet az előző évben írt s mely lényegében Arany Juliskáról szól. A másoló a vers alá odajegyezte: „Saját kéziratáról másoltam Pesten az akadémiai palotában 1869, júli. 19-én.”⁶²

E nyári együttlét után Aranyé első levele egy köztük felmerült félreértés emlékét őrzi. (1869. aug. 27. Függ. 42.) Vajon mi lehetett a félreértés oka? Tudat alatti féltékenység buggyant felszínre Aranyé szavaiban? Vagy a sorsával porlekedés mondatott valamit Bettivel? Ma már ki tudná. Mindkettő emberi. Tény, hogy megbékéltek s nem rontották el a „régí jót.” Hamarosan osztoznak a szeretett férfiúval való közös aggodalomban.

A költő operációja után 1870. január 22-én s következő leveleiben Aranyé részletesen beszámol férje operációjáról, a kötözésekről, a beteg étrendjéről, majd fokozatosan visszatérő erejéről, kedvéről. A szobáról is ír, melyben betegsége alatt lakott; ebben lakott Betti utolsó fönt létekor (1870. jan. 22. Függ. 43.).

Aranyé dicséri a Betti küldte sok jó befőttet; „szegény betegem minden nap eszik egy-egy adagot belőlök”. — jegyzi meg. (uo.) Arany 1875. dec. 19-én köszön meg sógorának egy úgy lát-szik Bettivel közösen küldött csomagot: „A hús időben szerencsére semmisen romlott el, csupán egyik nyulat rágták össze a patkányok, hanem hiszen nekik is kell. Fogadjátok legszívesb köszönetünket, a jó Berzseknének nóm ezt külön levélben fogja megírni.”⁶³ E levél is azok közé tartozik, amelyek nyilván megíródtak, el is mentek, de nem maradtak meg.

1870-től 79-ig nincsenek levelek Aranyéktól Rozvány Erzsébet hagyatékában. 1873-ból viszont van egy Rozvány Erzsébetre is vonatkozó személyes emlék Popovics Györgyné Rozvány Gabriellától, aki visszaemlékezéseiben leírta, — 1958-ban a román

⁶² MTAK. Ms 10.234/i.

⁶³ Arany János—Ercsey Sándornak, 1875. dec. 19. NszAJEm. Kiadatl.

rádióban személyesen is elmondta — Aranyéknál tett látogatását.⁶⁴

„A bécsi világkiállítás 1873-ban volt. Nagy örömmel vettem édesapám ígérését, hogy engem is elvisz a világkiállításra és onnan visszatérve, mielőtt hazatérnénk Szalontára, meglátogatjuk a Budapesten lakó Arany bácsit. Erzsébet nagynéném ígérletét tetetted velem, hogy át fogom adni az ő tiszteletteljes üzenetét Arany néninek és Arany bácsinak. Megígértem azt is, hogy meg fogom figyelni minden szavát Arany bácsinak, hogy azokat elmondhassam otthon nagynénémnek. A szívem repesett az örömtől, mikor az Akadémia lépcsőjén lépdegéltünk fölfelé, az Aranyék lakása irányában. A szívem szinte összeszorult, miként fogom én szépen elmondani a nagynéném által küldött, tiszteletteljes üdvözlő szavakat. (A tizenegy éves leánykának nagy feladat volt ez.) Nem nagyon volt időm gondolkodni, mert mikor Arany bácsi meglátta apámat, örömmel kiáltotta iróasztalától felállva: „Gyuri! Gyuri!” Apámat ölelő karjai közé szorította, összeölelkezve álltak így, el nem válva egymástól. Én tanácstalanul néztem az ölelkezést, végre Arany nénihez fordultam, aki a nőket ölelte. Ekkor Arany néninek adtam át néném üdvözlését. Amíg Arany néni a mostoha anyámmal és ennek nővérével Lenésivel foglalkozott, nekem egy kis tányéron jó, édes tésztát adtak, amit én míg eszegettem, szemem apámon és Arany bácsin függött. Nagyon büszke voltam apámra, ki nemcsak a kiállításon látott legjobban tetsző dolgokat sorolta föl, de beszámolt Arany bácsinak otthoni munkásságáról. . . Mikor később bucsuzkodásra került a sor, Arany bácsi jobb kezét a fejemre tette áldólag és így szólt: „Olyan jó kis lány legyél, mint Betta nénéd volt. Mondd meg neki, hogy örömmel várjuk mielőbbi látogatását több időre..” Ekkor láttam mosolygó szép szemét reám irányítani. A komoly, halvány arcát a mosoly átváltoztatta. . . Mikor Arany néninek kezét csókoltam, ő így szólt: „Csókold meg helyettem Betta nénédet, sajnálom, hogy ő is nem jött ide veled, de várjuk mielőbbi jövetelét”. Hazatérve a fő gondom az volt, hogy nagymestere minden szavával, mozdulatával beszámoljak a néném-

⁶⁴ A Magyar Rádió Kossuth adóján, 1957. júni. 27-én Sáfrán Györgyi előadása: „Aki még ismerte Arany Jánost.” Nyomtatásban: „Szabad Szó”. (Timisoara) 1957. aug. 3. A román rádióban a fenti előadás felhasználásával Bulogh Mária riportja Rozvány Gabriellával. 1958. márc. 8.

nek, az őt bálványozó tanítványának. Örömmel vette át tőlem az üzenetet és a meghívást könnyezve fogadta.”⁶⁵

Arany 1869-től 76-ig nyarait Karlsbadban tölti. Felesége Piroskával a budai fürdőket használja. A költő ez években Aris-tophanest fordít, de régi tartozásához, a *Toldi Szerelméhez* is vissza-visszatér. 1867 nyarán beleötvözte lánya siratását. 1874-ben Karlsbadból hazatérve, újból előveszi, dolgozik rajta, majd négy évig ismét pihenteti. 1878 telétől megint írja, májusban abbahagyja s csak egy év múlva kanyarítja félkörben a kész kézirat alá: „Vége 1879. május 15-én.”

„Egyetlen olyan öregkori műve, melyen érezhető hivatalának és közéleti szerepének hatása: a *Toldi Szerelmének* a 70-es évek második felében lassan, megszakításokkal készült második fele. Ez a költőnek leginkább feladatszerű s leginkább a részletek virtuozitásával s nem egész sodrával és hitelével ható alkotása” — állapítja meg róla az irodalomtörténet.⁶⁶ Arany sem hisz e művében úgy, mint előző két *Toldijában* hitt. Kétkedve, félve bocsátja közre. A szerző bátoratlan saját kiadását azonban napok alatt elkapkodják, az irodalmi közvélemény ünnepelve, újjongva fogadja a töredék sorstól megmenekült aranyjánosi művet. Gyulai a Kisfaludy-Társaság novemberi ülésén ünnepélyesen mutatja be, köszönti az ifjúság s „szülőhelye Szalonta” a „nagyfalusi Arany, szalontai hajdú” ivadékát küldöttséggel, albummal kívánja üdvözölni.

A már lassan a „botos és kalapos” képet választó, mindinkább útra készülődő költőnek jól esik ez a búcsúzó sugár. A hozzá közel állóknak a *Toldi Szerelme* példányaiba dedikációkat írogat. Megmaradtak a menyének, valamint az unokáját vizsgáztató Zirzen Jankának dedikált példányok.

Arany Rozvány Erzsébetnek is ilyent ad: „Borzsek ezredes özvegye, Rozvány Betta egykori kedves tanítványomnak emlékül Arany János.” A dedikáció alatt, a belső címlap két szava feketélik a fehér lapon: *Toldi Szerelme*.

Hogyan érte Rozvány Erzsébetet e kitüntetés? Vajon csak a hűséges volt tanítványnak szól, vagy a bánatukban-örömükben osztozónak, akit Aranyné szerint „mint testvérüket vagy gyermeküket szerettek” s aki ez évben ünnepelte 50. születése napját? Vagy a Rozvány családban élő hagyomány szerint, mert a pirosarcú szép Rozványi-lány ihlette Rozgonyi Piroska szépségét? jelle-mét? Mindhárom feltevés lehetséges s valószínűleg igaz is. Nehéz a pontos meghatározás, mert összetett, bonyolult maga a kapcsolat

⁶⁵ ROZVÁNY GABRIELLA, 27—28. l.

⁶⁶ KERESZTURY DEZSŐ; A hallgató Arany. IT. 1950. 3. sz. 66—72. l.

is, mely Rozvány Erzsébetet a költőhöz és családjához fűzte s méginkább hatása, mely Arany költészetében sejtethő nyomokban fellelhető.

É feltevés a *Daliás idők*re és a *Toldi Szerelmére* vonatkozó irodalomtörténeti kutatások eredményeit kiegészíti s rávilágít az azokat élővé tevő emberi élmény-anyagra.

Riedl Frigyes Arany Jánosról írt könyve és nyomában irodalomtörténetírásunk — a *Daliás idők*, illetve a *Toldi Szerelme* Piroskájának élmény anyagát az Arany Juliskát sirató VI. ének nyomán kizárólag a költő leányával hozta kapcsolatba: „Arany költészetének egész fénye, lelkének egész borúja Rozgonyi Piroskán van. Piroška sorsa a költő sorsával változott; jellemző vonásainak jó részét Arany leányától, Juliskától vette; a Toldi Szerelmének első kidolgozásában megvan Arany Juliska mély érzelme és trefás, dévajkodó jókedve.”⁶⁷

Riedl azonban nem gondolt arra, hogy amikor Arany a *Daliás idők* Piroskáját megmintázta, leánya mindössze 8 éves kislány, aki gyermekségében semmi esetre sem szolgálhatott ennek az első nagy érzésre váró, teljes pompájában kibontakozó virágszerű, ugyanakkor nagyon is élő hús- és vér leánynak modellül. A Rozgonyi-ház lánya a „hintsd virágszál, most hintsd bámaid” korban van, mint a költő szeme előtt bimbóból virággá nyílt Rozványi-lány:

Milyen a járása, termete, milliomm!
(sak úgy libeg-lohog, mint egy szál lilium!)

(*Daliás Idők*, I. 19.)

Amikor a Rozványi- és a Rozgonyi-lány rokon vonásait keressük, természetesen nem pontról pontra való egyezésekre gondolunk, hanem elsősorban a maga egészével ható, ihlető alakot keresünk külsőben, jellemben s a jellemből fakadó cselekedetekben.

A költő környezetében, amikor Toldijának „szerelmét” mintázza, — mint modellül szolgáló fiatal leány — Rozvány Erzsébet él. Mint már utaltunk rá, Aranyné és Juliska nem egyszer emlegetik szép piros arcát, hófehér nyakát, egyszóval szépségét.

Vessző a növése, szellő a menése,
Hallhatóbb szive, mint lába döbbenése.

(*Daliás Idők*. Első dolog. II. 14.)

⁶⁷ RIEDL FRIGYES: Arany János. Harmadik bővített kiadás. Bp. 1904. 172. l.

Mint Riedl is rámutat, Arany az alakjait összetevő vonásokat a környezetében ismert férfiak, nők, gyermekekből gyűjtötte, formálta. Valóban látta a Rozgonyi-ház sürgő-forgó, vacsorához terítő, a vendégnek ágyat vető szellő járású „piros ábrázatú” fiatal leányát.

A vonzó külső, a házias erények mellett, kedélyben, jellemben is meglepő a két nőalak közötti hasonlatosság. Egészséges életkedvük mellett határozottan és szigorúan tiszta jellemek. Tartózkodók, mélyen érzők, de boldogság vágyuknál nagyobb a büszkeségük. „Akarok Tar Lőrinc felesége lenni” — mondhatja a sértett büszkeség Rozgonyi Piroskával. Szinte ugyanez a helyzet a Rozványi lánnyal. Büszkeségből egyezik bele házasságába. Anyja félrevezeti s így azt hiszi, nem kellett a szeretett férfinak. Nem kér tehát magyarázatot, „igen”-t mond. Amikor szabadulhatnának a kénytelen kötelékből, a becsületérzés mindkét nőt visszatartja: a Rozgonyi-lányt a házassági eskü, a Rozványit ugyancsak az adott szó köti. — Az önmagukkal való tusakodás, kemény küzdelem is egy-kép jellemzi mindkettőjüket: boldognak látszani a világ előtt s méginkább: nem terhelni saját bajukkal a kímélni óhajtott idős apjukat. Még a hajótörött élet kolostorba temetésének gondolata is megvan mindkettőjük életében. Sőtér István *Toldi és Szerelme* c. tanulmányában rámutat, hogy Arany erkölcsi világában az emberi cselekedetek súlyát mennyire „egy végletesen aggályos, fájón érzékeny felelősségérzet mérlegeli”.⁶⁸ Ez az aggályos lelkiismeret is egyképp tulajdona a két nőalaknak. Bár Toldi a bűnös, Piroska mégis magát okolja: „dacos gyermeki makrancát”, hogy nem fedte fel Miklós álarcát. A Rozványi lányt is, bár házassági köteléke felbontásával férje útját akarta szabaddá tenni, haláláig gyötörte a lelkifurdalás a válás miatt.

Amikor Arany újból hozzáfog, hogy végre befejezze a *Toldi Szerelmét*, Rozvány Erzsébet sorsa már kész, lezárt egész. S mint ahogy a még „barna hajjal” kezdett *Dalítás Idők* Piroskájára nyilvánvalóan hatott a „virágszál” tanítvány, hatása nyomait követhetjük a *Toldi Szerelme* „bús-éneké”-ben is.

Eddig a mű emberi ihlet-anyagát Riedl nyomán csak Arany Juliskában kerestük. E felfogást Rozvány Erzsébet sorsa, jelleme, Aranyékkal való benső kapcsolata ismeretében módosítani kell. A most előkerült adatok alapján úgy látszik Rozvány Erzsébetre — a neki írott versen kívül is — mint Arany költészete egyik ihletőjére tekinthetünk.

⁶⁸ SÓTÉR ISTVÁN, *Toldi és Szerelme*. ITK. 1958. 2—3. sz. 222—229. l.

Toldi Szerelme megjelenése alkalmából ő is írt a költőnek. „Jó férjem — írja Aranyné 1880. febr. 18-án — aki egy betűt sem képes írni mostanában, a szemei annyira elgyengültek, rám bízta, hogy tolmácsoljam. . . szíves soraidért köszönetét. . . Ez egész évben nem írt és olvasott egy betűt sem; különben sincsen jól, elgyengült és ki van fáradva mindig, mintha valami nagy és fárasztó munkát végzett volna. . . Egyedüli élvezet a pipa és a gitár.” (Függ. 46.)

Az utolsó évek oázisaira, a szigeti nyarakra is mindig meghívják Rozvány Erzsébetet. E tárgy leveleikben állandóan visszavisszatér.

1881 nyarán Betti, Ella húga szülése miatt nem mehetett, pedig „a szokott három szobánk volt, amelyben a legkényelmesebben megfértünk volna. . .” — írja Aranyné. Jellemző az is, amit hogylétükről ír: férjéért aggódik, a legrosszabbtól tart. (1882. jan. 1. Függ. 48.)

A következő levél már Arany halála után kelt, Szél Piroška írta nagyanyja nevében. Beszámol nagyapja haláláról és azt megelőző napjairól: „Szegény jó nagyapámnak mostani betegsége alatt a halálra sem mi, sem ő maga nem gondoltunk. Csütörtökön délután ugyan igen rosszul volt, kezei, lábai egészen hidegek lettek, de a gyors orvosi segély megmenté őt s szombat délután, tehát halála előtt való nap állapota föltünően javult. Szombaton ugyan az éjjelt nyugtalanul tölté, de vasárnap úgy 11 óráig türelhető volt; csak akkor lett ismét rosszul. Azonnal orvosért futott Laci bácsi s ez épen csak meghalására ért ide, mely rövid s csak egy csuklásból állott s nem volt kínos. . . Oly szép volt kiterítve, mintha eszedesen aludt volna, semmi szenvedés, semmi fájdalom arcán: sőt talán ajka még mosolygott is!” . . . Kedden eltemettük. . .” (1883. okt. 28. Függ. 49.)

Amikor a következő évben Rozvány Erzsébet is eltemeti édesanyját, merül fel a terv Aranyékban, hogyha Piroška férjhez megy, Betti nem költözne-e fel? Kitért a terv elől. Pesten már nem volt vonzóerő számára. Testvérei felnövő gyermekei, majd az unokák közt maradt, akik mint a rend és illem szigorú őrére emlékeztek rá, aki nem hagyta szó nélkül, ha a kislányok lábfejüket keresztbe tették. . .⁶⁹

Ugyanezzel a szemérmes szigorral örködik bátyja Arany-nyal kapcsolatos nyomtatásban megjelenő emlékein. Aggályait szavá is tehetette, mert Rozvány György egy hozzá írt levelében valósággal mentegeti magát. (1890. máj. 3. Függ. 53.)

⁶⁹ Harisné Orosz Klára szíves közlése.

Rozvány Erzsébet öreg napjait „mindenkitől tisztelve, általános szeretet által véve körül” élte Szalontán. Ha botjára támaszkodva végigment az utcán, utat engedtek neki, köszöntötték, nem annyira a módos nagyasszonynak kijáró, mint inkább a nagy idők tanúját s az Arany János tanítványát megillető tisztelettel.

1908. november 28-án hirtelen hunyt el szívszélhüvésben. Temetése a Szalontai Lapok tudósítása szerint „hétfőn ment végbe a szalontai közönség igaz és osztatlan részvéte mellett. A görögkeleti szertartás befejezte után Széll Kálmán reform. lelkész... tartott magas szárnyalású gyönyörű beszédet az elhunyt úrnő ravatala felett.”⁷⁰

Asztalán ott találták a *Toldi Szerelme* neki dedikált példányát, benne a már idézett Aranyra vonatkozó vallomás-szerű sorokkal: „mielőtt szellemeddel e hazát betöltendéd, elbűvölé az már lelkét a gyermeknek...” E bűvölet haláláig elkísérte. Felhős élete egének a költő volt és maradt fájón messzi, mégis egyetlen álló csillaga.

•

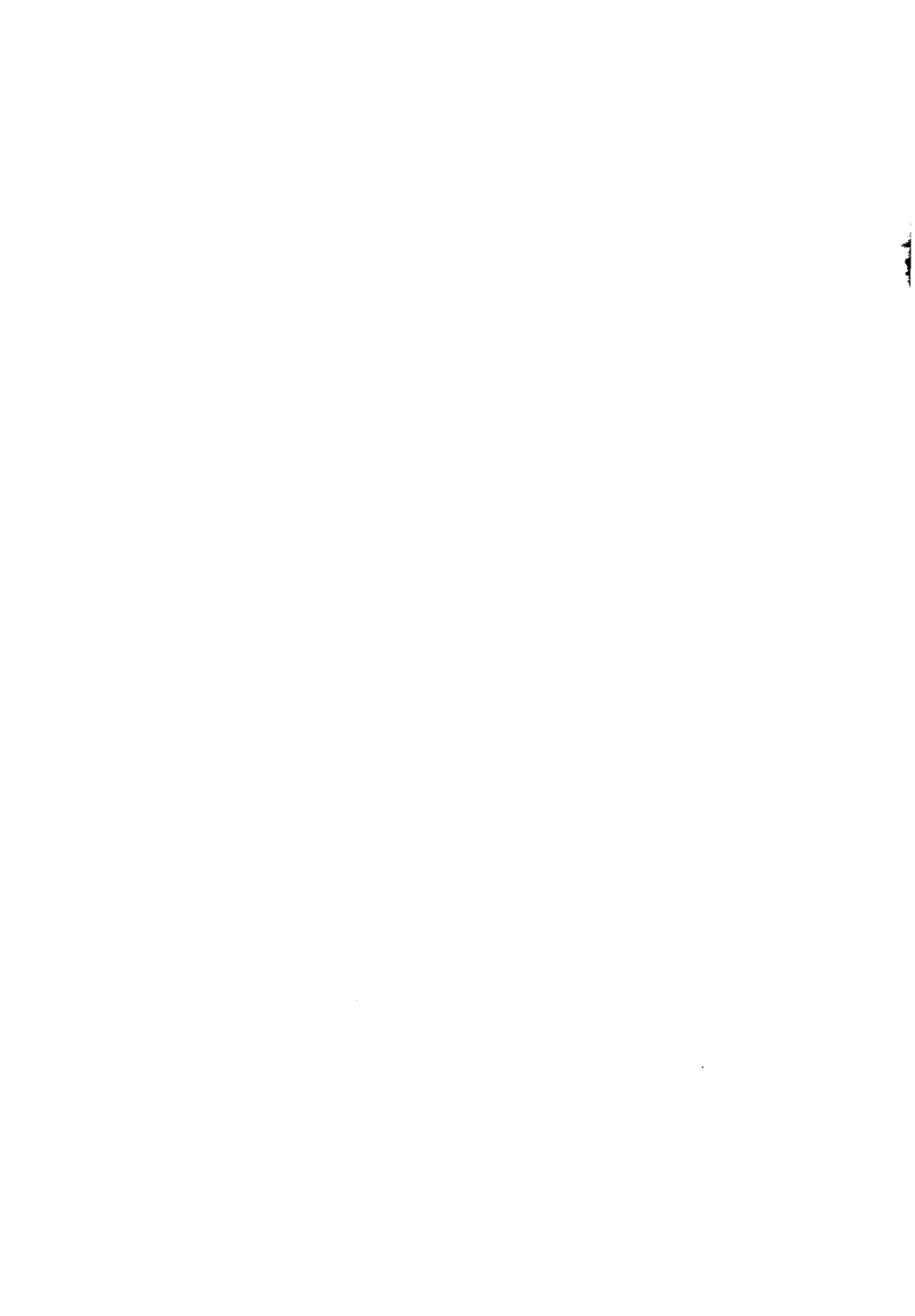
⁷⁰ Szalontai Lapok. 1908. dec. 6. Gyászrovat.

FÜGGELÉK

I. ROZVÁNY ERZSÉBETRE VONATKOZÓ LEVELEZÉS

II. ARANY JÁNOS NÉMET NYELVGYAKORLATAI
ROZVÁNY ERZSÉBET SZÁMÁRA

III. ROZVÁNY GYÖRGY : ARANY JÁNOS ÉLETÉBŐL

I. ROZVÁNY ERZSÉBETRE VONATKOZÓ LEVELEZÉS

A Rozvány Erzsébetre vonatkozó levelezés 53 db-ot tartalmaz, ebből 49 hozzá íródott (Aranyinéól 20, Arany Juliskától 17, Arany Lászlótól 2, Szél Piroskától 1, Szendrey Júliától 3, Rozvány Györgytől 5, Rozvány Györgynétől 1). — A többi Rozvány Erzsébettel kapcsolatos levél: Arany János Gyulai Pálnak 1, Aranyné Rozvány Józsefnének 1, Bersek József Rozvány Györgynek 1 db). — Rozvány Erzsébetet mint levélíró 1 levél képviseli, melyet leányaként nevelt unokahúgához, Rozvány Gabriellához írt. Aranyéknak írt levelei az Arany család egyéb leveleivel együtt pusztultak el.

Az itt közölt levelezésből eddig 7 jelent meg nyomtatásban: 4 Aranyinéól, illetve Szél Piroskától, s a 3 Szendrey-levelel.

A leveleket — minthogy Rozvány Erzsébet élete- és az Arany családdal való kapcsolatainak feltárását szolgálják, szoros időrendben közöljük.

A levélírók által értelemzavaróan kihagyott, vagy egérrágás stb. miatt megcsönkült néhány szót, vagy csak kezdőbetűvel jelölt nevet szögletes zárójelben helyesbítettük vagy egészítettük ki. A néha értelemzavaró helyesírási vagy fogalmazási esetekre szögletes zárójelbe tett „így” szóval és felkiáltó jellel [így!] hívjuk fel a figyelmet.

Külön kell szólunk a levelek helyesírásáról; elsősorban Aranyné miatt. Hiányosságait e ponton maga is elismerte, mert unokája tanítónőjének, Karacs Teréznek írt levelében így mentegetőzik: „Kétkedve magamban, írjak-e azon nőnek, aki oly szépen és helyesen ír? Mentsen ki előttem azon ok, hogy fél századdal ez előtt, azon iskolában ahol én tanultam, nem arra fektették a fősűjt (elég hibásson) hogy a nő szépen, és helyesen írjon, és a tudományokból minél többet tudjon; hanem a nőhi élethez tartozó, a kézi-munkának minél több ágát és abból minél többet, alaposan meg tanulyon.” (Sáfrán Györgyi, Az öreg Arany — unokája leveleiben. ITK. 1960. 1. sz. 82–87 l.).

E Karacs Teréznek írt levélben aránylag nincs annyi hiba, mint a Rozvány Erzsébethez írottakban; ahol Karacs tanítói tekintélye nem intette vigyázásra. Helyesírásának alapvető hiányosságai igazolják megállapítását a lányok korabeli iskolai oktatásáról. Azonban Aranyinénak érteke sem volt írta, mert éppen az általa tisztelettel emlegetett Karacs Teréz sem nyert iskolai oktatásban többet mint négy elemi osztályt, viszont e tekintetben szerencsésebb volt művelt anyjával Takács Évával, míg Ersey Júlia árvaaként nevelkedett.

Csak néhány kiragadott példa Aranyné helyesírásából: a tárgyalt általában -tt-vel jelzi: pl. „áldozatot”, „idődött”, „ötött”, „napott” stb.

A múlt időt mgh. után -t-vel, msl. után tt-vel: „Az élet *vólt* rád nézve egy idejig kegyetlen.” Az igekötők össze vagy külön írásával, csakúgy, mint a többi — a magyar helyesírás e korban már nagyjában megállapodó egyetlen más szabályával sincs tisztában. Aranynak — noha neki is így írt felesége — egyetlen neheztelő vagy csipkelődő megjegyzését sem ismerjük felesége e kortársai közül is fel- és kítűnő hiányosságával kapcsolatban.

A levelek eredeti lelőhelye az oradeai Muzeul Regional, azaz a Nagyváradai Tartományi Múzeum (NvTM.), és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), ahol a Nagyváradai Tartományi Múzeum szíves előzékenységből az ottani levelek fotomásolatai is megvannak. Az Arany utolsó idejére vonatkozó nyomtatásban megjelent levelek eredetijének lelőhelye ismeretlen.

A levelek jegyzetanyagát azok számsorrendjében közöljük.

I. Rozvány György Rozvány Erzsébetnek

Kedves Hugom!

Édes Bettim!

Alkalmam adódott téged édes testvérem egy pár sorokba tudósítani, tehát e' levelemet átadó Úrtól vagy asszonyságtól fogadd ezt a' leg nagyobb udvariassággal, és hálával. —

E' levelemmel küldök egy dalos könyvecskét oly szándékkal hogy Te arról mustrát vévén esinálj valami olyan szép fedelet a' mit azután annak fedelélül használni, és a könyvkötővel bekötetni lehessen; e' tekintetben véleményem az, hogy tisztelt Tanítónődet megkérnéd, hogy mondaná meg mi illene arra fedelül legszebben, és azt szorgalommal elkészítenéd. — Magad is átlátod, hogy én testvéri érzetemnél fogva a' legnagyobb szorgalmat fejtém ki, hogy ízlésednek, és bár kiesoda várákozásának is e' dalos könyvecskével megfélelhessek, s'kérek tehát téged is, hogy a' legnagyobb figyelemmel légy a' készítenő atlasz, vagy bársony fedél iránt. — Küldök két pengő forintot, hogy ebből a' fedél készítésére szükséges anyagokat megvehesd. — Miután a' könyvetskéről mustrát vevél, azonnal pakold úgy be, mint volt, — hogy ugyan ez alkalommal még kezeimhez vehessem és a' könyvet bevégezhessem, — oda jönnek még több dalok, és a magam portréja (arczképe) is. —

E levelemet zárom forró kívánással, és testvéri csokommal Igen tisztelt tanítónődnak add által szíves üdvözetemet. —

Komlóson 21. Mart. 1844.

testvéred

György

Címzés:]

A' Mademoiselle *Elise Rozványi*

honore presentament

Im *Kunstischen Hause*

bei dem G. Fräulein

Luise Rachovecz.

Teressvár.

2. Szendrey Júlia – Rozvány Erzsébetnek

Pest, július 16. 1850.

Édes kisasszony!

Bocsásson meg, hogy kéréssel s épen ilyenmű kéréssel Kegyednek alkalmatlankodom. De azon időben midőn Kegyeddal megismerkedni szerencsém volt, hozzám mutatott szíves barátsága bátorít föl e tetterre. Kegyed ismerte azon Erzsi asszonyt, kit Szalontán létemkor fiam mellé dajkának fogadtam. Később szülei által kényszerítve hagyá el szolgálatát. Most ismét egyedül lakom itt Pesten — fiam édesapámnál lévén — igen nagy könnyöbbségemre esnék, ha mellettem ilyen megszokott, biztos cseléd lehetne. Erre akarom kérni a kisasszonyt, ha t. i. Erzsi vagy férjhez nem ment, vagy pedig erkölcsileg rosszra nem változott, lenne szíves őt Kegyed felszólítani: ha gyermekét otthon hagyhatja s ha elakar jönni hozzám, én szívesen vissza veszem. Fizetése mint száraz dajkának a mennyit ígértem azelőtt: 4 p. f. egy hónapra.

Ha jön jön minél előbb. Kérem kegyedet még azon fáradságra, ha ez nem történhetnék meg semmi módon, legyen szíves nekem ezt pár sor által, minél előbb tudtomra adni. — Ha ellenben én szolgálhatnék itt a kisasszonynak valamivel, szíves készséggel ajánlom szolgálatomat. —

A[rany] J[ános]ékát szívemből lelkemből ilvezlem. — Kegyed szüleit is tisztelve, maradok a kisasszonynak

hálás lekötelezettje

Petőfi Sándorné

Lakásom: kalap-utca, Jári-ház
második emelet. Most egy pár hétig;
de későbbben tessék levelét nevem alatt
Emich Gusztáv könyvkereskedésbe ezimezni.

{Címzés:} Rozvány Betta
kisasszonynak

N. Várad.

N. Szalontán.

Rozvány úr. . [szakadt a papír]

3. Szendrey Júlia – Rozvány Erzsébetnek

Pest augusztus. 17. 1850.

Tisztelt kisasszony!

Bocsánatot kérek, hogy ismét alkalmatlankodom, mindeddig vártam, itt már most a szükség kényszerít reá. —

Kegyed azt írta nekem, hogy Erzsi kész feljönni hozzám s hogy e hó elején itt leend. Már a hó közepe is elmúlt s ő még sincs itt. Arra kérem kegyedet édes Betta kisasszony, legyen szíves megtudakolni, eljövend-e hát? és mikor? Igen nagy szükségem van reá, hogy ezt minél előbb tudjam, hogy idején kereshessek mást helyette, ha ő nem jön, mert magamnak is szüksége van reá, meg a kis fiamat is rövid időn elhozom az apámtól, akinél ez ideig volt; tehát neki is egy jó dajkára lesz szükségem s erről idején kell gondoskodnom. Nem szükség mondanom, meg lehet úgy is kegyed győződve felőle, hogy akár mikor, vagy családjából valaki, vagy kegyed maga Pestre jövend,

a legnagyobb szívességgel fogadom el látogatásokat. Sőt számolok is erre, hogy nem fognak rólam akkor elfeledkezni. — Isten kegyeddel! A. J. ékat, kegyedet családjával együtt

üdvözli

Horvát Árpádné

[Címzés:]

Rozvány Erzsébet
kisasszonynak

N. Várad

Nagy-Szalonta.

4. Szendrey Júlia—Rozvány Erzsébetnek

Pest, sept. 4. 1850.

Tisztelt kisasszony!

Nem tudom elgondolni, mi lehet oka, hogy még mindeddig sem a dajka, sem Kegyedtől válasz utolsó levelémre nem érkezett. Nem kapta-e meg Kegyed? vagy talán dolgai hátráltatják a felelettől? Ez esetben csak pár szót írjon Kegyed: jöhet-e a dajka? mért nem jött eddig? vagy talán épen nem is jön? Nem értem, fiamért tegye meg édes kisasszony, hogy engem ezek felől tudósítson, mert épen ma kaptam levelet az apámtól, melyben írja, hogy pár hét múlva fölhozza a fiamat. Ha pedig Erzsi nem jön fel mellé, már nagy ideje, hogy másik cseléd felől gondoskodjam, mert egészen ismeretlennek a kezére csak egy pillanatig is bízni, nagyon bajos dolog. Igen sokat aggódom már e végett, hogy semmi bizonyost nem tudhatok. Igen nagyon kérem Kegyedet, legyen szíves még ezt megtenni, és engem levelem vétele után rögtön tudósítani. Lakásom: Leópold utca, Balassovics ház 190, második emelet 10. szám.

Isten áldja meg Kegyedet, üdvözli kegyedet családjával együtt
Horvát Árpádné

5. Arany Jánosné Rozvány Erzsébetnek

N. Körös, nov. [1851]

Édes Kis Betám!

Igéretem beváltva írok hozzád, hogy min kezgyem magam se tudom, mikor az ember új életet kezd, és idegen emberek közt egy kicsé nehéz feladat. Két és fél hete hogy itt vagyunk, istenek hála már meglehetősen hejbe verődve, az első hetet pesten töltötük, bútorokat s más egyéb szükségeseket be vásárolandó, vigyáztalak a vásárba mindenüt, de hujába hasztalanul, nem tudom voltálé vagy nem, Körös[s]re még ma is várlak, nem akarom magamal el hitetni, hogy az csak ígéret volt, no de a körülményeinket akarnám veled s kedves családodal tudatni. Szálásunkal igen meg vagyunk elégedve, szegény embernek elég kényelmes, a legszükségesebekeket már be is szereztük, ez alát értem az élelmi ezikeket, és holmi házhöz valókat. Emberek itt igen jók laknak, egy pár házal igen jó viszonyba vagyunk, Janim is jól találja magát, derek emberek a tanárok is a kikél többnyire együtvan.

A sok esső mijat még igen kevés házhoz athatunk látogatást, elejénte a rendbehozásal töltötük el az időt, most mindég esik, a mit nem igen szeretek, mert nagyon sokan várnák tőlünk, hogy tisztelkegyünk --- node majd sokat is fecsegek már Kőrösről, hát Szalontán mit csinálnak? hogy vannak? Különösen kedves szülőid, testvéreid? írj gyakran kedves betám, felejed el a közelebi ros vizsnyot, hid meg nem attam rája okot hogy haragugy, istenemre esküszöm hogy nem. ---

Minden jó barátomat, ösmerösömet, rokonómat tisztetek esókolok. Jó szülőidet tisztelve, férjemel s gyermekjimmel együt kezeiket esókolva testvérjeidet üdvözlöm. téged pedig számtalanszor esókol lelkéből szerető néned

Arany Jánosné.

6. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek

N. Kőrös május 29. 1854.

Édes Betta néni!

Tegnap, 's tegnapelőtt kaptam meg kedves leveleit, és sietek rá válaszolni. Valóban az első levél olvasásakor zavarban voltam hogy ha írok hova czi-mezzem levelemet? Már gondoltam azt is, hogy Berzsek urhoz utasítom, 's ő majd lesz szíves elküldeni. Hanem Betta néni második levele kihozott e zavarból, és megírhatom: hogy jőjön bár meik perezsben, ittthon leszünk, 's tárt karokkal fogadjuk. Pestre nem mehetünk mostanában; nem engedik a körülmények.

Nagyon sajnálom, hogy Februárban írt becses levelére nem kapta válaszomat Betta néni; 's engem' hanyagsággal volt kénytelen vádolni, --- ha bár nem nyilvánította is ezt levelében. --- Én írtam, igazán írtam, még pedig hatodik márcziusban, és így nem sok időre. A napját azért tudom ilyen bizonyosan megírni, mert a naplómba bejegyeztem, 's meg is mutatom Betta néniének, ha majd az az öröm ér, hogy nálunk viszontlátjuk.

Kedves Betta néni Anyám egy véghetetlen nagy kérelemmel terheli általam. Ösmeri Betta néni jóságát, 's tudja, hogy megteszi, ha teheti. Tehát a kérelem a következő: Legyen olyan jó édes angyalom, vegyen anyámnak e kis mustrával mind színére, mind kelméjére nezsve, tökéletesen megegyező ruhát. Az árát nem határozhatjuk meg; csak úgy húsz---huszonöt pengőt szánt rá Anyám. Ha tehát így vehet édes Betta néni, legyen olyan jó s vegyen; de ha ezen az áron nem lehet kapni, akkor semmi esetre se vegyen. A mennyiséget sem határozhatjuk meg; mivel nem tudjuk a kelme szélességét. Hanem Betta nénit kéri Anyám erre is föl, hogy a' menyit elégnek gondol egy sima aljú ruhához, 's egy mantilehoz anyit vegyen. Pénzt azért nem küldünk most, mert félünk az elveszésétől. Majd ha lesz szíves hozni Betta néni a' legnagyobb köszönettel adjuk meg.

Most édes Betta néni áldja meg a jó Isten! Jőjön mielőbb, 's mentül több időre. Mindnyájan ezerszer és ezerszer esókoljuk. Hanem a'ki még is legjobban az:

Arany Julisa.

N. Kőrös october 13. 1857.

Kedves Betta néni!

Tudom elválásunk óta, sokszor jutottunk már eszébe; 's azt is tudom; hogy ennél fogva nehezen várta leveletem, a' mit nekem kedves kötelességemül ada, Réveni létünkkor, 's a mit én meg is ígértem, hogy rövid idő alatt, telyesíteni fogok, de valóban nem tehettem; annyi volt a' dolgunk, szerény kis lakunkat oly roppant nagy rendetlenségben találtuk haza jöttünkkor 's aztán különben is, az a hat hét amíg oda voltunk — annyi tenni valót hagyott hátra; hogy levél-írásra telyességgel nem maradt időm.

Oh Betti néni! nem is képzelteti mily fájdalmasan esett a' Szalonthárolri eljövételünk, már nappokal előtte mindég sirtunk úgy hogy egészen megkeserítették az akkori 's azóltai keserű napok azt a boldogságot, a' mit azalatt a pár hét alatt élveztünk, de hogy is ne! elválni azoktól a' kik minket szeretnek s a' kiket mi is oly hátártalanul szeretünk 's vissza jönni ide ezek közé a' hideg, műveletlen, büszke emberek közzé, a' kik ha nem Kőrösön született valaki nem is tartják embernek, oly műveletlenek édes Betta néni; hogy annak a' leírásához nincs szó, azt csak látni, 's tapasztalni lehet, de elbeszélni nem, 's ebből származik aztán, az a' rettenetes büszkeség is, a' mivel nem csak idegenek, például: tanárok, 's tisztviselők irányában, de egymás iránt is a' milyenel viseltetnek, testvér testvért lenézi, 's megveti, ha nincs' annyira földje, ökre, mint neki, csak a' vagyon után mérik kinek, kinek a' tiszteletet, 's gondolja fel Betta néni lelkem, hogy nem kinn [kín] 's gyötrelém-e —, ilyen emberek közt élni? miután tudjuk, hogy van hely; a' hol szeretnek, igazán lélekből bennünket, 's talán annak jövője sincsen; hogy meddig fogunk még itt maradni, kérdezi Betta néni, hogy hát miért? talán Szüleim vannak itt oly nagyon meg elégedve? Oh épen nem! sótt elenkezőleg! ők még kevésbé szeretnek itt lakni mint én, mert utóvégre is én jóformán itt nevelődtem, ehez az élethez szoktam hozzá, csak most midőn otthon voltunk ösmerkedtem meg az itteni, 's másabbi élet' különbségeivel, aztán van is itt két kedves barátném, kik olyanok, mintha nem is ide valók vólnának, egészen elentétei a' többi Kőrösieknek, 's ezek kárpótolyák a' legnagyobb mértékben a' Szalontai barátaimat, de azt a' társas kört, rokonokat, — a' mit ott fellelhetnék —, nem ha e' lyányok sem vólnának; nem tudom mi lenne belőlem, de őket nagyon szeretem s ők engem viszont, — erről meg vagyok tökéletesen győződve —, 's ez enyhíti némileg honvágyamat, de szegény Szüleimnek senkiak sincs, a' kihez bizalommal, szeretettel közeledhetnének, nincs senki a' ki benne ez érzelmet fel tudná élesíteni, pedig igazán hozánk, irányunkban sokkal előzőkenyebbek, szivélyesebbek mint más idegen iránt, nem tudom mivel érdemeltük ki tőlök e' különös kegyőket. Ismételtem; ők sem szeretnek itt lakni s' lett volna is már többször hova menni, Apámat tavaly nyáron Debreczenbe, 's Kecskemétre is hitták tanárnak, 's most Júliusban pedig Pestre a' kereskedelmi egylett újonann felállított iskolájában Magyar-nyelv tanáranak, sokkal nagyobb fizetés mellett mint itt van, de Apám azt mondta: nem megy' sehova csak haza, ha már itt vagyunk itt lesz addig míg Laczi' végez; hogy míg lehet, szeme előtt neveltethesse, e pedig még négy évig tart, akkor is ki tudja megyünk e' vagy sem? a' jó Isten tudja, hogy alakulnak, addig még a' körülmények.

Most veszem észre hogy milyen nagyon bele mélyedtem a' panaszkodásba, de kinek tehetném azt jobban mint kedves Betta néninek? ki viseltetik sorsunk iránt nagyobb részvétellel? úgy hiszem senki.

Édes Betta néni, szerecséltessen engem mielőbb kedves válasszával, hidje meg, boldogítani fog általa.

A jó édes néninek, — ha még ott van — szíveskedjék át adni; Anyám, és az én kézesókomat, 's Berzsek urnak egész családunk forró üdvözlését. Betta nénit mindnyájan csókolyuk ezerszer, és ezerszer de különösen: mély-tisztelője, Arany Julcsa.

8. Arany Juliska - Rozvány Erzsébetnek

N. Kőrös nov. 15. 1857.

Kedves jó Betta néni!

Köszönöm ezerszer köszönöm jóságát; mely nem hagyva sokáig váratni kedves levelére. Kimondhatatlan öröm fogott el; midőn az oly rég látott kedves sorokat ulyra láthatám, 's megkapása után mindjárt akartam rá válaszolni, de holmi apró közbe jött akadályok miatt mindég el-maradt.

Mi csak meg vagyunk a' mi szokott egyszerű életmódunkba, melyben, — úgy szólván — alig van némi kis változatosság, de azért igen boldogan, 's nem unalmasan telnek tőlünk a' napok, legalább töllem nem, munka és olvasás között villám-gyorsan telik az idő, alig járok pár házhoz, vagy jobban mondva pár lányhoz, mondhatni falusias életet élek, és hidje meg Betta néni, nem is kívánkozok már más zajosabb életre, úgy hozzá szoktam ehez. A' tavasszal Csengery Antalék hoszas kérelmőkre, fel eresztett Anyám Pestre hozják, 's oda fent voltam nálók Húsvéttól, Pünkösdig, minden, de minden élvezetet a' mit csak fellehetett találni felkerestek számomra, igazán mindent elkövettek hogy mentül jobban telyék el töllem az idő, színházba minden este ellátak az írók jegyeikkel. Kastner Róza hangversenyeibe jártam, a császári pár is éppen azokban a napokban volt ott, s ott létök természetesen igen nagy élénkséget kölcsönzött a' városnak, és előttem, — a' ki még efféléket nem láttam — mindennek az újdonság becsével kellett volna bírnia, de én mind ezek daczára haza vágytam, az én csendes életembe, bele unva testestől-lelkestől a nagy városba, 's annak zajos, tétlen életébe, hat heti Pesten létónek csak azt köszönhetem; hogy egyszerű igényeim még egyszerűbbekké váltak.

Ugy hiszem felesleges bocsánatot kórnem hogy ily sokat össze írok hiszen csak egyedül az a' ezélünk, hogy egymásról tudjunk valamit, valamint Betta nénit nem érdeklik a' kőrösi újságok; úgy engemet sem érdekelnének a réviék — ha volnának.

Szüleim Berzsek uratt forrón üdvözlík, édes néninek csókolyuk Anyámmal kezeit. Anyám és Apám Betta nénit, én kezeit csókolyva, ^{tisztelője,} Arany Jules a

9. Arany Juliska - Rozvá Erzsébetnek

N. Kőrös május 31.
1858.

Édes kedves Betta néni!

Éppen e perczen kaptam levelét, 's mindjárt hozzá fogtam az enyémhez, hogy el ne kések válaszzommal.

Anyám előre is nagyon köszöni Betta néni jóságát; s igen kéri abból a materiából tizenöt rőföt venni. Szabóval már régen beszélt e felől s' tudja, hogy ilyen szélességűből elég tizenöt rőf. Rojt vevésére is igen kéri Anyám kedves jó Betta néni. Ebből két vég szükségés.

Jöjön kedves szeretett Betta néném mielőbb, oly nehezen várjuk! Most van egy másik kedves vendégünk is, Lina néni [Ercseyne] van itt pár nap óta a' kis lyányával. Az ő jövetele igen kedves 's igazi meglepetés volt nekünk; mert leg távolabbról sem mertük azt remélni hogy most eljön ilyen beteges állapotban, mint a' milyenben most van. Itt lesz még néhány napig mind addig míg férje utána nem jó. És így nagyon hihető, hogy Betta néni még itt fogja találni.

Szíveségét Betta néninek nem vesszük ujjalag igénybe; ámbár tökéletesen meg vagyunk róla győződve hogy örömmel meg venné.

Addig is míg a' boldog viszontlátás pereze eljönne, mindnyájan számtalanszor esőkoljuk kedves Betta nénijét:

Arany Julesának.

10. Arany János — Gyulai Pálnak

[K. n.]

Kedves Palim

Berzsekne t. asszony gyűrűit kirakván, itt felelte egy fél kendővel együtt. Mi megtehetnők azt a kis ártatlan malicziát, hogy a gyűrűket itt tartanók, hogy kénytelen legyen kedves vendégünk értök betérni Kőrösre. De mivel tudjuk, mennyire siet haza, e kis önzéstől elállunk, és szívesen utána küldenők Pestre, ha tudnók, hogy a küldemény (mely déligencéere való) biztosan kezébe jut, mielőtt elindulna. Azt is tehetnők hogy valamelyőnk Czeglédre vigye, mikor Julesáért megy: de (ennek) a Czeglédre érkezés napját s óráját még nem írták meg, mind ígérve volt. Hogy tehát ennyi szök között a földön ne maradjunk, vagyis a gyűrűk végre is el ne tévedjenek: legbiztosabbnak véltük az éppen nálunk levő Kenyeresné asszonynak átadni, ki azokat a Berzsekne t. asszony édes mamájának Szalontán kézbe szolgáltatja s onnan ha nem rögtön is, de biztosan megkaphatók lesznek.

Julesa jól tenné, ha Szilágyi felügyelete alatt jöhetne haza, ki szerdán vagy csütörtökön érkezik. Ha magába jó Czeglédre, úgy minden esetre tudassa, hogy érte küldhessünk valakit.

Öllelek! btod

Arany.

11. Arany Juliska — Rozvány Erzsébetnek

N. Kőrös július 18. 1858.

Kedves szeretott Betta néni!

Nagyon rossz, hanyag lyánynak tarthat engemet kedves angyalom, hogy ilyen végtelen soká teljesítem be ígéretemet. Pedig mégsem vagyok olyan nagyon rossz, mivel nem egészen az én hibám hogy ily soká írok. Úgy hiszem fog reá emlékezni Betta néni hogy Salamon úr mennyire megígérte rövid időnni lejövetelét hozzánk. S arra is emlékezik — tudom — hogy megkért engemet, miszerint a' napernyőjét elnefeledjem megkérdezni hogy nem került é meg? 's azt írjam meg Betta néninek. Az óta folyvást várjuk Salamon urat; de eredmény nélkül. Én már nem győzőm tovább várni, ámbár nagyon sajnálom, hogy épen semmit sem írhatok a napernyőről, pedig egyedüli oka ez volt a hosszas késedelmemnek.

A' nálunk maradt gyűrűeit csakugyan Kenyereséktől küldte el Anyám Betta néninek. Nagyon sajnálta hogy észbe nem jutott az: hogy Czeglédre által küldje Laczitól. Hanem — azt hiszem —, már így is megkapta az óta kedves Betta néni. A tollat és egy zsebkendőt csak azután találta már meg Anyám, miután Kenyeresék elmentek, 's így nem küldhette el ezeket. Mondja Anyám hogy Kenyeresék, Károliékkel kibékültek. Ugyanis: Kenyereset, Madast Apám elvitte Kulocsa Balázs úrhoz, 's ezt nem találva hóm, elmentek ezél nélkül járkalni. Az úton találkoztak Károli úrral, 's ez is hozzájuk csatlakozott. Így aztán addig járkáltak míg a Károli úr házához értek, 's Károli úr minden előzmény nélkül kinyitotta az utcaajtóját, 's bementek. Későbbben a' látogatást vissza adta Károli úr; 's hogy a béke tökéletes legyen, a nők is elmentek a férfiakkal együtt ismét, pedig már egészen este volt. Kenyeresék igen örülni látszottak a' kibékülésnek. 'S az volt az egészben a legérdekesebb: hogy úgy viselték egymás irányában magokat, mintha mintha soha semmi sem történt volna köztök, 's mintha a' mostani találkozások csak folytatása volna egy régi jó viszonynak. Csak egy hcszonnégy óráig voltak itt Kenyeresék.

Gyulairól az óta épen semmit sem tudok. Nem ír soha sem. Most Szilágyi fönt van Pesten, 's ő majd valószínűleg hoz róla híreket. Anyit tudunk mégis, hogy nem szeptemberben, hanem augusztus első napjaiban esküszik.

A Lovassyné ezikke nálunk van, 's mihent egy kis időm lesz leírom, 's elküldöm Betta néninek. Apámnak igen tetszik ez a ezik, mondja, hogy igen okos, és alapos nézetből merítvék sorai.

A szünnapokat hihetőleg idehaza fogjuk tölteni. Apámat nagyon küldjük, hogy menjen el valahova, de bajosan megy el ő is; legalább nem mondja hogy elmegy. Pedig neki valóban igen szükséges volna a' szórakozás. Itthon megöli az unalom. Oskolai dolgok nem lesznek s egyebet pedig nem tud dolgozni szegény. Laczit ugyan elmegy Szalontára; legalább nagyon készül 's Szüleim is bele egyeztek már.

Ha nem lesz terhére írni fogok ismét édes kedves Betta néninek még pedig rövid időn. Szilágyi most lehozza Salamont azt mondta, 's akkor tudok írni a' napernyőről is és még sok másról a' mi most térlhiány miatt elmaradt. Ezerszer esőkolva mindnyájan kedves Betta nénit, 's jó férjét üdvözölve, maradok

szerető huga
Arany Julesa.

12. Arany Juliska Rozvány Erzsébetnek

N. Kőrös augusztus 8. 1858.

Keves szentem Betta néni!

Örömmel vett levelére mindjárt kellett volna válaszolnom; miután fölkiért Betta néni hogy írjam meg a' Gyulaiék Kolozsvárra menetelét. A Betta néni levelét én harmincegyedikén kaptam meg; ugyanaz nap: a' melyen Gyulaiékat vártuk le hozzánk. Szilágyi Pesten volt s' neki mondta Gyulai, sőt Marika is, hogy harmincegyedikén esküsznek tehát nem folyó hó elején mint én Betta néninek hibásan írtam — 's ugyan ezen a napon le is jönnek hozzánk, és tőlünk egyenesen mennek Kolozsvárra. Időm e szerént nem volt már az írásra; mert Gyulaiék csak egy napot szándékoztak nálunk tölteni. A' mint Szilágyi mondta, s' Petőfiné 's a Marika nevelőnöje — a' neve már nem jut eszembe, de úgyhiszem fog e nőre emlékezni kedves Betti néni — kíséretében. De bizony ők véghetetlen nagy várásunk daczára sem

sietve írtam, 's most kénytelen vagyok leveletem bezárni. Szüleim Berzsek úrnak szíves üdvözlötöket küldik, 's Betta néninek számtalan csókjaikat. Én pedig kezeit ezerszer csókolva maradok

mély tisztelője
Arany Julcsa.

{Címzés:}

Kedves *Betta* néni, szeretettel.

14. Arany Juliska Rozvány Erzsébetnek

N. Kőrös január 9. 1859.

Édes lelkem kedves *Betta* néni!

Igen kedves levelét megkaptam végtelen nagy örömemre. *Betta* néni engedélyével élve, sietek arra mielőbb válaszolni. Igen igen köszönjük, kedves *Betti* néni, hogy irántu[n]k tanúsított jóságát, 's örömközlését részvételét. Hirdje meg szavai őszinteségéről ép' ugy meg vagyunk győződve mint saját maga. Hanem *Betta* néni kérelmét nem teljesítettem: hogy levelét ne mutassam meg Apámnak, mert megmutattam. De hogy is ne mutattam volna meg, mikor neki az ilyen szívből fakadó, 's általa anyira szeretett lénynek szájából, vagy tollából jött szavak sokkal nagyobb örömet okoznak, mint a lapoknak üres, hideg, gépiesen menő magasztalásai. *Betta* néni Apám igen igen szereti; 's nem csak szereti hanem tiszteli

[Innen a lap aljából 3 cm. levágva]

Kedves *Betta* néni, hogy elvan Beretvás általa ragadtatva! Hogy dicséri, hogy tiszteli *Betta* néni! Hányszor elmondta, hogy soha sem látott életében oly derék kedves nőt 's hozzá még oly rendes háziasszonyt! Ezerszer bocsánatot kérek hogy ezet megírom. Tudom hogy nem szép ez tőlem, mert mintegy hizelgés-ként tűnik föl *Betta* néni előtt. Hanem ez oly nagy örömet okozott nekem, oly lelkemből beszélt Beretvás midőn *Betta* néniéről annyira magasztalással szólt. Én tökéletesen hiszem ösmerhetni *Betta* néni 's jól tudom hogy ennek megírásával épen nem csinálok örömet, hanem nekem ezt igen jól esett megírnom, 's bár mi történjék is velem már megírtam.

Én is óhajtottam volna Szalontára elmenni. Hanem a' mily mértékben vágyom Szalontára, ép oly mértékben borzadok Ercey —

[Az előbb jelzett levágott rész másik oldala]

Már két alkalom lett volna a' kívül haza lehetett volna mennem Az egyik Kalocsa ur a' másik Farkas Félix ur. Tegnapelőtt kaptam Sándor bácsitól levelet, hogy Farkas ur Pestre ment, 's tegnap, azaz nyolczadikán onnan vissza, és én ha a reggeli vonattal Czeglédre mennék, ott találkozhatnám vele. Az igaz hogy a levél megkapása, 's az indulás közt alig egy nap volt az idő; hanem mégis ellehetett volna készülődni ha épen akartam volna. De ebben az iszonyu hideg időben — a' mi most nálunk van — nem mertem elindulni. Nekem egyáltalában nincsen semmi olyan nagyon jó téli ruhám, a' mi az utra szükséges lett volna; 's az idő oly rövid volt, hogy lehetetlen lett volna készíttetni vagy valahonnan keríteni. E-szerint hagytam jobb időre a' menetelt. Gyulai irt a' multkor hogy februárban Pestre jön 's akkor Kőrösre is. Lehet hogy ő vele elmegyek akkor, vagy pedig majd tavasszal ha találkozna valaki a' kívül elmenjek. Ismétlem: egyáltalában, logkevésbé sem Ercey néni vonz oda, hanem a' szalontai kedves ösmerőseim és — *Betta* néni. Igazán méltóztassék elhinni, hogy *Betta* néni: Ha elmennék Szalontára mindenesetre igénybe venném szíves hívását 's kimennék vagy elmennék Révre: arra a' kedves Révre a' kire még ma is oly édesen emlékszem.

Hanem én bocsánatot kérek hogy oly haszontalanságot, és ilyen sokat össze fecsegek. Én ha kedves Betta néniemnek írok nem gondolkozom perczig sem levellem leendő tartalmán, csak írom úgy a' mint szívemből tollamra jó.

Szüleim Betta néniét ezerszer csókolyák, valamint igen tisztelt kedves férjét is üdvözlök. Én kezeit arczát, és azt a'szép hónyakát ezerszer csókolyva. 's az engedélyt — a' név aláírást illetőleg — hálás köszönettel elfogadva maradok

tisztelő szerető huga.

Arany Julesa.

15. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek

N. Kőrös február 26 1859.

Édes jó Betta néni!

Kedves levelét megkaptam; igen nagy örömemre. Valódi ünnep rám nézve a' nap a' melyben Betta néniemről levelet kapok; és az a' melyben válszolok rá. De ezt mindig bizonyos félelmek közt teszem: félve hogy haszontalan fecsegéssel ha bosszuságot nem is, de mindenesetre unalmat szerzendek Betta néniemnek. Mert ha én Betta néniemnek írok. képtelen vagyok arra hogy eszméimet rendezzem kissé, hanem írom azt csak úgy, a' hogy épen akkor érzem.

Ujlagi szives hívása édes Betta néniemnek megnyiták bennem a vágyat: haza mehetni. De ez még most bizonytalanabb, mint valaha. Gyulai ígérétét ritkán szokta be váltani. Nem jellemtelenségből, óh a' világért sem! hanem hanyagságból 's nem ritkán feledékenységéből. A' hozzánk jövetele is igen bizonytalan most már én előttem. Talán még novemberben írta hogy eljön. 's az óta egy sort sem írt soha senkiemnek. Lehet hogy nejétől nem akar elválni addig sem; 's nőnek pedig ily messze utra jönni utóvégre is bajos — télben. És ha eljönne is, nem tudom elmennék e vele. Ugyhiszem Betta néniemnél senki sem ösmeri jobban Erceyénét; és senki sem fogja jobban által látni tudni, hogy — ötet telyesen ösmerve, jó és rosz tulajdonait össze mérve — miért őrizkedünk engem az ő, és Mili iskolájában adni. 'S bár mily nagy is vágyam, hogy haza menjek, e gondolat leküzdí e vágyamat. Ugy lehetetlen lenne haza mennem hogy nála ne legyenek; ezt pedig nem szeretném; ekkor gyakran őssze kellene jönnöm Milivel, a' mit pedig még kevésbé óhajtok. Betta nénihez végtelenül vágyom — talán jobban mint Szalontára is — mert igen, igen üdvös hatással lenne rám az az idő a' mit Betta néni körében eltöltenék *mindenféle tekintetben*. De ez nem történhetnék meg a' nélkül hogy Erceyénknél is ne kellessék lennem. Én Sándor bácsit végtelenül szeretem és tisztetem. Lina néni is hasonlóul a' *távolban*; de *csak* is a' távolban. Ugyhiszem nem fog édes Betta néniem rosszul esni hogy ilyeneket írok; ez nem pletykálás, hanem igen nagy, igen szeretettelyes bizalmam; kifakadása, a' mit Betta néni iránt érzek, és fogok is mindig érzeni.

Most át térek arra: hogy töltöm itthon, vagy Kőrösön a' farsangot. Elég jól; de jobban is tölthetném. Bálban kettőben voltam már; és híhetőleg még kettőbe fogok lenni. Igen jól mulattam, sokat táncoltam. E két nyilvános bálon kívül még két házi mulatságban is voltam; a' mik talán kedvesebbek voltak mint amazok; ámbár azokra sem lehet semmi panasgom. Különösen ez utóbbi semmi kívánni valót sem hagyott hátra. Ez volt az „urak bálja”, mert itt is van ám *rang-külömbőség* édes Betta néni, nem csak Szalontán. Talán még itt nagyobb mértékben mint ott. Pedig ez a' rang

külömbőség csak anyiból áll; hogy az egyik valami kevéssel *talán* gazdagabb. De különben az egész város rokon 's így születés-aisztokratia nem lehet. Mintha látnám — kedves Betta néni mosolygó szép arczat, a' mint kérdezné tőlem „hát ti aztán melyikhez tartoztok?” Ah! mi mindkettőhöz! E tekintetben köpönyөг-forgatók vagyunk. Minket kegyel mind az arisztokratia, és mind a' polgárság. Leg jobb ez így!

Még meg kell köszönnöm Betta néninek érdekes hosszú levelét; és bocsánatot kell kérnem hogy az enyém ilyen hosszú unalmasra nyult. Ezt ugyan tudom, hogy felesleges volt tennem; mert Betta nénikém igen nagy elnézéssel van irántam. *Tapasztalásból* mondhatom.

Szüleim — hála Istennek — igen jól vannak. Apámat fej-zugása talán kevésbé bántja most mint eddig. Laczika igen nagy; magasabb néhány ujjnyival Apámnál. Igen jó fiu szegényke. Nekem és Anyámnak sincs semmi bajunk. [Utólag megszámozza a sorrendet; így: „Anyámnak és nekem?"]. Mindnyájan számtalanszor öleljük és csókoljuk kedves Betta nénit, 's én pedig öröké maradok

szerező huga
Arany Julcsa

16. Arany Juliska – Rozvány Erzsébetnek

N. Kőrös oct. 25. 1859.

Szeretett jó Betta néni!

Oly rég várt kedves levelét pár nappal ezelőtt megkaptam. Többször akartam már írni az ólta, de nem szakaszthattam magamnak időt rá hogy egyszeremint a Lovassyné cikkét is leírjam. Pedig rám nézve elviselhetetlen szegény lett volna szavam enyire meg nem tartása. Ez nekem épen nem volt fáradság — miként Betta néni írta —, sőt örülök rajta hogy valamiben szolgálatára lehetek. Legfőbb óhajvásaim egyike telyesedne, ha Lovassynét az átadásban megelőztem volna. Bocsánatot kérek, hogy ily piszoktelyesen írva leírva. Én képtelen vagyok valamit csak tőrhetőleg is leírni. Jólész az nemde édes Betta néni ideiglenesnek, míg az eredeti megérkeznek?

Én, — miólta csak elváltunk -- minden levelemben akartam valamit írni de nem mertem: 's most is úgy reszket a kezem hogy alig bírom a' tollat tartani. Oh kedves, kedves Betta néni mennyire megsértettem én önt Pesten létünk alkalmával. Emlékszik e rá? De hogyne emlékeznek én Istenem? Megbocsájthat e nekem valaha azért a könnyelmű, neveletlen magam viseletéért? Vagy nemde megbocsájtót már a' megbántáskor mindjárt, mert jó, nemes lelke haragot nem ösmer? Oh kedves lelkem jó angyali Betta néni nincsen, nem lehet szó a' kifejezésre; a húnyszor és a'mint én megbántam ezt. Ha gyermek volnék is még, még akkor is megbocsáthatatlan hiba lett volna az töllem 's így pedig százszorosan az. Hidje meg Betta néni lelkem, nem adtam volna már az ólta a világért, ha Betta nénival találkozhatam volna 's mind addig könyörögtem volna bocsánatjáért — kezeit könyeim 's csókjaimmal borítva -- míg csak meg nem nyertem volna azt. Oh istenem, istenem arra'a néhány napra egész életemen által pirulva fogok vissza gondolni. Tudom 'a jövő levelében azt fogja írni Betta néni hogy: „mit bocsásak meg?” — Tudom, tudom mert igen jól ösmerem angyali jóságát. Hanem ne tegye azt csókolom azt a' szép kezeit. Ne írjon semmit, semmit róla, mert ha Anyám ezt megtudná nemtudom mitemenne vellem. De lehetne is! Nem szép, hogy jó Anyám iránt enyire bizulmatlan vagyok ugye édes Betta néni? Ezt magam is elősmerem, hanem most az egyszer mégis kénytelen

vagyok így tenni. Anyám nálamnál még kétszerre hibásabbnak tartana. Hanem édes Betta néni jószágában bizok én most egyedül. Elmondom hogy mily végtelen sokszor megbántam ezt a' tettemet, mily *őszintén tiszta szívemből 's minden erőmből* megbántam könnyelmű 's egyáltalában nem érzett szavaimat; és tudom, hogy elnéző lesz némileg most már utólagosan 's igyekszik feledni, 's megbocsátani azt a' nagyon nagy megbántást. Tegye ezt jó angyalom 's az Isten megáldja érte. Én nem hiszelkedem — hidje meg Betta néni — ha azt mondom, hogy a' világon nem tisztelheti, 's szeretheti önt jobban senki nálamnál. És ezt a' tisztelt, szeretett lényt, általam akaratlanul, igazán gyermekes könnyelműségből, enyire megbántva tudni, úgy fáj hogy ki sem mondhatom. Az óta a' hány levelet irtam, mindenikhez azzal a határozattal fogtam hozzá hogy bocsánatot esdek Betta nénitől. De valóban nem volt bátorságom ezt tenni. Félttem hogy újabb emlékezetet hozza a' már talán feledésbe menni kezdő dolgot, ismét úrtok vele mind Betta néni[ne]k, mind magamnak. Mielőtt Kőrösre értem volna már megbántam, *igazán* megbántam, óh de már későn!!

Kérdi Betta néni hogy meg volt e Anyám a' vásárlásunkal elégedve?? Tökéletesen. Hanem a' karpereczem már az első föltételnél — eltört. Ugyanis: majálison voltam, 's elég könnyelműség volt oda föltennem azt, ámbár igen fényes, egy előkelő család által adott volt is a majális; tánczoltam 's a' tánczosom ruhájába bele akadva eltört az a' kis teteje, — ha ugyan méltóztatik még emlékezni reá. — Én ugyan észre vettem hogy eltört, de azt nem hogy egy levele el is veszett, 's midőn észre vettem hasztalan volt minden keresés, mert szélyel taposódott. Fölküldtem csináltatás végett Pestre, meg is csinálták, hanem sokkal csunyább most mint volt. Nem tudta az ötvös az előbbeni formáját vissza adni. Nagyon sajnálom, mert igen szerettem.

Szüleim igen egészségesek, valamint Laczi is. Betta nénit szívökből ölelik csókolják. Én megegyeszer bocsánatáért, s hallgatásáért könyörögve, 's kezeit ezerszer csókolva vagyok 's örökö leszek

mély tisztelője
Arany Julcsa.

17. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek

Pest, nov. 19. 1859.

Kedves szeretett Betta néni!

Köszönöm, ezerszer köszönöm édes levelét! Kétszeres örömet szerzett nekem általa. Először: hogy oly rég nem látott sorait újra olvashatám, másodszer: átláttam, hogy Betta néni nem haragszik reám. Már valóban azt hittem! 'S talán volna is némi oka ha jól fölgondoljuk. De én még júliusban irt levelemben igyekeztem e neheztelet magamról elhárítani *valóban* alapos melegséggel. Megirtam Kegyednek hogy 'a mely szép, nemes célja némi előmozdítottjául fölszólított nem sikerült legjobb akaratom mellett is teljesítenem. Ez, oly igen természetesen — nagy valószínűtlenséggel birhat Betta néni előtt s restséggel vagy nem akarással vádolhat engemet. Én is azt teném talán, ha oly kevésé ösmerném a' Kőrösi viszonyokat mint Kegyed. — Nincs cél, nincs úgy melyért Kőrösnek művelt(!?) osztálya lelkesülni képes legyen; 's nincs rá esett [így!] hogy egy ily ügy szöszöllője közönyök, vagy nem ritkán gunyuk tárgyává ne válják. Én is e sorban részesültem, 's kénytelen voltam vissza vonulni. Sőt hogy eredménytelen eljárásom [a levélpapír sarka egérrágott] [elő] készít ve legyen: Kalocsa urral sem lón alkalmam egyet-

len egyszer is találkozhatni hogy neki a dolgot fölemlítve megkérjem hogy vegye át tőlem mire kegyed megbízott, talán ő sükeresebben fogja elvégezni. Elmentem egyszer Fodor Gerzsonhoz, (talán emlékszik még Betta néni rá,) 's fölkértem hogy nevemben szóljon Kalocsa ural. Megígérte, 's egyszerűsmind azt is hogy elhozza Kalocsa urat hozzánk 's beszéljek vele magam is. Az óta mindig hozza. Elfeledte vagy nem akarta? Nem tudom. Én írtam kedves Betti néninek egy levelet júliusban, 's említve e dolgot, azt hittem hogy neheztelését vontam magamra, s miért ez első öhujtását sem teljesíttem. Most látom hogy megbocsátot; köszönöm, köszönöm!

Én most Pesten időzöm a' kedves művelt Csengery család körében. A Kazinczy ünnepély alkalmával fölhozott Apám 's az óta fönt vagyok, 's valószínűleg az egész telet itt töltöm. Különös nagy mulatságaim ugyan nincsenek 's nem is lesznek, de én oly végtelenül jól érzem magamat. Tudom, Betta néni is teljesen elemben volna helyemben. Ilyen emberek közt csupa gyönyörűség az élet. Deák Ferenc, b. Eötvös, b. Kemény, Szalay László [a levélpapír sarka ecérrágott] Jókai, stb., stb. napontai vendégeink, az estéket hol egyik hol másik, hol mindnyája körében töltjük. 'S míg a' Kazinczy ünnep össze gyűjtve tartá a' kéttestvér hon legnevezetesebb költőjét, íróját, művészt, mint Kazinczy Gábor, Erdélyi János, Gyulai, Szász Károly Apám stb., stb. kik a vidékről is följöttek az itt lakókkal együtt minden délben és este nálunk lehetett találni. Igazán ritkán adódik a' szerencse hogy ily sok jeles és *valóban* jeles emberek közt legyen; 's én e szerencsét a legnagyobb mértékben föl tudtam fogni, és élvezni. Hídjé el édes Betta néni, *igazán* mondom, hogy gyakran jutottak ilyenkor eszembe Kegyed és Lovasyné, hogy mily végtelenül jól éreznék magukat ha jelen lehetnének! . . . 'S különösen az, hogy mint osztoznék a' Kegyed szép, minket szerető lelke örömeiben, boldogságomban, látva hogy kedves édes jó Apám ez emberek által — hogy úgy mondjam — ünnepeltetik! Nem akarok dicsékedni Betti néni, csak őszinte vagyok!.

Mért nem jött föl kedves jó angyalom a Kazinczy ünnepélyre? Igazán nagyon megérdemelte volna. Tudom, hogy a' szerény körös völgyében is szívében megünnepelte e nagy ember óvszázados — napját; de hogy egészen föllelkesüljön, hogy egészen *érezzen* itt, a' fővárosban [kellett] volna lennie! Hallania kellett volna az Eötvös beszédjét; látnia a ropant lelkesültséget melyet [elő] idézett; látni a nagy mozgalmat, a nagy izgatottságot mely az egész városban uralgott: csak akkor *tudta* volna *mellőlag* ünnepelni Kazinczy nagy nevét, 's csak akkor tudott volna igazán lelkesülni!! . . . Miért, miért is nem jött föl? Csak magában az a' jelenet megérdemelte volna, midőn Eötvös beszédjét elvégezte, 's a' tömeg ropant lelkesültségtől elragadtatva — tombolt, éljenzett, integetett a' nagy szerzőnek és szónoknak; 's e közben mint siettek az ész, szellem és vagyon arisztokratái — egymással versenyezve az elsőbbség fölött — kezét szoritani elősmerésük, és halájuk nyilvánításául a dicső szerzővel! Oh mint irigyeltem nekik, [így!] mint szerettem volna én is megszorítani ezt az isteni kezét! 'S ez hamarébb teljesült mint remélhettem akkor. Másnap hozzánk jött, bemutatott neki, és — ő kezét nyujtotta! Remegve, a legnagyobb izgatottsággal nyujtottam kezemet, 's nagyon kevésbe mult hogy meg nem csókoltam.!!

Most veszem észre hogy kifogytam a' papirból. Máskor másról, többet. Ha ír, kérem édes Betti néni, mostanában még Cs[engery] bácsi lakán szép utca 3. szám kapom meg. Számtalan ezerszer csókolja

Arany Juleca.

Pest, nov. 17 1860.

Kedves Betti néni!

Ugy-e ugy-e hogy nagyon rossz leány vagyok? Magam ösmerem el, legnagyobb mértékben, 's bűnbánó arczczal megvevök Betti néni színe eleibe, s összetett kézzel kérem bocsánatát. Nem akarom magamat mentetgetni, mert tudom, hogy hibám oly nagy hogy mentségem nem ösmer: csak arra kérem ne nehezelteln rám, 's ne büntessen meg igen nagyon azzal, hogy többet ne méltasson soraira.

Mi már ismét más életbe, más körülmények közzé jutottunk, a' mi mi ugy hiszem nem ujság Betti néni előtt. Ugy látszik a' sors azt adta egyik osztályrészünkül hogy örökösen hányódjunk. Biztat a remény, hogy talán már itt állandó megnyugvásunk lesz. Apámnak is itt van leginkább helye, sok jó baráti és ösmerői közt, lelkéhez való foglalkozásban. A' tanítást, a' sok tudatlan gyermekkel való bajlódást végtelenül megúnta, 's igen örültünk hogy végre megszabadulhatott azon állástól, mely reá nézve csak lélek és kedély ölé lehetett.

Különben mi csak megvagyunk ugyanahogy. Természetesen eddig még igen sok bajunk és kevés élvezetünk volt, a' mi nem is lehet másképen, mikor az ember ilyen nagy változáson megy keresztül. 'S aztán én most beteg is voltam, ami épen nem segítette elő hogy igen kellemesek legyenek eddig itt töltött napjaink. Orbánczos voltam, a' mi már nálam szokott betegség, a' menyire a' betegséget meglehet szokni. Pár hétig feküdtem; már jobban vagyok, de még folyvást nem mehetek ki a szobából.

Lacziit Körösön hagytuk tanulni. Apám sokkal jobbnak látta ha ezt a hátra levő egy évet ott végzi ösmeri tanárok 's régi tanulótársai közt, mint Pestre jöve idegen tanárokhoz, 's idegen tanmóddhoz szokjék. Reánk nézve eleinte egy kissé ugyan rossz volt hogy kevés tagból álló családuknak egy taggal megfogyott. De csak igyekszik az ember, helyzetébe bele találni magát.

Mi még sok bajunk, kellemetlen idő, 's az én betegségem miatt eddig látogatásokat sem tehettünk alig egy pár helyen. Horváth Árpádné ezek közzé tartozik. Igen szívesen emlékezett róla hogy Betti néni kedves rokoniával meglátogatta a' nyáron; úgy látszik nagyon jól esik neki hogy Betti néni nem felelte egészen el, mint a' — ki egyik emlék — az ő keservesen emlegetett szép múltjából. Szegény asszony, oly igen szerencsétlen, hogy ha az ember menteni nem tudja is, de lehetetlen neki meg nem bocsátani; 's szánni és részvéttel lenni irányában. Anyira magával meghasonlott kedélyt alig láthatni. Beszélte a nyáron Marika — a' testvére — hogy milyen boldogtalan szegény asszony; múltjából a leginkább lélekfurdalása maradt meg, 's a' jelenje is isszonyu mert nem szereti a férjét, 's az őtet határtalanul szeretvén mindketten boldogtalanok.

Édes Betti néni Anyámék szivekből üdvözlik kedves férjével együtt. Én kezeit csókolom ezerszer 's maradok szerető huga

Arany Juliska.

Pest, marczius 10. 1861.

Szeretett Betti néni!

Ha kissé nehezelt rám hanyagságomért, semmivel sem boszulhatta volna meg magát jobban mint ez anyyira elmés és igazságos megszégyenítés által. Valóban még most is ég arczom a' pirulástól. Célját elérte édes Betti

néni, mert egészen megváltozva lát ezentúl. Istenem én nem is tudom hogyan tudtam én azt megállani hogy oly sokáig ne írjak. Az előzmények után csak szővirágnak vagy hízélgésnek fogja tartani a' mit mondandok; de hídje el mi olyan melegen, olyan igazi szeretettel emlékezünk önökről, 's mintegy hagyományilag száll reánk egész családjok iránti szeretett, tisztelett, [így!] sőt kegyelet. — Bocsássa meg hát nekem a' hanyagságot, a' mi semmiesetre sem feledésből vagy rossz indulatból származott. Egy év alatt sok mindenféle bajom és kellemetlenségem volt a' melyeket nem győznék leírni. Sokat betegeskedtem is, a' mi elkedvetlenített sok mindentől. Most vagy három hó óta a' szemeimmel szenvedek igen sokat. Ez idő óta nem olvastam egy sort, nem varrtam egy ötést. Ha orvosom — komoly veszélytől tartva — meg nem tiltotta volna is, nem látnám. E levél három hó óta első a' melyet írok. Igen a' lelkemre vettem Betta néni levelét, 's nagyon szeretném valamiképen ki menteni magamat — ha lehetséges volna. Pedig kétséges előttem hogy képes lesz e elolvasni e kúszált sorokat: kérem tekintetbe venni a'főbbi körülményt.

Kezít csókolom az utasításért a' hideg fürdőt illetőleg; minden esetre követni fogom. Különben orvosom is ajánlotta ugyanezt.

A mi életünk Pesten is esendő egyszerű. Alig járunk pár családhoz s nyilvános helyre épen nem. Pesten vagy általában nagy városban sokkal inkább lehet vissza vonult életet élni bárhol. Anyám nem igen találja jól magát a' városi életben de azért jobban szeret itt, mint Kőrösön. Apám ellemében van, kivéve azt a sok aprólékos kellemetlenséget a' mi a szerkesztéssel együtt jár. Üdvözetét küldi Betta néninek, 's örömmel olvasta nevét a „Kisfaludy Társaság” pártolói közt.

Laczi karácsonkor volt fönn. Bizony alig várjuk már hogy köztünk legyen. Horváth Árpádnénak átadom az üdvözetét ha beszélök vele. Ez ugyan nagyon ritkán történik. Igen messze lakunk egymáshoz, 's följövetelünk óta az én betegségem 's a' téli napok kellemetlensége is igen sokban akadályozott. Édes jó Betta néni lellem, hej, bel furesa hírek járnak ő róla ismerős *biztos* körökben! Bizony leírni sem merem; ha érne bennünket az az öröm hogy megláthatnánk itt nálunk, majd beszélnek sokat: Most a' férjétől is válni akar. Alig hiszem hogy érdemes volna arra a szeretetre a' mivel édes Betta néni újabban megajándékozta. — E sorokért ne tartson engemet valami rossz nyelvű pletykás leánynak: emlékezvén róla, nem állhattam meg hogy pár bizalmas sort ne írjak a' miknek hitelességüket — fájdalom! — a' látszat nagyon is bizonyítja.

Most már lehetetlen többet írnom mert össze folytak szemeim előtt a' betűk, 's úgy fájnak hogy azt érzem mintha kiakarnának ugrani üregekből. A Betti néni tervét nem fogadom el semmi szín alatt. Irni fogok mindannyiszor valahányszor gondolom hogy nem leszek terhére — különösen akkor ha a szemem jobban lesz.

Mindnyájum öleljük csókoljuk édes Betta nénit, 's kedves férjét szívünkben üdvözöljük.

szerető huga

Arany Julesa.

Édes Betti néni!

Az izgalmas eseménydús napokból szakítok pár perczet egy kedves kötelességem teljesítésére, 's irok Betti néninek! Ez csak annyiban kötelesség mert magamra szabtam hogy gyakran fogok írni; különben ezen szónak közönséges értelmétől nagyban el üt élvezetességénél fogva. Én csodálkozom magamon hogy eddig is miként tudtam annyira hanyag lenni. Oly sok apróság fordul elő az ember életében hogy — egy olyanak, kiről meg van győződve hogy érdeklél viseltetik sorsa iránt akár minden héten egy telt levelet írjon.

Reméltem 's reméllem, hogy a' régi kedves ösmerős arcok közt a' Betti néniével is fogok találkozni ez anyira érdekes napokban. Eddig még nem teljesült vágyam, de örömmel gondolok a' jövőre a' mely teljesíteni fogja. — A mult hetek egyikében volt szerenesénk Rozványi Andris bácsihoz is, 's csak az zavarta meg örömiinket hogy nem nyerhetők meg sem egy ebédre, sem egy estelire. Volt itt még Kenyeres is, 's most az utóbbi napokban Lovassyék, Ferencz; és Berti nejeikkel együtt. Ez utóbbiak egy hétig időztek itt. De most már Bertiek elmentek csak Ferenczék vannak itt. Igen sok kellemes időt töltünk együtt. Lakásuk nincsen igen messze hozzánk, 's gyakran találkozunk. Akárhova mennek engemet mindig hínak magukkal a' mi nekem nagy örömet szerez, mert Róza olyan nő hogy körében élvezet lenni. Együtt megyünk a' gyűlésekbe is, 's ilyenkor sokszor jut eszembe Betti néni, hogy milyen jó volna ha itt lehetne. Ambár most még eddig nem voltak igen érdekesek a' gyűlések főleg nők számára, mert a követ vizsgálatok ez ideig megtartattak 's még pár napig megtartatnak. Azután igen nagy élvezet lesz jelen lenni, a' mikor is nagyon nagyon szép és jó dolog volna ha feljöhetne Betti néni. Ha aztán elhatározná magát, azt mindenestre kikérnök és kikötjük, hogy egyenesen, és mindenkit mellözve hozzánk jöjjen, 's nekünk szerezze meg azt az örömet. Egy nehézség fordul ugyan elő a' gyűlések látogatásában, t. i. hogy igen nehéz bementi-jegyeket keríteni; mert a' nők számára kevés hely van fönn tartva. Ez különben nem legyözetetlen akadály 's jó ösmerősök segítségével majd csak ezélt érünk. Aztán Lovassyné is itt van, és mi is mindent elkövetnénk, hogy Betta néni idejét kellemessé tegyük.

A mi életünk különben folyvást esöndes és egyszerű. A Haza izgatott napjai ránk nézve is izgatottaká váltak 's így némileg kiragadtak egyhangúságunkból. De ki nézhetné részvét nélkül e kedves élet-halállal küszködőnek moczanatait! Vele kell szenvedni és örülni minden igaz honkebelnek. Oh ezek anyira válságos napok a' Magyar életében! És fájdalom! kiket Isten megáldott mély belátással, 's mintegy látnoki szent ihletséggel, azok sem jót sőt a legrosszabbat remélik.

Az embernek bár mily jól esnék is a' legjobbat lünni, önkénytelenül elszorodik lelke, látva a' Haza nagyjainak ez — öszinte és mély aggodalmát. A multkor volt alkalmam Deák Ferenczel együtt tölthetni egy délutánt, — a' kit most oly sokan és oly méltatlanul kárhoztatnak — 's beszélt sokat igen sokat imádott Hazánk dolgairól, 's a sulyos vészfelhőkről mely drága feje fölött tornyosul, 's mely minden perczen leszakadással fenyeget. Fájdalommal emlékezék meg azokról a' kik most az ő szavában nem hisznek, 's a' kik tetteit elítélik, 's hozzá tévé fölsóhajtva „adja Isten hogy nekik legyen igazuk!” Én szent áhitattal fűgtem minden szaván 's akaratlanul eszembe jutott Megváltóknak és Széchenyinek sorsa! Egyik fölfeszített, a' másik

eszét veszté! Oh hogy a' ritka, nagy lelkeknek a' megnemértés az osztály-részüik!

Most irok az én kedves jó Apámról. Ő most egészségesebb! mint Kőrösön volt. Jobban találja magát ebben a' körben. Különbön sok a' dolga és kevés a' jövedelme a' mi bizony nagy fátum családos embernek 's főleg Pesten a' hol minden méreg drága. Az ember nem fogy ki a' jó reményből soha, és ez legnagyobb áldás rá nézve. Minket is ez vigasztal. Anyám jobban szeret itt mint Kőrösön, de sokkal kevésbé sem hogy a' Szalonta felei honvágy ne élne szívében. Laczika fölnt töltött pár hetet a' husvétii szünnapok alkalmával. Hála Isten pár hó mulva följön végképen. És én? ... Én esokolom ezerszer Betti nénit 's maradok aki voltam

Arany Juliska

[Lap szélén oldalt:]

Édes Betti nénitől engedelmet kell minden levelem végén kérnem a' fáradságért össze folytak szemeim előtt a' tárgyak mig bevégezhettem levelemet.

21. Arany Juliska — Rozvány Erzsébetnek

Pest, jul. 20. 1861.

Kedves Betti Néni!

Akaratom ellenére ismét késtem pár hetet a' válaszszaal, melyet kedves igen kedves levelére kellett volna írnom. Ismétlem: akaratom ellenére, mert szándékom leend ezontul, ugy szándékom volt most is hamar írni, hanem ebben nagy részt egy barátóm akadályozott, ki Kőrösről fejtött Pestre a' gőzfürdőt használni 's közel hat hétig nálunk időzván csak pár napja hogy eltávozott. Ezzel folytonosan együtt voltam, 's nem mintha annyira elfoglalta volna gondoljaimat és időmet hogy Betti néni számára mi sem maradt fönn: hanem beteges 's annál fogva kedvetlen leányka lévén, sajnáltam addig is magára hagyni míg ezen — valószínűleg hosszúra nyuló — levelet megírom, inkább remélvélve Betti nénitől bocsánatot késelememért, mint talán föle is, kinek valóban szüksége volt társaságomra. — Most aztán elővéve Betti néni levelét — mely hogy a' szokottnál nagyobb kiterjedésű ezerszer köszönöm 's elsőbben is arra a' kérdésre felelek, mit jelentett az az: *És én?* ...

Habár a' kérdés a' legkomolyabban lett volna is hozzáam intőzve, mely egyenes őszinte feleletet követel, parancsol: még akkor sem tudnék rolla számot adni hogy miként jött a' tollam alá. Arra emlékezem, hogy a' súlyt nem oda igyekeztem fektetni hogy miután Laczii haza jön *hol leszek én akkor*, hanem inkább arra hogy *én miként vagyok*. Tudom, azon levelem végsorai azok voltak, hogy egymásután számítottam elő, családunk minden egyes tagjának hogylétét, 's csak a' magaméről nem tudtam azon perczben számot adni. Hogy épen a' Lacziról mondtaknak végszavai azok voltak a' mik voltak, 's ugy következett a' magaméről tenni akart de félbe hagyott megjegyzés: ez egészen a' véletlen műve. — A' mi a' Róza [hira]dását illeti neki körül belől igazá van. Édes Betti néni, százszor választom inkább a' halált, mint egyszer olyanhoz kössem sorsomat, kihhez becsülésen kívül egyéb érzelem nem esatol. Sokan ezt talán haszontalan ábrándnak, 's nem valóságban 's az életben kivihetőnek tartják, hanem pusztá regényekből kivett phrasisnak és teoriának: de egy olyan lelkületű szívű nő mint Betti néni van nekem szerencsém ösmerni, tudja e gondolkodás módot egy leányban méltányolni, ki nem csupán azért akar férjhez menni hogy asszony legyen, hanem hogy szép és nemes hivatásának megfeleljen; 's tehetségéhez 's erejéhez képest igyekezzék betölteni azon helyet melyet Isten egy nőnek kijelölt,

's szaporítani -- ha ugyan lehetséges -- az olyan nők számát mint például -- az én kedves jó Betti néném. Ne vegye ezt tőlem bizelkedésnek; annyit, s' oly sokszor emlékezünk rolla és sok nemes tulajdoniról; szüleimtől én már örököltem az egész családjuk iránti tiszteletet, -- 's hogy úgy mondjam -- Betti néni iránti kegyeletet. Merék is magamnak azzal bizelkedni hogy tökéletesen ösmerem 's így nincs okom vádolni magamat azzal hogy a' midőn így beszélék nem szívemből beszélék.

A mit Teleky haláláról én irhatok az nem sok, mindamellett hogy abban a' körben élek, melyben ő is gyakran igen gyakran megfordult; sőt Apámmal magával is jött néha-néha érintkezésbe 's így, volna, vagy lehetne alkalmam szomorú haláláról bővebben írni ha volna csak egy lélek is a ki erről biztos tudomást szerezhethet magának. A kik őt közlről ösmerték a' gondolkodását, lelki állapotját, azok egy perezig sem kételkednek 's kételkednek [így!] abban hogy ő saját maga ölte meg magát. Senki sem gondolta ugyan a bekövetkezett, szsonyu esemény lehetőségét, de halála előtt pár héttel az ösmerős körökben közbeszéd tárgya volt Telekynek sajátságos magaviselete, roppant szórakozottsága, s' azon küzdelmes lelki állapot a' melyből sehogysem lehetett ki bontakoztatni. Hetekkel halála előtt beszélte egy este (Csengery hogy akkor nap Telekynél volt, 's hoszuságát, fejezte ki hogy menyire balgaság (Cs.[Csergery]szava). Telekynek olyan agyrémrel gyötreni magát, melynek valóságban még árnya sem létezik. T. i. Teleky azt hitte hogy a' hazában nincs ember a' ki az ő tiszta hazafiságában ne kételkedék, 's azt ne gondolná hogy ő valami egyezkedésre lépett a' esázzárral, hogy egész elfogatása szántszándékkal történt, és így ő mintegy becsülete árán vásárolta meg szabadságát. E képzület, -- mert hogy valóban az volt, azt mindnyájan tudjuk -- annyira erős volt benne, hogy még legjobb barátainak sem sikerült fejből kiverni. Végre is ez lett az ő átka, 's halálának előidézője. Hogy lássa a' világ, lássa imádott Hazája, hogy nem tett semmit a' mely által honfi becsülete csorbát szenvedhetne, mindig a' leghomlokegyenesebb helyzetbe állította magát a' kormányival. Ő neki az volt elve lelkének szívének telyes meggyőződése a' mi Deáknak 's pártjának; ez tény azok előtt a' kik valaha őt ösmerték 's becsülték. De hogy Ő ne látszassék mérsékeltnék, ne látszassék ez által a' esázzár szövetségésének kész volt *saját elve és meggyőződése ellen* küzdeni Pár nappal halála előtt elment Deákhhoz 's kérte hogy olvasson föl neki valamit beszédjéből. Deák megtette sőt fölolvasta az egészet. 'S mikor megtörtént oda ment Deákhhoz 's könybe lábát szemekkel szoritotta meg kezét 's pár érzékeny szóval fejezte ki, hogy neki is ez a tökéletes hite, 's minden pontját osztja azon elveknek, melyeket Deák oly szépen kifejtett, 's hozzá tévé fájdalmas sohajjal hogy miért nem teheti ő azt hogy ilyen nyíltan kimondja a' mit érez. (Ezt Csengery beszélte el nekünk, ki e jelenetnek személyes tanuja volt.) E naptól kezdve nem lehetett Telekyvel beszélni. Csengery panaszkodva ment tőle haza nejéhez, hogy ő már ott hagyta, mert bármirő tárgyat vesz föl beszélgetésök foralául, T. azt mindig elszakasztja 's nem tud vele semmire menni. -- Számtalan példát lehetne ilyen 's ezekhez hasonlólt felhozni. Mind csak arra a' fájdalmas meggyőződésre terelik az embert hogy ő látva a' roppant párttöbbséget a' mely az ő felén van s átlátva hogy mennyivel ha nem célhoz vezetőbb de mindenesetre józanabb iránya melyen a Deák pártja áll hogy elinduljon; s tudva azt hogy míg ő ezen a párton lesz a' melyen van a' végtelen népszerűség a' mely Hazánkba térve fogadta mindig több több embert von az ő felére; 's végre látva és ő tudva talán leginkább Europa véleményét hazánkról előre látta és kárhozható következményt a' mely az ő pártja győzelmét követné; nem akarta, s nem bírta elviselni azt (a) roppant felelőseget a' mely ez által ő reá háramlék; 's az oly annyira drága élet kioltásával hitt véget vetni e pártküzdelemnek.

Más kevésbé lelkismeretes és becsületes ember tudta volna magát tenni az ilyeneken; ő példátlan egyetlen volt a' maga nemében; őt csak azok tudják egészen fölfogni kik *közéletben* éltek, s rólla csak annak lehet *némi fogalma* a' ki mint én is szerencsés volt az ő *körzetének* néhány tagjával beszélhetni rólla. — Körülbelül ez a vélemény azon avatott körben melyre Betta néni hivatkozik. Ugy hiszem egészen fölösleges volt ezeket megírom mert bizonyosan mind ezen dolgok ösmeretesei előttük. Bocsánatot is kérek hogy avatatlannal tollammal, gyakorlatlan stylussal mertem e komoly tárgyról édes Betti néni előtt időzni. — Más tárgyra térek azonnal.

Csak gondolja édes kis Nénikém az a Laczi milyen vállalkozó szellem lett, 's mire adta a' fejét! Két, vele egykoru barátjával 's tanuló társával megyen erdélybe utazni, 's vagy hat hétig oda is lesz. Még pedig hogy utaznak?! Körülményszerűleg. Ha néhol kapnak kocsit s fölveszi őket fölülnek, egyébbhelyt pedig gyalog. Bizony ilyen füresa világban nem örömet eresztik el szüleink; de már évek óta táplálja e vágyat keblében, hogy ha majd végezi a' gymnasiumi osztályokat ez lesz az ő jutalma, s' most igen sajnálják Apámék megfosztani az örömtől, habár nem örömet tudják is az oláhok és mocok közt utazva. Hanem mindenesetre bizunk eszélyességében, 's eddigelé tapaszt [alt] szoliditágában hogy nem keveri magát valami bajba.

Ő egész Kolozsvárig kiszámította hogy ejjenként hol fog hálni: 's mindenütt egy-egy ösmerésre talált. A többek közt Betta nénit is említette, 's úgy hiszem oda mennek egy éjszakára alkalmatlankodni, a' miért is bocsánatot kérünk az ő nevékből mert a' milyen sütykők még elfeledik megtenni. Ne ijedjen tehát meg édes Nénikém, ha netalán egy későn este, három perlepte és napbanitotta legény állít be esőndös kedves lakába, kiknek egyikében a' magas szálas emberben alig bír Arany Laczira ösmerni. Ez úgy hiszem jövő hó legelső napjaiban lesz, mert huszonnyolczadikán indulnak Kőrösről egyenesen; haza sem jön Laczi Pestre csak holmiját fölküldi.

Most hogy a' mi *pesti* életünkről is írjak valamit, megírhatom hogy az milyen esőndös és egyszerű, itt is mint Kőrösön vagy Szalontán volt. Nem járunk alig pár családhoz hanem végtelen szerencsésenkre a családok anyira kedvesek lelkünknek hogy kedvesebbek alig lehetnének. Mulatságokba, vigalmakba nem járunk; egész élvezetünk annyiból áll, hogy majdnem minden nap kimegyünk valahova a „zöldbe” hegyek közzé, város-ligetbe, vagy Margit-szigetre, szóval minden nap valahova ha csak az idő nem akadályoz. Itt nincsenek zajos vigalmink; egy pár nő csevegése, egy pár férfi komoly politizálása képezik egész mulatságainkat, a' mit én mégis nem cserélnék föl semmiért. A város ligetbe rendszeren nyitott omnibuszon szoktunk járnunk, a' melyet a' szerény közművestől kezdve a legfelső osztályig mindenki egyaránt használ, 's melyen egy egész nagy társaság élfer, 's kimondhatatlan kellemes főleg a hazajövetel midőn már hűsebb a lég, az ember föl van villanyozva, a rohanó kocsin, ut társaságban; úgy hogy ha egész éjjel jöne az ember sem volna hosszas az ut miként ez az este is történt együtt jövőn Csengeryék, Eötvösök és mi. Lássá édes Betti néni ezek a' mi örömeink, melyekkel hogy elmondtam igen sok unalmat szerzettem Betta néninek. De fogadom hogy ez *egyszer mindenkorra* történt.

Az én Szalontára menetelem ez idő szerint ismét elmaradt, mindamellett hogy vágytam volna elmenni. Hosszas dolog volna elmondnom az okokat a' mik akadályoztak. Sokat tett nálam az is hogy Apám nem igen szerette hogy elmenjek, 's minthogy Laczi sincs honn, őket egészen magukra hadjam. Aztán azt a' fönt említett barátnőmet is vártam ez is egyik akadály volt. Én végtelenül fájlalom főleg azt, hogy Róziának egész bizonyossággal ígértem, hogy lemegyek, 's a' körülmények kény[szer]ítették szavamam meg-

szegni. Mindazonáltal biztat a' remény hogy eljutok én még kedves szülőföldemre, melyre még most is gyermeki kegyelettel gondolok vissza. —

Édes Betti néni tudom elfáradt míg ezt a' levelet átolvasta. Hanem az én szemem is végkép elfáradt, mely még folyvást oly makacs a' fájdalomban. Csókoljuk mindnyájan ezerszer édes Betti néni, 's kedves tisztelt férjét szívünkéből üdvözljük.

Kézesókoló huga
A. Juliska.

Most veszem csak észre hogy levelemnek hosszúságán és összevissza lehozgatásán kívül mi csoda hibája van. A hol csak a' kezem hozzá ért mindenütt eltörlődött a'tenta épen mintha hátam mögött állt volna valaki 's a'mit irtam azonnal lehuzta volna. Ennek az az oka hogy ropant meleg van, 's szokásom ellenére a' kezem nedves hiába mosom minden perczen. A hol aztán a nedves kézzel megfogtam leveletem vigyázatlaniságból, mindenütt meglátszik a helye; mely észrevételemet *fontosságá* miatt, sietek Betti nénival tudatni, ezer kézesókom mellett. Juliska.

22. Arany Juliska - Rozvány Erzsébetnek

Pest, november 23. 1861.

Kedves Betti néni!

Most már ismét rossz, hanyag leány lettem. Juliusban irtam utóljára 's az óta nem. Ennek nem az az oka mintha tárgy szűkében lettem volna, hanem leginkább folytonosan tartó szemfájdalmam, a'mi nem enged mindannyiszor írnom vagy olvasnom ahányszor akarom. S aztán egy darabig vártam Betti néni válaszáat; későbben Laczi jött haza egy évi távollakás 's tíz heti utazás után. A mi ezután csak szabad időm volt mind ő vette igénybe, mit hogy bevallok megbocsájítja Betti néni testvéri szeretetemnek. De még ez sem lett volna tökéletes akadály, hanem mintha csak a' sors ellenem szegült volna, valahányszor elhatároztam magamat hogy délután vagy a' követ[ke]ző esten írni fogok, mindig ép akkor jött valaki; vagy valami más baj akkor adta elő magát.

Épen az este volt nálunk Salamon ur, 's emlegettük édes Betti nénit. Fölhozta hogy mikor Pesten együtt voltunk, és Salamon vezetgetett elé s hátra bennünket. Mind ez ideig nem tudtam vele megértetni hogy miért nem akartunk mi ő vele mindenféle közhelyekre menni. Sehogy sem tudja fölfogni ez inkognitó okát. Váltig mondom hogy biz abban nem volt semmi más, csupán nem akartunk fiatal nő illetőleg leány létünkre minden közelebbi ösmerős férfi vagy férj nélkül holmi kocsákba [igy!] hová menni, de ő azt mondja hogy szokás ez Pesten. Most nem tudnám megmondani hogy miért irtam le ezt az unalmaságokat. [igy!] Talán azért, hogy számat adjak Betti néninek hogy többek közt mi volt azon beszélgetésnek tartalma, melybe befoglaltuk Betti néni nevét is.

Laczi tehát volt Réven. Hogy tovább nem maradtak ott, ők azzal indokolják egyrésztől, mert látták hogy Betti néniéknél különben sem nagyon téres lakukban sok vendég volt, másrésztől [igy!] mert már siettek utazásuk célja a' szép Erdély felé. Elég jól megjárták az utat, és semmi nagy bajuk nem történt; kivéve az előre látható apró kellemetlenségeit a' hasonló utazásnak még nagy kellemetlenségük sem. Nagyon nagyon sokat tud beszélni Laczi. Valóban sokszor csodálkozunk rajta magunk közt hogy hogy tudja a' legapróbb részletig a' mi velők történt, daczára annak, hogy holmi haszon-

talán jegyzéseken kívül nem vitt más naplót. Ez pedig alig néhány sorból áll. Apám tanácsolta már neki, hogy most, míg ilyen híven él minden az emlékekben, dolgozza ki egy utirajzát; nem kiadás végett, hanem hogy későbbi éveiben magának a' részletes visszaemlékezéssel gyönyörűséget és élvezetet szerezzen. Nem tudom megteszi-e. Nagyon kevés hajlama van az írásra. Ha valamit meglehet előre jósolni, akkor azt megjósolhatjuk hogy ő belőle nem lesz költő, vagy író. Apám egyébiránt ezt nem bánja sőt úgy látszik szereti. Mindig mondja sokkal boldogabb lesz ha más hajlamok felé vonta a' lelke. Laczi egyébiránt elég oszes fiu. Ezt másnak nem mondanám. Csak azt hinnék hogy kérkedem, Betti néni tudom őszinteséget lát benne, 's azt hogy óhajtom hogy családunk minden egyes tagját *valóban* ösmerje. Kevés Lacziban az idealizmus, az ábrándra a' rajongásra való hajlam: de annál több aztán a' józan ész, higgadt egösséges fölfogás, természetesség, es föltétlen becsületérzet. Ha ilyennek marad későbbben, 's aránylag jobban es jobban igyekszik magát tökélyesíteni: ha híres nevezetes ember nem is, de lesz belőle egy művelt *közönséges*, de nem *középszerű* ember, egy, a' társadalomban a' maga helyét elfoglaló es jól betöltő férfiu, 's hazáját igazán szerető honfi. Ez pedig elég arra hogy elmondják felőle: nem hiába élő.

Az én édes jó Apám pedig csak meg van ugy ahogy. Küzködik az élet apró bajával mint minden körülmények közt küzködik most az ember. Neki még ehhez a' makacs fejbaja is hozzá járul, mely daczára minden orvoslatnak nem akar elmulni. Egy vizasztalásunk van. Deák Ferencz mondja hogy ő is ebben a' bajban szenvedett 8—10 évig, 's elmúlt magától; azt mondja hogy bizonyos kor betöltése után Apámnál is el fog mulni. Talán majd csak el is fog mulni azt adja a' jó Isten!

Anyám most hála Istennek egösséges. A nyáron sokat betegeskedett. Mely görcsei voltak nagy mértékben. Különben jól érzi magát itt. Van pár jó barátnéja, 's a' nagyvárosi háztartás kellemetlenségeihez is már jobban hozzá van szokva. Valamint egész családunk, ugy ő is szívéből öleli es csókolja Betti nénit.

Engedjen meg édes Betti néni, hogy most *kizárólagosan* a' mi szerény családunk es családú életünkről irtam. Tudom hogy érdekl Betti nénit mindaz a' mi velünk történik. Máskor másról, 's ha lehet érdekesebbiről fogok írni. Isten áldja édes Betti néni, fogadja száuntalan kézsókomat.

Juliska

23. Arany Juliska -Rozvány Erzsébetnek

Pest, feb. [1863.]

Kedves Betti Néni!

Bocsásson meg hogy oly későn válaszolok levelére, melyben meg bíz pár dolog elintézésével. — Most is ugy hiszem nem a' legjobban intézem el, mert az egyik ügyben épen semmit sem tehettem. Ugyanis én az angol-kisasszonyokkal semmi néven-nevezendő összeköttetésben nem lévén, ösmerőseimmel közöltem a' dolgot, 's tanácsot kértem, hogy es mint járhatnék el benne. De mindenkinek oda ütött ki a' véleménye hogy nekem az telyes lehetetlen. Először szűkség volna arra, hogy én valami igen nagy befolyású asszonyság legyek, mint például Bohusné vagy Batthyányi Lajosné; azután nekem ösmerni kellene azt az illető asszonyságot, hogy igaz lélekkel ajánlhassam. Mindenki azt mondja, hogy olyan helyre nagyon nehéz bejutni (gy nőnek, annál inkább ha az még tanítani is akar. El kell látva lennie mindenféle [tanusit]ványokkal [a levél egérrágott], s csak miután ezek

kijelégítőknél találtattak, jön szóba a bebevés 's annak az ára. Kis leányokkal már természetesen sokkal kevesebb a ceremónia. Szükséges tehát annak az asszonyságnak — mivel Betti néni azt írta hogy nincsenek itt Pesten ösmerősei — vagy magának följönni, vagy egyenesen a' zárdába írni, körülményeit részletesen közölvén, valamint a' föltételeket is, melyek mellett bejutni óhajtana. — Enyi az egész mit kitudnom sikerült. Bocsásson meg édes Betti néni, de többet lehetetlen volt tennem; 's helyzetnél fogva többet jövőben sem tehetek.

Hanem a' másik megbízásban szerencsésebben eljártam azaz *eljártam egy ösmerősömmel. Az a' kérdéses okmány, igen fölküldetett Bécsbe múlt év október 20 dikán 's le is érkezett november 13 dikán 66102 alatt. Vasvármegye helyettes főispánjának pedig kiadatott december 19 dikén.* Ezek után szálljunk egyébről. Igen örvendtünk Betti néni azon ígérétenek, hogy tavasszal meglátogat bennünket. Csak [telje]sülne az ígélet! Hogy én lemehetek-e azt a' körülmények fogják meghatározni. Nem állítom határozottan hogy *nem*, már csuk azért sem hogy Betti néni följövetelét azon föltételhez szabta hogy én lekisérem.

Mint mindenütt, ugy Pesten is igen csendes a' farsang ez évben. Még nem volt egyetlen bál sem. Sokan örömmel néztek azon szavalati és zenészeti estély elébe, melyet Eötvös stb. rendezett, 's mely a tél folyamán többször megfog ujulni. Hanem a' jelen voltak anyit beszélnek a' ropant fényűzésről a' mi a nők részéről tapasztalható volt, hogy magamforma leányoknak egészen elmegy tőlük a' kedve az ígérkező élvezet daczára. Nem mintha én például *magam részéről* vágyám hasonló fényes és guzdag öltözék után, 's nem jól érezném magamat ilyenek közt ha én is hozzájuk hasonló nem vagyok; hanem már azon társadalmi állásnál fogva melyet Apám elfoglal, lehetetlen volna ugy megjelennem hogy azoknak a' fényes öltözetű ösmerősöknek kompromitiojukul szolgáljak. — Iszonyu mätely a' társadalomban . . . [A papir egér-rágott]

Pesten pedig különösen tapasztalható ez. Halát adhat Istenének, ki egyszerűbb, igénytelenebb vágyakkal bír, 's ki lelkét nemesebb foglalkozással és gondokkal képes betölteni; mert arra e ragály nem hathat igen nagy erővel a' mi gyakran egész családok életét, jövőjét, sőt olykor becsületét is aláássu.

Isten áldja meg édes Betta néni! Adja át tisztelt jó férjének üdvözlötünket, 's maga pedig fogadja számtalan csokunkat. Emlékezzék meg néha rolunk, 's hogy megemlékezett adja jelét a nekem irandó levelekkel!

Öszintén szerető huga

Arany Juliska.

24. Rozvány Györgyné Popa Helén - Rozvány Erzsébetnek

Szalonta Martius 2 863.

Szeretett Bettim!

Bocsás meg, hogy eddig nem irtam néked, nem hanyagságból, vagy feledékenységből, csak engetem Gyuri szavának, hogy egy hét alatt Szalontán löszes mi köztünk, s így hitem, hogy szóval többet beszélhetünk, de az utóbi leveled meg ezáfolta a reményünket, a mi Mamának egy kis nyugtatást hozot, adja az ég ura, hogy tartos legyen köztetek!

A mit néked ígertem, a legnagyobb lelki ismerettel el [végeztem] de semmi sikert nem nyertem mert a váradi Zárdába igen szigoru rend szabály van, és férjes nőnek semmi áron nem adhatnak hejet, ami az angol

kisaszonyokat illeti, oda legkönnyebben juthatni, ha fel mész magad Pestre, és el kell menned az oda való Püspökhöz, és meg kéred, hogy adjon néked engedéért aba az intézetbe, bejuthatni, csak Bersektől kel egy bizonyítványod, hogy ő bellé egyeztet, az el válásba. Máter Petronella, azt mondja, hogy leg rövideb és leg czélszerűb ut ez.

Bocsáss meg, hogy többet nem írok most mert az időm nagyon rövid. — mink mindnyájan egésségesek vagyunk mit nek[j]tek is tiszta szívönkből kivannunk.

szerező testvéred

R. Helén

[Rozvány Gabriella irásával:] Édes jó Mamám Popa Helena írása Nagynénémhez Bersekné Rozvány Bettihez Révre. Mikor férjétől elválni készült és zárdába óhajtott menni elválása után.

25. Bersek József—Rozvány György-nek

Édes Gyurim.

Nagy szerencsétlenség ért téged, és engem igazán sujtott. Ő a jámbor lélek, mert annak ismertem — csak előttünk ment. Te és kicsinja szánandó vagy — és szívből szánlak; és ha valakinek a sirját felhantolnám, igazán mondom, hogy szegény jó Helénnét felhantolnám magam;

Mert csak most esütörtökön volt 19 vendég — Gróf Zichy Edmond, Haller, Angol, Francia, és Bihar megye előkellő urai, a Vasuti ügyben, a' napokban várom vissza Kolozsvárról — ezenkívül a kis uradalomba a' mezei munka urai 2—300 napszamos és több a féle. — Tehát bocsáss meg kedves Gyurim —! gyászolok én itthon majd.

Türni feladatunk, türjünk tehát, míg szegény Helént nem követjük. Saigó mellemhez szoritlak, és azt írom hogy türj! Szíves üdvözetem azoknak kiknek kedves

Isten velünk
őszinte barátod
Bersek.

Julius 5:[1863]
Élesden a postán este 6 órakor.

[Címzés]

Tekintetes

Rozvány György urnak

N. Szalontán.

[Más írással]

Részvét sajnálatát fejezi ki mostani szomorú állapotodban

Barátod

Massay

26. Arany Jánosné Rozvány Erzsébetnek

Pest február 3. 1865.

Édes jó Bettim!

Ne vedd tolakodásnak tőlem, hogy én is azok közé sorozom magam, a kik téged igen igen szeretnek; igazán szívből; meg kísérlek pár vigasztaló szót én is küldeni számodra.

Te édesem! okos, és vallásos teremts vagy ezek meg győzhetnek, ártatlanságod voltáról; Ne csinálj magadnak abból, lelki szemre hányást a mit, minden jó akaród, előnyösnek tart részedre. Nyugodj meg a sors végzetében! te Isten és ember előtt ki vagy mentve. Neked nem lehetett egyébbként tenni, mint amint tettél.

Csak így lehetsz te még boldog, s meg elégedett az életben, másképen soha. Abban az esetben tehetnél magadnak szemre hányást ha te lettél volna bűnös; nem az aki az volt.

Bocsás meg! ha őszinteségem meg sértelek; de ki kell mondanom, a mi a szívemen van; mert senki nálamnál fájósabb szívvel nem osztózik fájdalmadban. Miként te tökéletesen magadévá tetted; s testvérileg részt vettél, a minket sujtó csapásban. Emlékszel-e rá? mikor engem azal vigasztaltál, „Édes Julcsa néni! vigasztalódjék, ki tudja miért van ez így jobban? Hát ki is tudja? hogy lett volna jobb, így-e vagy amugy.

De unalmas is leszek — engedj meg! ha talán megzavartam volna nyugalmadat.

Testvéreidnek add által szíves üdvözetemet, Édes jó néni kezéjít. veled együtt számtalanszor csókolva, Maradok a sirig lelki rokonod

Arany Jánosné.

27. Arany Jánosné--Rozvány Erzsébetnek

Pest márczius 5. 1865.

Szeretett jó Bettim!

Régen régen nem látott kedves sorajid látásának meg örültem, de el olvasva, meg szomorodtam, mert azt látom ki belőle hogy te lelkileg szenvedsz; a sors intézményeinek nem tudok igazságot adni, akkor ha látom, miként nem érdem szerént osztja az élet le fojását. Például, miért kellett rádđ anyit mérni a fájdalomból? mégegy náladnál, hasonlíthatatlanul érdemtelenebbnek meg elégedet, boldog életet add.

Az én jó Janim azt ízentetti neked, ne tégy egy sor nyilatkozatot sem hírlapilag. Azok előtt a kik ösmerik a dólgot, nem szükséges, a kik pedig csak hírlapokból tudják, az elen felszólalás sikertelen volna. Az eféle dólgot hamar feledik az emberek; jobb hát édesem az ügyet fel nem eleveníteni. A minden ható, a ki be látt a szívekbe veled is el fogja feledtetni, és meg adja neked is érdemszerinti jutalmadat. Adjais meg! szívem egész mélyéből óhajtom ezt neked. Köszönöm ezerszer köszönöm lányom iránt tanusítót jószágodat! Szeressétek egymást édes lelkeim testvérileg -- ő olyan boldognak érzi magát, birva barátságodat s szeretetedet, neis vond ezt tőle meg édes jó lelkem! adj neki mint ügyes tapasztaltabb nő utasítást olyan dolgokban a melyekben ő még járatlan. Egész örömmel írja most is, hogy egyedül te vagy, a kihez egész őszinteséggel mehet sok dologban utasítást kérni. Én is boldognak érzeni magam hogy egy mást szeretitek! milyen boldogság ez most ő rá nézve! ilyen körülmények közt bírni egy jó lélek bizalmát, s barátságát.

A kedves Lovasyné hogy van? ugye sokat vagytok együtt? add által kérlek szíves üdvözetemet neki, ugy színte kedvesajidnek is.

Édes néni kezét, s téged csókolva vagyok és leszek híved

Arany Jánosné.

Post Julius 12. 1866.

Édes kis lelkem!

Köszönöm a hoszu levelet, és a kedves megszólítást, adja isten hogy meg érdemelyem tölled, és ne legyen okod valaha meg bänni vagy visza vonni ezt a nevet.

Kétszeresen sajnálak a Váradon történt dologért. Először mert nagy kár, másodsor azért, mert egy okodal több van, hogy a Pesti és Ladányi utadatt meg nem teheted. Igazán édes Bettim igen igen vágytam volna rá, hogy föl jöjj. Talán valamivel több élvezeted lehetett volna most, mint a tavaszal volt. Ámbár a te jószágod akkor sem érezte te velem (a ki érted épen semítsem tehettem) hogy unod magad, de az én lelkem nem tud kibékülni magamral, hogy érted, kedvedért semítsem tehetünk. De reménylem meg bocsátod te azt nekünk? hiszen olyan eleven még most is a seb; hát még akkor? Óh Bettám! be jó lenne, ha te föl jöhetnél lakni! ugy vágyom én arra! Az életem épen olyan, mint mikor nálunk voltál, Csengeryéknél voltam egy párszor, mijólta ki mentek lakni. Marikánál egyszer, ez az egész nyári mulatságom. Minden teher Bettám a melyem fáj, sokat mostanába; gyengo vagyok. Cselédel is sok bajom volt május óta, Linát el kellett eresztenem, ugy viselte magát, az ólta meg még rosszabbakal kinlődtam. Ilát talán ez is elő segíti gyengéségemet. Ara a kérdésodre, hogy nem megvünk-e Szalontára, nem tudok felelni; nem beszélünk még rólla, de alig hiszem hogy legyen belőle valami. Kinos fájdalmat keltene fel mind hármónk lelkében; talán jobb ha itthon maradunk?

Az ingekért ne aggódj Édesem, a leg jobban állanak azok; egy kissé szűk a nyaka, de nem annyira, hogy érdemes volna a ki igazittatásra. Csak Laczim nagyon szereti a kényelmet, s így elejinte egy keveset érezte, hogy a nyakán van valami, hát azért említette, de most már szó sincsen az egész dologról. Légy nyugodt, a leg szebb és jobbak azok, nem lehet ellene semmi ki fogás.

A sapka titkot elébb tudta Laczim, mint én, a postás neki adta a levelem s mint testvér levelét fel bontotta, és a titok, világosságra jött, azt mondta majd ir ő neked ha én irok csak bizam ő rá. Ne fáraszd biz azal a te kedves drága szemojidet, van annak ugy is elég nézni valója.

Én csak meg írom ezt a levelet, pedig te lelkem most is a fürödőben vagy? no de majd haza mégy, és akkor el olvasod, elébb pár hóttel, vagy később, tökéletesen egy.

Az utolsó levelemben, a meg maradt pénzedet is elküldtem, még pedig biztosíték mellett; te nem írsz rólla egy szót sem talán meg sem kaptad? Örülök, hogy szép ruha lett a szürke batizból, de a baegből még májig sincsen a kereskedésbe, tudakozódtam az ólta is utána.

Kálmántól kaptam ma levelet, s írja hogy baraczkot küld postán, mert az ígért alkalom a ki Váradra be vitte volna meg esalta, mint hogy már be volt pakolva hát így küldi el: Jobb lett volna biz azt ott be főzni. A posta díjból sok czukrot vehetett volna, és bizonyos is lett volna ugy a fel szállítás, még így lévő vállik mikorára fel jön. Sajnálom a dolgot: bár ellőre tudtam volna.

Máskor töbet édes Bettám Isten álldása szályon rád. Édes néni kezejit csókolva veled együt, ölel szerető nénéd

Arany Jánosné.

29. Arany László - Rozvány Erzsébetnek

Kedves Bettim!

Szemgyuladásaoscám lévén csak rövid *de velős* szavakban akarom megköszönni szívességét melyet titokban ellenem elkövetni szándékozott. Olyan nagy hálával veszem a sipkaszándékot, mintha már megtestesült sipka volna, hanem én is szépen kérem ne rontsa vele a szemét. Nemcsak nem érdelem meg, — ezt hiába mondanám, reám disputálná hogy de b'zon megérdemlem — hanem kárba is veszne a munka, miután házi sipkám van is, s nem is használom. Olyan bő fejtakaróval áldott meg az anytermészet hogy ezen kívül semmi fedőre nincs szükségem, sőt míg ettől megszabadulhatok is egy-egy borbély-új-felhólyagzásba kerül bele, s igazán jobb szeretném ha kalap nélkül volna divat járni.

Fogadja tehát kezesókomat a jó szándékért, s levélzátudékúl is.
Pest július 12. 1866.

Laczi

30. Arany Jánosné Rozvány Erzsébetnek

Pest november 10. 1866.

Édes jó Bettám!

Borzasztó álmom volt a múlt éjel. Meg halva ravatalon látalak. Iszonyu lelki kínt álltam ki. Istenek hála érte, hogy csak álom volt! Két-ségben voltam esve, hogy mind azokatt el kell vesztennem a kiket én annyira szerettem és szeretek. Nevetséges dolog, hogy én ezt meg írom, de annyira be véssődött mint álm is a lelkembe, hogy nem tudok elent állni érzelmemen, [így!] hogy ezt veled ne tudassam, és annál inkább, mert régen nem örvendeztetted meg kedves soraidal. Hogy vagy? hogy vannak kedves teid? Adja Isten, hogy jól legyenek mindannyian!

Mi rendes állapotban vagyunk; jó Janim elég jól; most már meg kezdve hivatalos munkálkodását; a nagy félelmeiktől percenkénti rettesséktől menten folytatja. Laczim az én páratlan jó fiam, szinte folytatja a maga kötelességét, híven és szorgalommal. tiztől ketőig a Hitelintézetnél, azon tull, egy részét idejének magán dologra fordítja, más részét a királyi táblánál adott perek ki dőlgozásával tölti el; de mindég hasznossal, nem henyelve. Magamról mit írjak? gyengélkedem most — és igen sokszor; a héten is feküdtem pár napot, de ha tehetem mindjárt föl kelek, mert látom, hogy milyen nagy aggodalmat szerzek az enyémnek ha bajomat látják. Igazán sokszor erőt veszek magamon, el titkolom bajomat ellőtök, hogy ők nyugton folytathassák dőlgaikat. Ez ígyvan jól, ennek így kell lenni. Most Szentkirályi rendelt valami győgmódott; megkissértem, meg látom mi sikere lesz. Tegnap volt nállam, a régi bajomról tudakozódni, s el mondtam újabb bajaimat neki, ígérte hogy segítni fog ezen is. Még ő kérte ki magának, hogy többször meg látogalhasson. Milyen kegyes! Egy olyan ember a ki annyi mindenféle országos dőlgokkal el van foglalva nekem ezt a nagy áldozatot teszi; Oh Édes lelkem, milyennek a nagy lelkek!

Az ország gyűlés meg nyílik, nem tennéd meg az azt az áldozatot, hogy föl jöjj? Most már ojkor ojkor én is el mennék veled igyekezném, a mennyire tehetségemben áll, idődetted kedvesebben töltetni el, mint az év elején töltötted. A látogatások is gyakoriabbak lennének; még kedvedért a színházba is el el mennék, csak jönnél. Gondold rá magad lelkem. Nem kell ám,

hogy ismét annyit költsék, ne vásároly semmi, úgy is el vagy te látva mindennel; az uti költség pedig nem jön olyan igen sokba. A kis leányaidra nézve még jó lesz, néhány heti pihenés. Édes jó néném meg engedi azt mi értünk, hogy meg legyen tőled fosztva egy idejig, hogy nekünk örömet és boldogságot csinálj ez által; mert nem tudunk mi te rólad más képen gondolkozni, csak mint testvér, vagy gyermekünk. Engedj meg nekünk ezért édes Bettám!

Nem tudom meg írtam volt-e, hogy férjem ismét a régi szobájában lakik. Az az erkélyes szoba nagyon légvonalas volt; mindég fájlalta vagy egy vagy más tagját, a mitt egyedül annak a szobának tulajdonított, s egyszer azul leptem meg haza jöve telekor, hogy mindent a régi szobájában talált, a mit úgy látszat szeretett is, de azért még sem nyilvánított, azt hitte, hogy nekem az által kedvetlenséget okoz. A jók legjava ő mindenben. Igaz hogy a sarok szobát nem fogom használni, de a kik én hozzám jönnek el fogadhatom az férjem szobájában is, egy részét az ebédlőben is. A kik ezáltal sértve éreznék magokat, ne jöjenek hozam; úgy e Bettám? Jól esik nekem, vedd ilyen csekélyégeket is tudatni. Nem is írok ez utal többet, máskor mind a négy lapot tele írom.

Édes jó Nénémnek a kezeit csókoljuk mind a hárman veled együtt édesem, kedves testvéreidnek küldjük szíves üdvözlöttenket,

Tőled pedig azt kérem, hogy tartsd meg szeretetedben a téged lélekből szerető

Aranynét.

31. Arany Jánosné — Rozvány Erzsébetnek

Pest november 19. 1866

Kedves anygai Bettám!

Várva várt soraid megérkeztek, s egy része vígasztalólag hatottak. Ielkomre; az a része, a melyben írod, hogy kedélyed lelked föl frísült. Jól van ez így édesem, más kép tenned; vagy tovább hagyni magad a buval emésztetni, vétkeztél volna mind magad elen, mind a természet rendjétt meg bántotadnál volna. Ha lehetséges volna, még jobban szeretnélek és tisztelnélek ezután mint ezt edig éreztem. Az a része levelednek, a melyet Édes jó Anyádról írsz le verőleg hatott rám. Tarsa meg még az Isten őtet számunkra sokáig, jó és friss egységben!

Nem jössz hát föl ez úttal édes Bettám? Igazán rosszul esett ennek a meg tudása is; olyan sokat számítottam arra az együtt letelre; olyan kedvessé tudad te azt az időtt tenni, a mit velünk töltöttél, pedig be iszonyu napok voltak azok másképen! de a te jó lelked meg tudta azt édesíteni számunkra, áldjon meg érte a jó Isten! Azt tudva most, hogy jó Anyád beteges, azt is azt mondom, hogy maradj otthon. A szőnyeget meg kérdeztem, hogy, hogyan lehet egyet venni, olyan szövetűt és olyan nagyságutt mint az ennyém, tizen nyólez forintért adnak; fölre ne érts, nem azért írom ezt meg hogy az árt előre föl küld hanem hogy, meg vehetem-e annyiert? szántál-e rá annyit? ezt akarom meg tudni. Irjál eről minnél előbb, hadd tudhassam mit határozottál. A le küldésére nézve is gondoly kérlek valamit, mert postán küldeni sokba kerül; leg jobb lenne ha valami alkalom akadna, attól küldhetni le. Nem jön most valaki onan a vássárra? vagy országgyűlésre? Ott jobban meg lehet tudni egy alkalmat, mint pesten mert töllünk jöhet akárki föl, ha csak meg nem látogat, meg nem tudjuk.

Nem hiheted el amit most le írok pedig úgy van Bettám. Ezt a levelet kilenczedszer hozzá fogva végezhettem be, alig írtam egy sort, megént

jött valaki, s itt kellett hagyni, úgy, hogy most azt sem tudom, hogy mit írtam az elején. Azért kérek végy béketűrést az olvasáshoz, s betűzd ki belőle amit ki hagytam is; másnak igazán el nem küldeném. Most férjem, fiam akadémiai gyűlésben vannak; most esteli nyolcz óra, és még egyedül vagyok, fel használom az alkalmat, be végzem, pedig már le maradt a napi postáról.

Követek voltak délután nálunk, a kik a napi ülésen jelen voltak . . nem várnak semmi eredményt, hiszik, hogy minél előbb el oszlanak. Deákat igen rossz kedvűnek mondják; csügedtebb, mint volt bármikor. Ez igen rossz jel lelkem! Ó mindég derült szokott lenni.

Tegnap Szentkirályi volt nálam jó színben volt, s ezt mondtam neki, s azt mondta rá, hogy „bár ne vólnék most egészséges, szőgyen most egy jó hazafinak jól nézni ki” Ilyennek most a kedélyek minden ember rossz kedvű, kétségben van esve, a haza sorsa fölött.

Halom, hogy a le írat föl olvassásakor, ropant morgás volt halható, nem nyomhatuk el a nem tevést. Irok irok ösze visza mindent, a miről ma halottam beszélni mint ha azt lapokból épen úgy meg nem tudhatná; hogy meg érdemelném ha ki kaczagnál érte. Miért nem is jöhez föl? mennyi mindent ösze nem beszélénk. Az enyémeek most is nevetnek bennünket.

Szivemből imádozt kedves Nénémnek, adjon a Mindenható jobb egészséget, tarcsa meg azt a jó egészségett, frissességét, a mitt mikor utólszor szerencsém volt is láttam! Szeretnék én még az ő körében néhány jobb napot tölteni.

Kálnámmak meg ígértem, hogy ha Isten éltett, le megyek jövő nyáron hozzájuk pár hétre; nem tudom létesülhet e sokszor ingadoztam már előre, hogy, hogy hagyom itt az itt levő enyémeeket, Nem jó az, ha az ember nagyon szereti a hozátartozóit. Irtóztató aztán, ha valami csapás éri.

Szegény Gyulay! ha látnád mivé lett ez a derék ember; meg van a lelke törve egészen. Nem jár sehoya csak hozzánk jön el; Az ő fájdalma is az egyedüliségben talál enyhülést. Én azt hittem hogy csak én vagyok olyan szerencsétlen hogy a sokaság terhemre van. Most látom hogy az igazi fájdalom másnál is hasonló.

Ölelünk mind a hárman édes Bettám. Édes Néném kezeit csókold meg helyettem Te pedig ne feledkez meg a téged szerető

Aranynőről.

32. Arany Jánosné – Rozvány Erzsébetnek

Pest januárius 14 1867.

Lelkem jó Bettám!

Régen készülök, hogy irok neked, néhány hétt olyan hangulatban voltam folytonosan miszerént jobbnak látam a halogatást, mint neked kelemetlen perczet szerezni. Ösmerve irántunki önzéstelen szeretetedett; nem akarhatam hogy lelked visza esék, csak kis időre is a fájdalomban. Oh édesem! iszonyuak voltak nekünk a deczemberi napok, és a karácsonyi szent ünep; minden perczünk arra a fájdalomnak napok és órákra emlékeztett. Hát még mikor János napot jötek köszönteni? az az utolsó megköszöntése a mi felejthetetlen angyalunknak, hogy tépte a [így!] föl a sebről a köteléket! Oh Bettám! miért kellett ezt nekünk meg érní?

Alig józanodtunk egy kissé a kábultságból, jött az a rendelet, hogy ki vétel nélkül husztól huszonháromig, katonának kell lenni. Éldd belé magad abban a gondolatban, abban az érzésben a mit mi akkor éreztünk. Egy évél

ez előtt egyetlen lányunkat ragadta el a halál, most egyetlen fiunktól leszünk meg fosztva. Ugyó borzasztó napjaink voltak, de talán Isten meg ment az utóbbi csapástól. A fojamosdást még hurrudikán be adta férjem, kérve a megváltási engedélyt; az első végzésben az igazolási bizonyítványt kívánták, azért Szalontúrára kellett írni, azt ismét más fojamosdással be adni. Nem volt nekik elég bizonyíték a Doktori diploma, a Kurjátóli bizonyítvány, kereszt levél, mondom nem volt elég bizonyosság mind ez, hogy kétszer már igazolva volt; Szalontáról kellett hozatni, o volt aztán nekik a hiteles. Most hát minden örüm várjuk a rendeletet, hogy vígyúk a pénzt, a megváltási díjtt. Nagy rántás lesz biz ez ungalom, de csak Isten férjem életett, és egéséget tarcsa meg majd csak ki gázolunk ebből.

A multkori leveledben kérdezőskedtél a jó nagyságáról; gyengébb bíz ő most, mint volt bár mikor. A kolerában volt ő is, igaz, hogy kis mértékben, de még is az utó maradványátt most is érzí. Őrize meg pedig Isten azt a drága életett még egy idejig, hogy boldogítsa azt a sok szegényt, a kik az ő adományajiból élnek.

Ismét egy szép bizonyosság az ő szép lelkéről. Harmadikán Lacziméert küld, hogy egy szóra kéreti. Roppant nagy kérelmek közt el mondja hogy neki egy nagy kérelme van Laczihoz, de még meg nem igéri, hogy kérelmét telyesíti, adig meg sem mondja. Mi volt természetesebb, mint rá szavát adni; akor mondja aztán, hogy engedjük meg neki azt a boldogságot, hogy Lacziért, ő fizethesse le az ezer forintott. Nem fogja azt soha senki meg tudni, csak ő, és mi. A leg nagyobb hálával meg köszöntük, de el nem fogadhatuk. Sok sok olyan ember van akik ara igazán rá szorultak, a kiket ő most ebben az inséges évben táplál; sokal jobb ha ezt is olyan félére fordítja.

Meg ható volt Bettám, ugy sírt mint a gyermek, ugy kért az el fogadásra. Mond meg, hol találsz ilyen jelemett?

Csengeryék is a leg nagyobb részvétel eszoztak aggodalmainkban, és minden ösmerős. Róllok és a többi ösmerősökröl is kérdezősköddtél. Ők most igen boldogok; ropant jóvedelmek van, sahoz képest költenek; gyakran adnak ebédet és vacsorát, szóval elik az életett. De azért mindég a régi jó emberek. Szatmáryék is meglehetősen el feledték már a csupást; jönnek mennek mindenhova. A lyányok még mindég csak lyányok, nem is halik semi hogy történjen valami változás. Morócz Erzsit ugy emlékszem, hogy irtam volt a tavaszal, hogy falura küldte az orvos a gyógyulni. Nem csak meg gyógyult, férjhez is ment. Egy szép fijatal emberhez. Károly uradalmában ispán. Esküsznek a hólnap végén. Moróczné most is fekszik, nagy vér fojása van. A leg nagyobb csendben akarják meg tartani az esketéstt. Itt volt Erzsi tegnap, nagyon vig és nagyon boldog. Garay Gizela is lejány, jól vannak, nem történt rajtok semi változás. A Gyulay árvák mellett az a kisasszony van fojtonosan, a ki az őszel meléjek ment. Nagyon meg vannak véle elégedve. Horvátné régen fekszik; az a baja van a mi Morócznénak. Meg látogatam a mult héten; nagyon meg soványodott. Mindég beteges, miolta a jó testvérét el vesztette. Most látnád a gyermekeit! most csodálkoznál el rajtok.

Most veszem észre, hogy fogytán van a papirom és még az én ungalni [igy!] jósságu nénémről nem is tudakozódtam; reménylem jól van, adja Isten, hogy ugy légyen veled és velle]tek együt.

Csókoljuk neki a kezét, neked pedig jó lelkem azt a szép piros arczodatt. Irjál mi elébb és minél többet a téged szerető

Aranynének.

Édes jó lelkem!

Ma kaptam kedves leveled, rögtön válaszolok is rá; nehogy én is abban a bűnben essem, miként a halogatásal, közben jött akdájkól sokára el maradjon, s így rövidebb időre reménylek tőledd ismét levelet kaphatni. Nagyon alapos ugyan az ok, a miértt kedves leveled olyan sokára maradt, de azért jövőre is el készítem magam a várakozásra, hogy ne talályon készületlen, mert én mindig nehezen várom, s hoszu időnek tartom, hogy rólad s rólatok valamit tudhasak, s ezel te is így vagy édesem, de a te idődd jobban igénybe van véve, mint az enyém, ha késel is, bened nem a jó akarat hijányzik tudom, hanem az időd fölötti nem rendelkezhetés.

Iszonyu lenne az édes Bettám, ha sógornőd testvére esete, mint tény, bizonyosodna be, mert ha rendes halálal vesztünk is el egy kedvesünket, alig tudunk a sorsul ki békülni, hát ha még azt meg kell tudnunk, hogy azt erőszakosan ölték meg, szinte elviselhetetlennek látom. Szegény anya!!

Tudtam én ám azt édes angyalom, hogy te lélekből részt veszel a mi örömnünkben; csak is azért irtam meg részletesen a dólgot. Te nem úgy állasz hozánk mint idegen bár ki más. Úgy látszik, mint vígasztaló lelket küld az Isten hozánk bajainkba, a múlt a te jó lelked többször meg is mutatott már, áldjon meg érte a mindenható!

Elfridának a meg jelenése most egy előre, a „Budapesti Szemlében” látt napvilágot; később maga köleségén fogja Laczim kinyomatni. Hízelgő az rá nézve, hogy Csongery, a ki a dólgozatok meg választásában olyan kényes, ezt Laczimtól kérte. Igaz, hogy így nem olvasák annyian, mint ha valakelyik [így!] laphan udta volna, de itt maradvandóbb, és beesesebb marad mindig a tudományos ember előtt. Azt hiszem a Kaszinónak jár a „Szemle”, adig is míg önállólág meg jelenik, el olvashatod. Itt kivételesen teezik mindenkinek.

Jól teted hogy bálban voltál. Élvezd az életet ott és akkor mikor alkalom adódik rá. Úgy is annyi sok fájdalom jutott már neked az életben, hogy meg kell ragadnod az alkalmat ugyan csak, a hol egy pereznvi örömöt szerezhetsz magadnak. Aztán még nagyon is korodhoz illő dolog az édes Bettám, hogy bálban jársz, hiszen még egészen fiatal vagy te, csak az élet volt rád nézve egy idejig kegyetlen. De hadjuk ezt ne szagasuk föl a már hegedni indult sebett.

Szegény Horváth Árpádné még fojvást beteg. Irtam volt én már neked az ő baját, s az fojtonosan meg van; többnyire úgyban kell lenni; ha föl kel, egy keveset jár, a baj azonnal nagyobb mértékben mutatkozik. És mint az orvosa bizalmas körben nyilatkozott, méh rák is fejlődhetik belőle igen könnyen. Annyitt magának is mondott, hogy ennek a bajnak a rendes le fojásu nyolcz tíz hólnap; nála szeptemberben kezdődött. És még is haldd azt az asszonyt; tavasszal külön megyen a férjétől lakni. Ezt Zóltán fia mondta nállam tegnap, ki Atila testvérétől hallotta; mert ő most jött föl pestre csak pár hete, és az öreg Atyánál lakik. Ennek is olyan kalandos élette van. Most ő Szegeden tanult volna, de mint mondja, nem lehetett ki állani a Tanárok gorombaságát, s be állott egy vándor színész társulatban, a kik Szőregen ütötték fő a sátor fátt, de pártolás hijánya miat el kellett onan jöni; az utjok pesten hozta keresztül, Zóltánt, ki[t] három vagy négy napi kopolás; rá szoritott, hogy az annyát meg látogasa. itt fogták; melé tanitót fogadtak, hogy ez évben az éretsegi vizgátt le telése, és elég szorgalmatosan is tanul, mint Gyulay mondja. Ha az ember a fútt meg halgatja, sokban igazat kell neki adni. Sokszor igazságtalanul bántak vele, a mi

sértete az önérzetétt. Szép gyermek és mi nem is tartjuk rossz fiunak; jó bánás mellett még jó embert lehet belőle csinálni.

A többi ösmerősökről alig írhatok valamit. Csengeryéknek a kisebbik leányok most nagy beteg volt, de most már túl van a veszélyen; nagyon meg voltak ijedve.

Nagyon jól esik lelkemnek édes jó nénémről azt tudni, hogy egészséges. Szívem egyik fő öhajtása közé tartozik, hogy az Isten adjon még neki számos éveket élni, és azt öröm és egészségben tölthesse el. Szíves kéz csókomat add álltal bejettem, testvéreidet üdvözöld, téged csókolunk mind hárman, szív rokonod

Aranyné.

34. Arany Jánosné — Rozvány Erzsébetnek

Pest május 6. 1869.

Kedves angyalom

Régen készülök, hogy ma írok, hólnap írok, és mindég kellett valami olyannak magát elé adni a mi el halasztassa velem szándékomat; most mindent félre téve le ülök, és veled alkudozásban állok. Hát el van e már határozva nálad, hogy melyik fürdőben fogsz menni? Ugy e a Budai közül fogsz választani egyet? Ez igen szép lesz tőled. Még pedig olyan formán, hogy lakásod nálunk lesz, s innen igen könnyen lehet minden órában menni bár melyikben. A hajó állomás száz lépés hozánk, nem lesz fárasztó. Én is hozzád csatlakozom együtt fogunk járni.

Egyedül maradok júniusban, rám nézve böldogság lesz ha föl jössz jó lelkem. Már jelenleg is csak magunk vagyunk. Laciim tegnap ki költözött a város ligetben; jöjj ott van az ő üres szobája számodra. Meg üzentem én ugyan már ezeket Kálmántól kértem, hogy beszéljen rá, de még edig sem ő, sem te nem irtatok róla semit, talán nem betegség gátol beneteket?

Hát az én jó kedves néném hogyan van? A mindenható adja, hogy telyes egészségnek örvendjen. Csókolod meg a kezét helyettem kérlek számtalanszor.

Júniusban egyedül maradok. Az én jó lelkeim mennek fürdőben. Férjem Karlsbadban, fiam talán Glájkenbergben. Óh Bettám csak egészségesen jöhetnének haza! be sok lelki aggodalmam van mijattok.

Azul a reménnyel zárom le levelem, hogy a válasz magad leszel rá.

Isten áldjon meg jó lelkem beneteket, a tiedett szívesen üdvözöljük, téged számtalanszor csókolva maradok mindég lélekből szerető nénéd

Arany Jánosné

35. Arany László — Rozvány Erzsébetnek

[1869 máj. 6. jun. 11 közö

Kedves Betti!

Talán tudja már valakitől, hogy Piroska igen rosszúl van, nagy beteg. Szombaton dél óta folytonos lázban fekszik, s minden körülmény azt mutatja, hogy veszélyes typhus fejlődik ki nála.

Szél Kálmán ma reggel óta itt van. Ő mondja, hogy kegyed mostanában megváltoztatta szándokát a Pestre jövetelt illetőleg s nem akar feljönni egészen július elejéig vagy közepéig. Ez zavarba hozza anyámat. Ő számított rá, hogy Kegyed, levélbeli ígérete szerint, feljön e hó 24-dike

körül s együtt használhatják a fürdőket. Az óta is mióta Piroska beteg, épen ugy számít erre, mint előbb. Mert mihelyt a betegség megfordul s a kis beteg legalább az ágyból fölkelhet, apám és én elindulunk fürdőbe. Már is mentünk volna, ha a baj közbe nem jő. S akkor anyámnak igen jól esnék, ha nem kellene egyedül maradnia, hanem itt volna kegyed s társalognának és szórakoznának együtt.

Ha körülményei engedik, kérem anyám nevében is, jöjjön fel még e hóban. Mihelyt Piroska jobban lesz, s mihelyt kegyednek nem kell azon kellemetlen és szomorú állapotra jönnie, hogy nehéz beteget találjon a háznál, rögtön meg fogjuk irni. Ha pedig a betegség *más* véget érne akkor -- arról még nem lehet előre gondolkozni s tervezni.

Mindenesetre igen kérem hogy lehető hamar, ha lehet még pósta-fordultával értesítsen bennünket, csakugyan megváltoztatta-e szándokát, jöhet-e vagy nem. Mert akkor mi valamelyikönk meg egy [a vége hiányzik]

36. Arany Jánosné Rozvány Erzsébetnek

Pest junius 11. 1869.

Szeretett Bettim!

Kaptam leveled, azonnal válaszolok rá. Az én kedveseim a jövő hét valamelyik napján mennek, hogy épen pontosan meg nem írom, oka mert a nap még nincsen meg határozva. Minél közelebb jön az idő, anél jobban érzem az elválás fájdalmát. Keten két világ részben; és mindketen gyógyulni. Férfjem és fiam, mindenem a mível bírok az életben!

Jöjj édesem! akar mikor akarsz, minél előbb jössz, a fürdő időnyre annál jobb minél előbb. Rám nézve boldogság lesz az itteni lételed; mint testvért várlak, a kiért nem kell semi előkészületet tenni.

Miért nem jön föl az én kedves jó Néném is? Óh be szívesen látnám! Egészes-e ő most? adja Isten hogy a [így!] legyen! taresa meg őt még nekünk kik őt ugy szeretjük s tiszteljük.

Többet nem írok ez utal, csókolod meg áldott kezét jó Anyádnak helyetem a kis Elával együt. Téged lelkéhez ölel mindég szerető nénéd

Arany Jánosné.

37. Arany Jánosné - özv. Rozvány Józsefnének

Pest julius 10 1869.

Igen tisztelt kedves jó Néném!

Igen fáj az nekem, ha csak egy percre is elhítette magával, hogy az én jó Bettámat talán untam volna. Legyen meg győződve róla édes jó néném, hogy vele az életet leélni is, részemről boldogság volna. Kérem hát jó Angyalom legyen e felől egészen nyugott, és engedje őt itt leni, a már meg kezdet orvosi rendeletet folytathatni!

Kedves drága kezeit jó gyermekeivel együtt csókolja a sírig mély tisztelője

Arany Jánosné.

Pest, Juli 18-án 869.

Kedves Ellám!

Köszönöm a szép levelet a melyet irtál, írjál többet is, csak arra kérlek kis lellem megadtól írjál, például hogy: mit csinál az a harnis kis fekete szemű kedves Jolánka, és a drága kis Jóska. Egészséges e Nagy mama, kedves Szülőd, és Andris bátsiék? Azután meg a Tukás néni mit csinál? ezekre kedves felelj nekem. De az sem maradjon el hogy: hát te kis Angyalom miként szoktad magadat távollétem alatt viselni. Este fele mikor hűvesedik az idő, reád veszed é a kis kockás bujkát? De ha korán kelsz reggel is vedd föl. Azután kötsz e és mennyt. A tanulást nem is kérdezem, mert az ugy is magától megy ugy é?

Na azután a kis ruczácskákról is irhatnál, nagyott nőttek-é, és hány hiánzik bellőlük. Pát a szegény kis pulykák mit csinálnak patában?

Mind ezekre olyan formán felelj, hogy ülj le és kezdj írni, 's írj egyszer annyit a mennyt akarsz. 's ha meg unod folytasd második és harmadik nap. Csak arra kérlek ne szégyeld magadat nem szép írásodért, hiszen kiesiny vagy te még; 's aztán ugy tanulják azt. Majd meg lásd ha magad írsz, el teszem azt a levelet örök emlékül.

Mihent meg gyógyulok azonnal haza megyek, 's többé el nem hagylak. De aztán ám te is légy jó és szófogadó, mert még te gyermek vagy és nem tudod hogy mi neked jó, 's mi van hasznodra.

A viszontlátásig Isten veled, és oltalmazom. Téged, Jolust 's a picziny Jóskát. csóköljük a jó Arany néniel és a kis Piroskával, a ki hála Istennek a nagy tifuszból már majd egészen föl gyógyult.

Ölel mindig nagyon szerető

nénéd.

{A levél összehajtott 4. oldalán]

Drága kis Ellámnak.

{Borítékon:]

T. cz. özv. Rozvány Józsefné asszonyságnak tisztelettel

N. Szalontán.

39. Rozvány György – Rozvány Erzsébetnek

N. Szalonta jul 24. 1869.

Szeretett Növérém!

Közelebbi több rendű rokonaink, véreinkhez intézett soraidra, kik fognak válaszolni, nem tudom; de én mostani szerfelett szorgos dolgaim közepette is alkalmat veszek magamnak, habár nehány soral is válaszolni.

Mindnyájan egészségesek vagyunk.

Édes anyáknak egy kis változása volt, a szokott gyomor bajbeli; de most már jobban van.

Ella a hozzá írott levelet sajátkezüleg írta, esakhogy ügyesen takarta el az általam írónnal elébe írott betűket: gondoltam, így is gyakorolja magát az írásban. —

Katicza a postáról visszahozott 2 frtra nézve azt mondja Te adtad neki: — különben Katiczába az ördög bele bujt, mint az egyszeri örmény mondta, — édes anyámnak sok baja van véle. —

Édes anyám azt üzeni, hogy a selyem kelmét meg ne festesd: majd felhasználja valamire.

Édes anyám agodalommal van eltelve, hogy a tisztelt Arany családnak terhére, vagy alkalmatlanságára időzöl Pesten; különben másrésről megnyugtatta magát, hogy amit irántad tesznek, az az őszinte szeretetnek kifolyása: no denique, ezért édes anyámat „hányja a hab”, mint Szalontán szokás mondani.

Színészek vannak Szalontán szerény tehetséggel és szerény bevétellel.

Légy szives mindnyájunk részéről átadni Aranyné asszonyságnak tiszteletünket.

Vagyunk szerető bátyád

Rozvány Gy[örgy].

40. Rozvány György — Rozvány Erzsébetnek

N. Szalonta aug. 1. 1869.

Szeretett Növérem!

Tegnapelőttről, vagy is július 30-ról írott soraidat édes anyám, mint régen vártat, örömmel és *legkedvezőbb* egészségben vette. Marim, Lenesi, Ella és az apróság, ugy Tili és Irén tegnap Tenkére mentek, két-három napot szórakozásból ott eltöltendők. Képzelem az apróság, mily szaladgálást fog tenni a fürdő kertje és hoszú tornácán? látatlanul is örömet találom benne. Sajnálom, hogy a dolgaim miatt köztük nem lehetek.

Ella a napokban saját magától egy levelet írott neked; hozám hozta czimezni, de nem lévén hon, Dióssyval czimeztette: ez pedig együgyü complimentirozással ostoba czimet írott reá. Ha botrányt okozott volna, legyen mentsége, amit irtam.

Váradon voltam, a Békeffy kisasszonynyal megismerkedtem, nemcsak, hanem Ellám tanítónőjéül vele és anyjával 200 ft évi díjba kiegyezkedtem. — Ő e hó közepe táján már ki is jön Szalontára Ellámmal az éttermet lakandó. — Békeffy Annát a tökéletes emberi lények közé tartozónak ismertem fel, s úgy hiszem gyermekeim nevelése érdekében benne jó szerencsét találtam. —

Itten most 6 tagból álló megyei küldöttség vizsgálja a sok panaszokat. Sokan kik a hatalom képzelt birtokában magasán hordták fejüket, már eddigelé is meg vannak alázva.

Színészeink szabadég alatti arenában mulattatják közönségünket, s meglehetősen sükerrel. Zongora kíséret mellett operettéket is adnak.

A hőség s szárazság nálunk iszonyú, tengeri vetéseink veszendőben vannak, legelőnk elsülve. Ha az ég egy jó esővel meg nem vigasztal, az 1869 ik évet a csapások közé fogjuk feljegyezni.

Csókkollak ezerszer, csókolom Aranyné asszonyságnak kezait, s anyám nevében köszönve a közelebb küldött levelet, s irántad tanusító szivességet, vagyok

szerető testvéred

Rozvány György.

[Boríték címzés:]

Özvegy *Bersek Józsefné* urnőnek

Pesten.

az Akadémia palotájában
Arany János titkár úr szállásán.

41. Rozvány György Rozvány Erzsébetnek

N. Szalonta aug. 11 1869.

Szeretett Nővérem!

Mintegy öt nappal ezelőtt irtam Neked, - reményilem vetted leveletem. Az abban érintetteket ismételni nem akarom.

Most csak annyit írok, hogy egészségesek vagyunk, és hogy ha kocsim Neked, s egyszersmind a tisztelt Arany családnak Váradról ideutazásra szolgálatot tehet, örömmel teszek rendelkezést. hogy Váradon a kocsim az indőház előtt megérkezésteekre várakozzék, s hogy ezen még az nap Szalontára kijöhessenek. —

Válaszodat várom, s esőkollak.

Add át tisztelt A[rany] családnak üdvözetünket,

vagyok
szerető bátyád
Rozvány Gy[örgy].

42. Arany Jánosné Rozvány Erzsébetnek

Pest augusztus 27. 1869.

Édes Bettám!

Most csak néhány sort, meg nyugtatásodra hogy meg kaptam a harmincz forintot. Majd be számolok véle ha mindent rendbe látok, vagyis ki fizetem a ki fizetendőket.

Szegény kicsink ágya mellett írom e sorokat; csakugyan be következet a mitől anyira retegtem, a visszaeséstől. Irtózatos! Látnád csak milyen állapotban van. Alig hihető, hogy ki bírja, kétségbe esik a nagy Apa. Nem tudom mi vár ránk.

Lelkem Bettám! ne báncs te engem a bocsánat kéréseddel, azt én tehetném inkább; feledjünk minden percznyi kelemetlenséget, legyünk a régi. Ugy is ki tudja meddig szeretetteljük egymást...? ne ronsuk el a régi jót.

Ez a piczi itt kínlódik, az ember lelke majd meg hasad érte, bátyád desperált Laczink hasonlól, én alig bírom már képzeld helyzetemet!

Csókolom jó Néném kezeit veled együtt ezerszer a sirig híved

Aranyné.

43. Arany Jánosné Rozvány Erzsébetnek

Pest janu. 22. 1870.

Lelkem jó Bettám!

Tizenegy óra este, de még is írok néhány sort megnyugtatósodra. Szegény betegünk, már jobban van egészen. Az operáció után való nap ropant láza volt, a mi négy napig egyformán tartot. Hála érte a gondviselésnek már el mult, de folytonosan gyenge; lehet az ágygban való lét okozta, de lehet, hogy a hosszas nagy szenvedéshez tartózik még ez is. Bár mi legyen, de beteg. Mikor lesz szabad föl kelni, még ninesen el határozva. Látnád meg csak most! el csodálkoznál menyíre oda van szegény jónk! Kajdaesi kétszer jön naponta, be kötözni a sebet. Kovács ritkábban, de még is elég sűrűn. Nagy gondot fordítanak rá. Ropant udvarias, Nem mi kértük az el jövetelre, mások, igen sokan ostromolták, hogy jöjjön, Eötvös Deák jártak rá mint egy kötelegszerűen erőlteték a meg látogatásra. Ránk

nézve egészen váratlan volt, ugy a meg jelenés mint az operáció kinos borzasztó este volt biz az édes Bettám! nem kívánnám még egyszer látni a hideg borogatás[t] három nap és éjel kellett teni; a sujjos volt rám nézve minden négy ótt perezhben meg ujitani, nagyon ki voltam merflíve, de majd csak ki pihenem már magamat, csak a Mindenható egy ujjabb bajjtól óvjon már meg benünket! Sok volt rajtam egy év-alatt, a mit ki kellett állanom és a jó Isten adot hozá erőt, Áldasék érte szent neve!!!

Köszönöm a jó kolbászt, csókold meg kedves Néném kezejit érte; de lát minék jártok ti az alkalom után nem kívánom én azt lelkejjim; most is sokkal vagyok adósod. Jaj be jó a sok jó befőzöt a mit küdtél! Szegény betegem minden nap eszik egy egy adagot belőlök vegyesen. A mint edig nem ehete, most igen jó izüeket eszik csakis azt és egy parányi levest eszik esténként, délben levest és egy falat pecsenyét, néha pár falat zöldséget:

De hát az a te fej fájjásod ismét olyan nagy erővel rohant meg? Lásd, hogy nem kerülheted az alaposkurát; m'lesz az életed, ha elhanyagolod magad. Tudod mit mondot Kajdcsi? Azt nem szabad fedned. Többet nem irok, íszonyu bágyat vagyok, alig bírom a penát. Elég jól vagyunk mindnyájan, ki véve kedves betegünket.

Isten áldjon kedvesem, üdvözöld kedveseidet, jó Néném kezeit csókolva veled együt a sírig híved

Aranyné.

44. Arany Jánosné · Rozvány Erzsébetnek

Pest feb. 5. 1870.

Drága jó testvér!

Köszönöm résztvevő tudakozódásod; tudom szívből eredd. Szegény betegünk jobban van, de nem jól. Föl jár egész nap, de saját szobájából még nem volt ki, seminémi dologban. Az utszaji nagy szobában van ősz ólta, a melyben te utólyára laktál. Igen jól fülük ezért költözött oda. Ez igen szerencsés gondolat volt a bekövetkezet dólgozatán. A sebb terjedelemre nem nagyobb egy krajezámál, de a mélységet nem lehet tudni, hogy milyen mélyen van. A behegedésről még szósem lehet, még aztsem tudni, hogy ez mikor lessz lehető; folytonosan tisztul szépen. Nem képzellhető hol fért meg az a sok matérija, csak most lehet el gondolni, hogy mennyi kint okozhatott ez a sok minden a mi már ki takarodott. A kötés mindég egyformán történik, tóprésre a meg kezdett kenőts, kétszer napjában regel az öreg ur, este én végzem csak akor van kivétel, ha Kovács meg látogatja; az délben szokot történi. Most már jobb étvággyal eszik és jobb szinben is van, az alvás is elég nyugot. Némely hivatalos dologban intézkedik is már. Rónay ural most föl jár a „szent atyáságra”.

Jó volna biz az édes lelkem ha köztűn[k] lehetnél! így ki vagyok fárudva a sok beteg ápolásban. Az csoda, hogy ígyis vagyok: sok volt ez egy folytában, de a jó Isten csak adot még edig erőt. Három négy nap ólta nem jól vagyok, hol fázom hol foróságom van, nem tudom hogy hogy végződik.

Lacziánk jól van Piroska meg olyan kövér, hogy alig bírja magát, és nagy hamis . . . Hogy vagy? hogy kedves jó Néném? Irjál mielőbb és minél többet.

Az én istenem álldása legyen rajtatok Isten legyen velünk őrizen ujjabb bajjtól! Csókold meg jó Anyád kezét és téged ölel nénéd

Aranyné.

45. Arany Jánosné Rozvány Erzsébetnek

Budapest nov. 11. 1879.

Drága Bettám!

SíjeteK válaszolni most is mint mindig szívesen várt leveledre. Azt hiszem, hogy azon szokásomról már ösnerhetsz, hogy ha levelet kapok azoktól a kikeK szoretek, azonal felelek leveleikre. Igy édesem nem én, hanem te írtál régebben nekem, s így nem én voltam adósod. Akárhogyan volt, közöttünk ugy kellene leni a dolognak, hogy az írjon a kinek több ideje jut reá. Már Piroska azon ígéretedet hozta, hogy — rövid időn ír Bettá néni — de csak ma érkezet meg.

Kérdezed kedvesem, hogy hogyan vagyunk egéség dólában? a mint már a mi korunkban lehetünk, ilyen meg rongált testi bajokkal. Szegény jó Janím ötet csak a rendkívuili nagy gondozás és még a rendkívuilbb mértékletes élet minden tekintetben, tartja föl, tartja életben. Sokszor, igen sokszor csüged, de a jó isten ismét jobbra fordítja már már csügedő hangulatát; pár napi jobb létel ismét föl vidítja kedélyét. Ez így megy édesem fölváltva egyik a másikat. Ha énis aztán csügedek, nagyon természetes a négy hólnapi betegség nagyon meg tört engem is kedélyben és testi erőben ki tudja jobban, mint te édes Bettám hogy mi mindenem mentem én keresztül az életben! Mig örülni tudtam volna, sok bajal, gonddal, kellett küzdenem, most mikor anyagilag ezekért nem kell aggódnom, a meg tört kedély nem tud örülni seminek. De hiszen nem sokára vége lessz mindenek!

Sajnálak édes Bettám, hogy te még mindig szenvedő állapotban vagy, és hogy a lábaid még mindig olyan gyengék, hogy távolabb menni meg erőltetésedben kerül. Meg vagyok győződve, hogyha a nyáron szíves meg hívásomat, a Margitszigetre el fogadod, most semi baja a lábajidnak! Csoda példájájit lehetet ott látni az izzom bajoknál hogyan segítet az a naponta-ji fűródés! De mint hiszem, te azt csak olyan hízelkedési szándéknak vetted tőlünk, pedig istenünkkel bizonyítom, hogy a leg tisztább baráti érzelemmel írtam, minden utó számítást melözve. Jó tágas kényelmes lakásunk volt, igen jól el fértünk volna még most is sajnálom, hogy meg nem történt!

[a vége hiányzik]

46. Arany Jánosné Rozvány Erzsébetnek

Budapest, febr. 18. 1880.

Édes jó Bettám!

Igen, igen köszönöm szíves jókivánságodat névnapom alkalmából. Tarcson meg a jó Isten téged is a ticiddel együtt boldogságban, megelégedésben! Jól esik látnom, hogy ha nem irsz is, többször gondolsz-reánk, mint mi igen gyakran! rátok.

Jó férjem, aki egy betüt sem képes írni mostanában, a szeméji anyira elgyengültek, rám bizta, hogy tolmácsoljam ugy neked szíves soraidért köszönötét, mind György komámnak sok és ügyes fáradozásaiért a rendkívuilien sikerült és nagyszerűen kiállitott albumért! Ha szeméji megengedik, maga is fog írni komámnak, meglepte a gonddal kivitt terv; pedig csak felületosen láthatja meg. Ez egész évben nem írt és olvasott egy betüt sem; különben sineson jól, elgyengült és ki van fáradva mindig, mintha valami nagy és ferasztó munkát végzett volna, a lélegzet vétele is oly nehéz, hogy néha alig tud annyit beszívni, amennyi okvetlenül szükséges és megmenese

a megfuladástól. Ó sok és sokféle bajai vannak neki! Egyedüli élvezet a pipa és a gitár, mivel a napot nap nap után leélheti. Egész télen nem járt ki a házból, nem bírja megtenni a naponta járást; nem bír járni, a lábai is igen föl vannak dagadva miért kellett ennek így leni? anyit szenvedni annak, aki életében senkit meg nem bántott vagy meg nem csalt.

Én is köhögök folytonosan, a múlt évi nagy és súlyos betegség maradványa, nem is szabadulok én már atól meg, az én koromban aztán holtig tartó szokott leni, de hiszen ugy sem soká tart az már: Nem untatlak tovább a panaszal édes lelkem, unalmas azt még olvasni is, mindenkinek meg van a maga baja.

Szegény Lovasinéval voltam néhány napja, lehangolt bánatos a kisleányáért. Szívemből sajnálom azt a kedves leánykát. Talán kiépül még, ha a fejlődési koron túl lesz? Csodálom az anyját hogy még bajoskodik az általa létrehozando munkásegylett bajaival pedig ugy látszik nem sok pártfogóra talál. Az erők nagyon nagyon igénybe vannak véve minden felől; bele vannak az uj meg uj vállalatok pártolásában, az eszme igen szép, de egy kisső elkéset, az „iparcarnok” megelőzte.

Olyan ici pici levelet irtál édes Bettám! Nincsen már tárgy, amiről írhatok neked? Olyan régen nem halotam rólad semit! Liczyné volt nálam tegnap, jóleset rólad beszélhetni.

Milyen áldás Istentől a jó néném egészsége erőbenni fönn állása. Tarcsa meg Isten ötét még sokáig mindnyájunk öröme! Óhajtanám még egyszer látni, de meg van-e engedve a sorstól? Isten tudja.

Ersey Róza mint halom és a lapokból olvasom, menyasszony? Isten adjon neki olyan boldogságot, amilyent szívemből óhajtok neki.

Szívesen üdvözljük tiedet Férjemmel együtt jó néném kezeit veled együtt esőkolva mindig hived

Arany Jánosné.

47. Arany Jánosné - Rozvány Erzsébetnek

Budapest, június 14, 1881

Drága jó Bettám!

Meg-örültem kedves soraidnak — mostanában olyan ritka madár, meg örültem különösön azért mert meg tudtam belőle, hogy áldott jó néném még mindig a szokotot [így!] fris, erős egészségnek örvendhet. Tarcsa meg Isten ötét még sokáig, s adjon neki állandó egészséget! mit ő olyan igen meg érdemel. Hol vagyunk mi az ő idejéhez? és mindég beteg szenvedő állapotban mind keten, melyre nagy békétűrés kell az embernek. Sok volna ezt levélben el mondani; ara együt létel kelene azt körülményesen elbeszélni. Én ezt reméltém, hogy a nyáron meg tisztelsz benünket a Szigeten, — használva a gyenge lábaiddal a jó fürdőt — de a kis Elácska keresztet huzot rá. Isten adjon neki szerencsés szülést sok örömet a kis új vendégben! Azért sietetek e válaszal hogy levelem még Szalontán talályon.

Leveled tartalma nagyobb részére anyit írhatok előlegesen, hogy többet a dologban nem tehetek, mint Gönczy Pál és Szász Károly miniszteri tanácsosokkal — kik a nevelésügyi minisztériumban igen nagy hatással bírnak, fel kérní a dolog keresztül vitelét elősegíteni hatalmok által. Esetleg leveled tartalmát velek közölni, melyből nevezet urak s anak edigi állását megösmerni czélszerűnek gondolom ha beleegyezésedet adod rejá. Ezt az első találkozásom alkalmával meg teszem, s kedvező nyilatkozásokat veled tudatni fogom. Ha azonban semi biztatással nem tudnának megörvendeztetni akkor halgatok. Tanárky állam titkárral lehetne még beszélni, de ő hozánk

nem jön, alkalman ritkábban van vele találkozhatni, mint a fönt említett urakkal. Ha lehet ők is sokat tehetnek az ügy kivitelére. Bár valósulna. Mit írjak még édes Bettám? Alig írhatok valamit; a mi történik azt a lapokból meg tudod. Magunkról csak bajt és bajt írhatok, így jobb halgatni.

A Szigetre o héten már ki szándékoztunk menni, de olyan hideg esős idő jár, hogy el halasztottuk jobb idők be álltáig, pedig olyan igen szükségünk volna egy kis friss levegőre! mivel ritkán járunk ki, az örökös szobát meg untuk már, öszs öltá ülünk bent.

Kedves teidet üdvözöld nevünkben. Kedves néném kezeit veled együtt sokszor csókoljuk mindhárman.

Maradok mindég híved

Arany Jánosné.

[Rozvány Betti írásával: „Megfelelve”]

48. Arany Jánosné – Rozvány Erzsébetnek

Budapest, január 1. 1882.

Édes jó Bettám!

Alig pár peceze kaptam régen nem látot kedves soraidat hogy valami közbe jöt akadály meg ne előze azonnal válaszolok rá.

A szigetről írtam vólt neked, testvéri szeretettel kértelek föl jőni hozánk, fájós lábaid gyógyítása véget jó kényelmes, a szokot három szobánk vólt, a melyben a leg kényelmesebben meg fértünk volna; semi válasz levelemre, az óltá aztán nem írtam Lovasinétól anyit tudtam meg, hogy jól vagy egészen.

A mit magunkról írhatok, a bizony keves örömet nyujthat azoknak a kik benünket szeretnek, folytonos rosszul létt, mindkötőnknek; a magumét csak el tűrném könyebben de szegény szerelvé férjemért aggódóm szerfőlt. Ó aki senkit nem bántot meg telyes életében hogy miért kell anyit szenvedni? azt a sorstól rossz néven veszem; minden évben újaj jön a máris alig el bírható sok nyomorusághoz! Csoda hogy a gyenge testi erő ösze nem roskad alata. Ki is vagyok téve a leg retentesebb eshetőségnek minden időben, ugyhogy este mindég retogve gondolok rá hogy mire ébredek föl regel. Ilyen dólgookról nem örömost ír az ember szeretetének, [így!] elég ha maga érzi a bajt, és küszködik vele.

Azon igen örülök, hogy álldot kedves jó néném, olyan nagy korban meg mindég jól van! Tarsak [így!] meg őtet a jó isten abban az erőben és jó kedélyével szívem egész őszinteségével óhajtom ezt, s kérem érte istenemet éltem fogytáig. De a nem jól van édes Bettám, olyan természet eleni dolog, hogy neked anyi bajod van, a te idődnék nem szabad lene azt még meg engedni, te még fiatal vagy ahoz; aztán jutot is neked az élet bajjiból anyi, hogy a testi szenvedéseket a jó isten el engedhete volna. Óh miért is történik sok minden?

Cs[engery]né kérdezed, hogy feledte-e már a veszteséget? egészen miolta ösmerem sola[se]m vólt vígabb; háztartása nyílt mint mindég vólt. A bánat csak adig tartot míg a nyugdíjt meg nem határozta a „földhitelintézet” a mint a négy ezer forint biztosíték ki lett mondva, minden feledve lett. A fiatalabb leánya házassága is meg történt, ugy a hogy, a jövő mutatja meg, hogy hogy lett volna jobb Elinek.

A levél végéhez értem, s alig írtam valamit.

Kedves tiednek bóldog új évet kívánunk, kedves jó néném kezeit veled együtt sokszor csókolva, maradok mindég igazán szerető nénéd

Aranyné.

Budapest, [1882]. október 28

Kedves jó Betty néni!

Szegény jó nagymamám nevében írom a levelet, hogy megköszönjem kedves néninek irántunk tanusított részvétét. Jól írta édesnéni, hogy vigaszról szó sem lehet, mert, oly lény vesztésege, mint drága nagyapámé pótolhatatlan: az úr, melyet itt hagyott, örökre úr marad. Lénye meghalt számunkra, s nélkülözniünk kell kedves arcát, nyájas beszédét, szeretetét s gyöngédségét s mindezt a földbe kell tudnunk hamvadni s porladozni! Oly szép volt kiterítve, mintha csendesesen aludt volna, semmi szenvedés, semmi fájdalom arcán: sőt talán ajka még mosolygott is! S most mindez itt a hideg földben a férgek martaléka! Igazán borzasztó dolog ez a halál, elszakítja az embert szeretteitől örökre! Szegény jó nagypámnak mostani betegsége alatt a halálra sem mi, sem ő maga nem gondoltunk. Csütörtökön délután ugyan igen rosszul volt, kezei, lábai egészen hidegek lettek, de gyors orvosi segély megmenté őt s szombaton délután, tehát halála előtt való nap állapota föltűnően javult. Szombaton ugyan az éjet nyugtalanul tölté, de vasárnap ugy 11 óráig türehetően volt; csak akkor lett ismét rosszul. Azonnal orvosért futott Laci bácsi s ez épen csak meghalásra ér ide, mely rövid s csak egy csuklásból állott s nem volt kínos. A többit tudja édes Betty néni. Kedden eltemettük s azóta mi élünk s igyekszünk magunkkal elhíttetni, hogy ő rá nézve is jobb volt! Szegény jó nagymama egészen oda van: azóta folytonosan láz és most ismét a legnagyobb mérvű köhögés gyötri: csak arra kérem Istenemet, adjon neki erőt, a jó nagymamának egészségét e súlyos csapás elviselésére. Nagymama esőkjait küldi. Betty néni kezeit esőkolja tisztelője

Piroska

Rozvány néninek nagymamával együtt esőkoljuk kezeit.

50. Arany Jánosné Rozvány Erzsébetnek Szél Piroska írásával

Pest, 1883. jun. 24.

Kedves Bettám!

Miután képtelen vagyok hogy a nevemet is aláírjam, felejtethetlen drága férjem halála óta, olyan valami reszketegség vett rajtam erőt, hogy igen sokszor az ivó-pohárból is két kézzel iszom meg az italt. Jól esett látnom kedves de rövid leveledből, hogy te és kedves jó Néném még mindig a régi jók vagytok, a kik boldog és boldogtalan napjainkban mindig a legmelegebb rokon érzelemmel viselkedtetek és viselkedtek irányunkban. Oh édes Bettám, de más volt a fiatalkori szerencsétlenséget viselni, és milyen más most ilyen előhaladott korban mindenemet elveszíteni, erről szóval lehetne sokat beszélni irni nem lehet. Csak annyi távolságra lemenék egymástól hogy hetenkint egyszer találkozhatnánk; milyen jól esne ez nekem. Hogy itt fenn találkozhasunk, arra nem is gondolok, miután többszöri kérelmemet, gyere fel hozzánk, nem teljesítetted most csak azon esetben történhetnék meg, ha Lovassynéhoz feljőnnél, akkor lenne módunk kibeszélni magunkat. Különben nekem most az a vágyam, hogy ha a nyarat megérhetem, jó testvérjeim Sándorékhoz akarok lemenni; akkor remélem hogy többször találkozhatunk.

Körülményeinkről tudakozódál édes Bettám, képzelheted ha nem is mondom, milyen szomorú napjaim vannak; vendégem minden nap van, több mint bármely időben volt, sok jó lélek részt vesz szomorú napjaimban,

igyekeznék részvételükkel fájdalomamat enyhíteni, a mi ugyan nálam nem sikerül az életre. Menyem s fiam jönnek mindennap, igen jók hozzám.

Kedves jó Néném kezeit veled együtt ezerszer csókolva, Piroska szinte kezeiteket csókolja maradok mindig

szerető nénéd

Özvegy Arany Jánosné.

Lovassyné is kegyes volt egyszer meglátogatni.

51. Arany Jánosné – Rozvány Erzsébetnek

Budapest, 1883. okt. 27.

Kedves jó Bettám!

Most kapom a gyászjelentést, amely tudatja felejthetetlen jó néném halálát — felejthetetlen előttem, ki életemben idegen létemre legtöbb jót tett velem — mint fiatal árva leánynak, kinek senkije nem volt, pártfogóm és oltalmazóm a mások bánatmai ellen, amikor jót tehetett velem, azt gyakorolta is — mint férjezett nőt, családanyát, számtalan jótéteményben részesített bennünket, amiért koporsóm bezártáig hálás szívvel emlékezem — megdöbbentőleg hatott reám halála! Hiszen ő mikor utoljára szerencsém volt, még oly erőteljesnek látszott — neki hosszú éveket ígértünk még — legyen áldott a föld, mely hült tetemét befogadta — könnyű a por, a rög, mely befödi drága tetemét. Nen halhatott volna meg valakim, akinek elvesztése mélyebb fájdalmat üthetett volna sebzett lelkemem! Nyugossza meg őt az Isten — kísérjék azok áldásai a sírjában, az a sok szegénység, akikkel életében ő annyi jót tett. Te pedig, édes Bettám, vigasztald magad azzal, hogy sokan osztozunk a te fájdalomadban — a boldogultat oly sok és hosszú élettel áldotta meg a Mindenható, amilyen kevés embernek adatik!

Jól esik lelkemnek, hogy oly sok év után megláthattam utoljára — előttem lebeg nemes arca, halálomig.

A Tiédnek add át lemélyebb részvételünket — maradjon meg közöttünk az eddigi rokonszeny, arra kér

szerető barátnéd

özvegy Arany Jánosné.

52. Arany Jánosné – Rozvány Erzsébetnek

Budapest, dec. 14. 1883.

Édes Bettám!

Ajánlva küldött leveled kezemhez jutott; sajnálom, hogy olyan sokat fizete érte, mostanában nem veszet levelem, így vesztességem van bene, mert egy helyet hármat kapnék tőled, a mi nekem mindenkor örömet okoz.

Lacim is meg kapta, de ő temérdek dolgaji miat csak el mulhatatlan alkalommal ír valakinek; nevedd tőle rossz néven, mind két rendbeli leveleid tartalmát közölte velem, nagyon helyeslem gondolkozási tervedet, bizony megfontolási gondot ádd az egész életünkre határozni! György komám, tudom a jobb testvérek egyike; de mivel a mulandóság mindnyájunkkal közös, ki tudhatja előre megmondani, hogy azután mi következnek?

Hogy szíves meghívásunkat el nem fogadod, értem — öregebb korunkban minden érzékenyebben hat ránk, és a függetlenség ránk nézve a leg tanácsosabb, különösen ha a lélek kedély beteg, mind két részen). Hogy

Lacim most kért fel édes Bettám a csak egy paránya volt azon tervek egyiké-
nek, mely jövő sorsod ágacsckájának egy levele, és azt nem is azonali elhatá-
rozással mertük reményelni: csak akkor ha én még tul élném Piroska távozá-
sát a háztól de azért minden órában fohászkodom a Mindenhatóhoz hogy
adja meg nekem az örök pihenést! ha az embernek egy nagy gyógyíthatatlan
betegsége van, nem kíván élni még melé ha nincsen célja az életnek, nincsen
kiért valamit tehetni, annak parány örömében osztozni! oly sivár, kelemetlen
az élet, még ha ember a maga leg szükségesebb dolgajit sem képes végezni.
Egy fél vagy egy kis órára ki jártam egész őszel ma egy hete tovább voltam,
vagy hidegebb volt vagy, az okozhata, mert beszéltem már akár mi volt meg
hültem és azóta rosszul vagyok, olyan láz forma és még más baj is jöt hozzá
gondolom tavaszig a volt az utolsó kimenésem, a köhögés tart megszűnés
nélkül, mi az éjeleimet elrontja, nem alhatom el, gyengit, nincsen erőm,
ha kint jártam is, csak a Széchenyi szoborig mehetem, ott is sokat ültem
a déli vendégeim csak oda jöttek, egész társaság volt körülöttem — sokan
látogatnak, ugy hogy nincsen nap vendégek nélkül — Isten áldja meg őket!
Azután sok olvasni valóm van, alig győzöm mert csak nappal olvasok, szemeim
gyengesége miatt, ezek a tudós nagy férfijaink tartanak, régi századok levél-
táraiból kibengészet, összeállított műveikből, oh, azok milyen érdekesek!
Nincsen a világnak olyan regénye, mely velők felérne.

Sötét van, alig látok írni, hosszú, unalmas levelem megis unhattad
olvasni.

Isten áldása legyen és maradjon veled édes Bettám! Sokszor csóko-
lunk, szerető nénéd

özvegy Arany Jánosné.

53. Rozvány György Rozvány Erzsébetnek

N. Szalonta máj. 3. 1890.

Kedves Testvér!

Leveledre rövid mondatokban válaszolok, hogy levelem hosszú ne legyen.
A történelmi társulat 21—22 évvel ezelőtt komoly kérelmet és lelkes fel-
hívást bocsátott ki a helyi történelemek megírása érdekében. A felhívásra
megírtam Szalonta történelmét zajtalanul és igénytelenül. Pesten kedvesen és
nagy méltánylással lett fogadva. Maga Arany melegen köszönte meg és
csodálkozását nyilvánítá, hogy a városi levéltárnak 1847-ben elégése után,
annyi adatot tudtam összeszerezni.

Pár évvel ez előtt Bunyitai V[ince] ismert cikke rossz érzést költött
fel itten, A[rany] Laczit is megbotránkoztatva s várta, hogy innen valaki
arra feleljen. Én is vártam jó sokáig; de mert senki sem tette; megírtam
„Adatok N. Szalonta történelméhez”-féle művet. Ezt Szilágyi Sándor
megdicsérte, Márki Sándor a „Századok”-ban igen szépen méltányolta.

E művet különösen Balogh Ferencz debreczeni hittanár oly szépen
dicsérte meg, melyre családom büszke lehet.

Szalontai történelmi művemre, mint forrásra, már több történész
tett hivatkozást, maga Arany L[ászló] is atyja hátrahagyott irataiban.

Anélkül, hogy ambitionálnám, helyi történésznek vagyok előismerve.
E szempontból várták tőlem sokan, hogy én, mint Aranynek kor és laktársa,
élményeiben s emberekhez viszonyában jellemezném őt.

Mostan folyamatban levő művem, sokak óhajításának kíván meg-
felelni.

Művem megkezdése előtt, gondolatomban meghánytam, vetettem
ennek tervezetét és beosztását. Azon meggyőződésre jutottam, hogyha én

Aranynak emberekhez való viszonyát mellőzöm, kitűzött czélmot, — a jellem festést el nem érem, mert minden jellem, elzártan önmagában soha, csak embertársaival való ériükközésben, vagy azokra kihatásban lesz felismerhető.

Gondolatomban volt a családunkkal való ériükközését, nehogy „einige Lob”-nak látszassék, egészen mellőzni: ezt már Ercesey művében kiemelte és méltányolta; én tehát nem hallgathattam el, vagy ha elhallgatom, *egy legszebb jellemfestési adatot a történelmi hűség rovására, fogtam volna elhallgatni.*

Azonban óvatos voltam, hogy ezekről többet ne mondjak annál, *mit Ercesey a világnak elmondott.* Amennyiben pedig többet látszatot mondani, az már nem a mi igénytelenségünkre vonatkozik, hanem Arany jellemének illusztrálását adja.

Iratom e kis részével nagy scrupulosításban voltam. Csorvásit, Kolozsvárit felhívtam: bírálják meg e tételt. Ők mindketten azt mondták; nem mondok többet Erceseynél, *s ebben az öndicsőítésnek legkisebb nyoma sincs,* és ennek kihagyásával a legszebb részlet dobatnék el.

Erceseyvel találkozván, e passust felhoztam neki. Ő megnyugtattott, mind erre, mind az egészre nézve; sőt idegenek előtt művem egyes részleteit méltányolta, mondván: sok olyakat mondok el mit ő sem tudott.

Arany Lászlótól a napokban két levelet kaptam, melyekben melegen üdvözöl.

Különben Arany L. a családjukra vonatkozó adataimat azzal köszönte meg, hogy atyjának hátrahagyott irataival megtisztelt s a b.[ékés] gyulai tak. pénztár 34 ezer forintos 7%-kos kölcsönének 5%-kosra átforgatásánál nekem nagy és szives szolgálatot tett.

Nem lehet, hogy iratom valakit, — komoly megbírálás mellett — megbotránkoztatson; mert míg írom, *folyást Arany kegyeletének hatása alatt állok.*

Mi a muszkák felemlítését illeti; itt is igyekeztem az általam hallott többől keveset adni, Szándékosan hallgattam el Megyeri Ferencznek elbeszélését; mit tettek ők, Ilyés Sándor példaadása után, a muszkákkal a vén kertben?

Ha Arany János életének vázolósa közben elhallgatnám Szalontának az ő itt lakása alatt folyó életét, — melyre az ő itt léte határozott befolyással volt, — a történelmi hűség ellen vétének.

Hogy ezekben lágyabb sziveknek nem kellemény esemény iratik le, az épen ugy nem az én hibám, mint például nem Arany hibája, hogy Heródes meszárlását Rachel siralmaiban leirta.

Nagy korszakot, sok változásában, értünk mi meg. Van abban sok lélekemelő, sok undorító is; de ha bár erről töredéket írunk is, az utóbbiak felett nem szabad, nem lehet szemétt hunynunk, mert akkor az irat nem lesz „*az idők tanuja*”.

Nyugtasd meg magadat.

Erősen hiszem, hogy amit írtam, — ha magasabb irodalmi beccsel nem bírna is, — mivel magamat nem is ámitom, — nem fog azon névnek gyalázatára válni, melynek, — Isten kegyelméből, — gyermekeim örökösei leendenek.

Ismét kérlek nyugtasd meg magadat.

vagyok

szertő testvéred
R. György

Engedj meg egy tréfás megjegyzést. A szeretet mindenütt a világon szereti megrövidíteni a neveket, például nálunk: „T” s Anyám”. Ezen alapon az angolok által kedvelt Betty név, — melyet talán — csak „Beth”-nek ejt ki —, mindig fölér a hosszú kimondású görög „Eliszáveta”-val, vagy a magyaros kemény hangzású Erzsébet-tel, vagy Erzsi, vagy Őrzsé-vel.

Ha Betti Borbálát jelent is Arany szerint, azért te nekünk Betti voltál, az is maradsz nekem.

bátyádnak
R. Gy.

[Borítékon]

Rozvány György
Erzsébet nővérének

Helyben.

A LEVELEK JEGYZETEI

1. Rozvány György—Rozvány Erzsébetnek. (Kömlös, 1844. márc. 21.) K.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/i. — A levélben említett „dalos könyvetske” a NvTM-ban van, benne Rozvány György tuss rajzú arcképe és Arany *Egykori tanítványom emlékkönyvébe* c. verse.

2. Petőfiné Szendrey Júlia—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1850. júl. 16.) K.: NvTM. — Foto: MTAK., jelzete: Ms 10.234/h — Nyomt.: Aradi Hírlap, 1923. máj. 20. számában. A közlést átvette a Prágai Magyar Hírlap, majd a Magyarság közli 1923. júni. 3.: Szendrey Júlia három ismeretlen levele 1850-ből címmel. — Petőfi 1849. febr. 22-én kéri Aranyt: „Ha egy kis barátság van bennetek, megteszitek értünk, hogy bejöttök, mihelyt jöhettek . . . s elviszitek magatokkal feleségemet és gyermekemet.” A levélen Arany jegyzete: „E levél folytán nóm azonnal Debrecenbe sietett s elhozta [Petőfi] családját: a nőt, gyermeket és dajkát.” — A levél szerint Szalontán fogadtak dajkát; ez talán már egy másik dajka lehetett.

3. Horvát Árpádné Szendrey Júlia—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1850. aug. 17.) K.: NvTM. Nyomt.: Ld. 2. levél jegyzetét. Foto: MTAK., jelzete: Ms 10.234/h. — Júlia 1850. júli. 21-én kötött házasságot Horvát Árpád egyet. tanárral. Arany augusztusban írta *A honvéd özvegye* c. versét. nyomtatásban csak 1882-ben jelent meg. (AJÖM. I. 437. 1.)

4. Horvát Árpádné Szendrey Júlia—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1850. szept. 4.) K.: NvTM. — Foto: MTAK., jelzete: Ms 10.234/h. — Nyomt.: Ld. 2. levél jegyzetét. — Rozvány Erzsébet. úgy látszik csatlakozott Arany felháborodó ítéletéhez Júlia házasságkötésével kapcsolatban s valószínűleg azért késett válasza.

5. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Nagy-Kőrös, [1851.] nov.) K.: NvTM. — Foto: MTAK., jelzete: Ms 10.234/b. — Kőrösről Arany 1851. nov. 12-i kelettel írja első levelét sógorának. „. . . jó emberek, mint mindenhol, itt is vannak, kik szívesen osztznak gondjainkban . . .” (Er-csey, 59—61. l.) A levélben beszámol az utazásról, fogadtatásukról s a kapott szállásról.

6. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Nagy-Kőrös, 1854. máj. 29.) K.: NvTM.) Foto: MTAK., jelzete: Ms 10.234/l. — A levélből kiderül, hogy nem ez Juliska első levele: „. . . tegnap, s tegnap előtt kaptam meg

kedves leveleit . . .” Arany ez év áprilisában szerződik *Toldi Estéje* kiadására, júniusban meglátogatja az Egyiptomba készülõ kedves tanítvány, Tisza Domokos nevelõjével, Arany barátjával Kovács Jánossal. Benkó, 60—70. E tavaszi hónapokra eshetett Bersekné Rozvány Erzsébet látogatása is.

7. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Nagy-Körös, 1857. okt. 13.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/e. — Szalontai útkjáról Arany Tompának írja: „Aug. 13-án indultunk, szept. 18-án értünk haza . . . közelebbi s távolabbi kirándulások a környékbeli rokon- és barátainkhoz tették változatossá az ott mulatást. Többek közt a híres Körös-völgyet is láttam száz meg száz bizarr alakú szikláival, — s mondhatom szebb ám, legalább vadregényesebb, mint a szép Diósgyör.” (Nagy-Körös, 1857. okt. 4.) (AJL. I. 424. l.) — Arany Juliska két kedves barátnõje a szomszédjukban lakó Gubody Sándor két leánya Rozina és Nelly. (Benkó, 69. l.)

8. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Nagy-Körös, 1857. nov. 15.) K.: NvTA. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/e. — Juliska Pestre utazásáról Arany Tompának is ír 1857. ápr. 19-i levelében. A húsvéti ünnepekben pesti barátai: Csengery, Salamon, Gyulai, meglátogatták „Csengery fölvitte Juliskát, ki most Pesten van”. (AJL. I. 415—416. l.) E pesti tartózkodásról szól Juliska őszi beszámoló levele. A pesti tartózkodás Arany sógorának írt levele szerint egy hónapig tartott. (Eresey, 125. l.)

9. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Nagy-Körös, 1858. máj. 31.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/e.

10. Arany János—Gyulai Pálnak. (K. n.) A level 1858. máj. 31. és júli. 18. között íródhatott, u. i. az előbbi (9. sz.) levél foglalkozik Betti várható érkezésével, míg az utóbbi (11. sz.) már a náluk felejtett gyűrűkkel és azok visszajuttatásával. K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/a.

11. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Nagy-Körös, 1858. júli. 18.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/e. A levélben emlegetett Kenyeres István és Madas György Arany szalontai barátai. Az előbbi Párizsba küldött disznóin élceldõdik egyik levelében Eresey Sándor (1856. máj. 9. NszAJEm.). — Madas, amikor kétséges volt, hogy Szalontán állást kaphat, állást szerzett neki. Rozvány, — 147. l. — Károlyi Sámuel (1818—1862.) orvosdoktor, 1845-tõl Szalontán, 1850-tõl Nagy-Körösön, cikkei, orvosi közleményei a Koszorú és Tud. Gyűjteményben jelentek meg. — Lovassy Ferenc szalontai birtokos, Lovassy László rokona, házasságkötésérõl Eresey ír sógorának: „Lovassy Ferenc nagy úri pompával fölkészített házába . . . Boronovic Rózát hozta haza.” (1853. júli. 28. NszAJEm.) Lovassyné Rozvány Erzsébet barátnõje. — (Ld. 50. levél.)

12. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Nagy-Körös, 1858. aug. 8.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/e. — Hajnal, kb. 3 évvel idõsebb Arany Lucinál, akivel egy szobában lakik az 1856—57. tanévtõl, mint kosztos diák. Édesapja Hajnal Ábel békési ref. espores. (Benkó, 97. l.) — Arany Laci szalontai tartózkodásáról Eresey is ír sógorának 1858. nov. 8-i levelében unokaöccsét „nyílt levélnek” tekinti, bár „a szót harapófogóval kell kiszedni” Laciból. (NszAJEm.)

13. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Nagy-Körös, 1858. dec. 15.) K.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/i. — Kalocsa Balázs Bersekék jó ismerõse. Szintén Aradon volt fogoly. Arany Juliska írja Eresey Sándornénak 1858. dec. 29-én: „A múlt hetekben akadt egy alkalom, a mollyel haza mehettem volna ugyanis: Kalocsa Balázs úr ment Bersekékhez Róvra, s meg-

hallván, hogy én készülök Szalontára, eljött hozzánk, hogy ő igen fog örülni, ha vele Váradig elmegyek, s ott várna valaki". (Másolat. MTAK. Voinovich-levelezés.)

14. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Nagy-Kőrös, 1859. jan. 9.) K.: NvTM. — Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/e. — A levél alsó részéből kb. három sornyi le van vágva, nyilván az Erceynéről írt kedvezőtlen nyilatkozat miatt. Az utolsó megmaradt csonka szó a lap alján, illetve a sor végén: „Ercesey” — erősen át van húzogatva, de még olvasható. — A levélben emlegetett Beretvás Gusztáv kőrösi birtokos, akinek házában Aranyék laktak s ki ezek szerint úgy látszik szintén barátságban volt Bersékekkel. (Benkó, 51. l.)

15. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Nagy-Kőrös, 1859. febr. 26.) K.: NvTM. — Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/e. — Arany Juliska e levélben emlegetett levélírói módszerét szinte szóról szóra ismétli ugyan-csak ez év május 19-én Szendrey Marikának írt levelében: „... ha én olyanok irok, akit szeretek nem tudok levelem tartalmán perczekig is gondolkodni, sem eszméimet rendezni kissé, csak írom úgy a mint épen szívemből tollamra jönnek a szavak.” (Rolla, 34. l.) — Valószínűleg e levélben emlegetett „urak bálján” ismerkedett meg Juliska „méltatlan szerelmével”. (Rolla, 39. l.)

16. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Nagy-Kőrös, 1859. okt. 25.) K.: NvTM. — Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/e. — A levélben említett „előkelő család által adott majális” még az előbbi boldogtalan szerelmi regény egy mozzanata. Juliska Szendrey Marikának számol be róla azzal kapcsolatban, hogy Szabó Samu marosvásárhelyi tanár megkérte, de ő nem ment hozzá: „... én akkor szerettem... Apámra e hír hallása leverőleg hatott; nagyon elégedetlen volt választásommal...” Szabó 10 nap múlva ment a válaszáért. Ez alatt derült ki, hogy — amint Juliska írja — „a kit én végtelenül szerettem, a kinek szavában jobban hittem, mint mindenkiében, mint szüleimben... az egy sehonnan haszontalan, könnyelmű, léha ember... nem méltó arra, hogy megvessem!” 1859. okt. 30. (Rolla, 36—37. l.)

17. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1859. nov. 19.) K.: NvTM. — Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/e. — Fodor Gerzson földbirtokos N. Kőrösön, jó konyhájáról híres. Arany verse hozzá: „Névnapra” c. (AJÖM. VI. 23—24., 220. l.) — A Kazinczy-ünnepségekre Arany és gyermekei okt. 26-án utaztak föl. Tompának írt levelében Arany is beszámol benyomásairól. (1859. nov. 2.) (AJL. I. 470—472. l.)

18. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1860. nov. 17.) K.: NvTM. — Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/f. — Arany a Kőrösről távozás okául Tompának írt levelében az iskola átszervezését említi. (Pest, 1860. nov. 15. AJL. II. 200—202. l.) — Sógóranak nov. 16-án Juliskával írat: „Apám... úgy el van foglalva, hogy arra sem ér rá, hogy naponkint a lapokat elolvassa”. (Ercesey, 146—147. l.)

19. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1861. márc. 10.) K.: NvTM. — Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/f. — Arany a Kisfaludy-Társaság és a szerkesztés körüli nehézségeit Tompának tárja fel: „... húznom kell az ígát, mert nincs menekvés. A lap, a Kisfaludy-társaság pártoló, egyaránt 7—800 közt állapodtak meg; az első félév múlva leapad, úgy hiszem, felényire; a másik az ígért könyvek kiadási költségeit jó lesz, ha fedezi...” (Pest, 1861. febr. 23. AJL. II. 205. l.)

20. Arany Juliska — Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1861. ápr. 28.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/f. — Az „izgulmas eseménydús napok” az 1861. febr. 26-án kelt Schmerling-féle császári pátensre vonatkoznak s Deák készülők, május 13-án előadott felirati beszédére céloznak. — Deákkal Csengeryéknél találkozhatott.

21. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1861. júl. 20.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/f. — Juliska magyarázata előbbi levele félreérthető befejezéséről, még mindig a 16. levél jegyzetében említett Szabó Sámuel tanárral kapcsolatos, akit becsült, de nem szeretett s ezért nem ment hozzá feleségül. 1861-ben leveleiben nő útkereső problémák foglalkoztatják. 1861. nov. 8-án írja Lengyel Dánielnének; nyilván színeszi adottságaira célozva: „Egyszerű, igénytelen körben növekedtem hol ha nagyravágyásra lett volna is lelkem, szívem hajlandó, mielőtt megfogamzódhatott volna kiezibáltuk onnan gyökerestül. E „körben a nő életezéljával nem ösmertek mást mint a szerény házi körben föltalálni egész földi üdvösségöket . . .” (Rolla, 49. l.) — Aranyék pesti életéről a költő szinte lányával azonosan számol be Tompának 1861. aug. 25-i levelében: „Naponkint, míg melegebb napok voltak, olesó kirándulás a zöldbe családommal s egyik másik jó ösmerősinkkel fűszerezte a pesti létet; annyira, hogy elmondhatom — kilencz évig nem szórakoztunk Kőrösön annyit, mint Pesten ez egy év alatt. Pedig szegényesen élünk, nem szükségünk traktátuk adni, pazarolni, hogy az ember egy délutánt kellemesen töltsön. Talán ennek köszönöm kedélyem némi derülését, s önbizalmam erősibbültét.” (AJL. II. 209. l.)

22. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1861. nov. 23.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/f. — Arany László, még egy év se telt belé és megcéfolta családja jóslatát azt illetőleg, hogy belőle sohasem lesz író vagy költő. 1862. júni. 20-án ujságolja Arany Tompának: „Laci nem felesapott authornak! Husz iv népmeséje van már kinyomva Heckenastnál, melyet a néniével gyűjtöttek meg gyerek-korukban, s kap érte 200 forintot.” (Kiadatlan részlet, MTAk., jelzete: Arany Lev. 1159 sz.)

23. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, [1863.] febr.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/f. — A keltezés egérrágás miatt hiányos. Mivel a következő (24.), szintén e tárgyban írt levél 1863. márc. 2-án kelt, valószínű ez év februárjában érdeklődött Juliska révén is a zárdába lépés feltételeiről. Sógornője tanácsa a pesti angolokkal kapcsolatban azt feltételezhetné, hogy ennek alapján fordult Juliskához. Ez azonban nem lehetséges, részben mert így a két levél közt csaknem egy év különbségnek kellene lenni, részben mert — 1864. februárjában Juliska már szalontai papné. — A hivatalos irat, amit Betti szorgalmaz, nyilván Bersekre vonatkozik, mert az Vas vm alispánjának adatott ki, s Bersekék Vas megyeiek.

24. Rozvány Györgyné, Pópa Heléna—Rozvány Erzsébetnek. (Szalonta, 1863. márc. 2.) K.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/i. — L. a 23. levél jegyzetét.

25. Bersek József—Rozvány Györgynék. (Élesd, 1863. júl. 5.) — K.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/i. — Az előbbi — 24. — levelet író Rozvány Györgyné 1863. júl. 3-án 24 éves korában meghalt s árván hagyta kislányát Gabriellát, akit Rozvány Erzsébet lányaként szeretett és nevelt s aki megörizte nagynénje itt közölt levelezését. — A levélben említett Zichy Edmund birtokán volt Bersek jószágkormányzó. Zichy Edmund (1811—1894) fiatalkorában katoná, 1832-ben visszavonul birtokaira, később Bécsben él, műgyűjtő.

26. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1865. febr. 3.) K.: NvTM. — Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/b. — Bersék József 1865. jan. 15-én lett öngyilkos. — Az Aranyékat érintő csapás a szabadságharc leveretése utáni nehéz korszakokra céloz, amikor a Pestre költözés reményében szinte mindenüket eladták s állás, lakás és ingóságok nélkül maradtak. (P. Rozvány Gabriella szíves közlése.)

27. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1865. márc. 5.) K.: NvTM. — Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/b. — Arany Juliska 1863. aug. 9-én ment férjhez Szél Kálmán szalontai lelkészhez. 1864. júl. 24-én született kislánya. Juliska Bettjre vonatkozó sorai, sajnos elpusztultak az Arany családi levelezéssel.

28. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1866. júl. 12.) K.: NvTM. — Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/b. — „A Váradon történt dolgok” P. Rozvány Gabriella tudomása szerint egy bank leégésével kapcsolatos anyagi veszteséget jelentenek. — A szolgáló körüli gondok miatt Arany is panaszkodik Tompának 1866. aug. 19-én: „Nőm pünkösöd óta, egy rossz szolgálot nem kap. . . (Kiadatlan rész MTAK., Arany Lev. 1183.)t—Ue. levélben a Szalontára utazásról: „Szümidő elején mondogattuk egymásnak, hogy talán jó lenne, légváltozásul lerándulni Szalontára. De csak haladt. Most már hihetőleg elmarad. Ha csak azokhoz mehetnénk, kiket szeretünk: de irtóznak a formális vizitek özönétől. . . ” (AJL. II. 258. l.)

29. Arany László—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1866. júl. 12.) K.: NvTM. — Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/a. — A 28. sz. levél melléklete.

30. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1866. nov. 10.) K.: NvTM.) Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/b. — A „nagy félelem” amit Aranyné említ a cholera járvány. A költő is ír erről Tompának: „Mi, kik az év elején, bizton, nem bántuk volna, sőt óhajtottuk: báraesak jőne a halál minél előbb: lásd, e közreművel idején beléestünk abba a gyöngöcsébe, hogy féltünk e rút haláltól.” (Pest, 1866. nov. 14. AJL. II. 264. l.) — Lacira vonatkozó kiadatlan rész ugyan e levélben: „Laczi october 21-én graduáltott *juris utriusque doctorrá* . . . miért ne lenne *különb* ember mint az apja, ki iskolai bizonyítványokat is csak gyéren tudna előmutatni.” — Szentkirályi Mór (1807—1882) Jogász, majd orvos, Pest vm országgyűlési képviselője. 1840-ben a szólásszabadságért küzd, 1848-ban a jászok főkapitánya. Ellentétbe kerül Kossuthal. — Aranyné egészségi állapotáról férje Tompának: „Nőm szegény, beteges; de azért mozog, ő közöttünk a legrisibb.” (Pest, 1866. nov. 14. kiadatlan rész. MTAK., Arany Lev. 1184. sz.)

31. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1866. nov. 19.) K.: NvTM. — Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/b. — Aranyné Deák hangulatáról ír, Arany szinte Deák szavait ismétli dec. 8-án Tompának írt levélben: „Egy meggyőződésem van: hogy a magyart nem lehet csakúgy spongyával letörölni a föld színéről. Ez nyugtat némileg, a nemsokára bekövetkehető válság irányában. Türtünk eleget, türtni fogunk talán többet, és türjenek a hátul maradók is.” (AJL. II. 268. l.) — Szentkirályi Mórcazról ld. 30. levél jegyzetét. — Gyulai Pálné 1866. szept. 10-én halt meg 28 éves korában, három árvať hagyva maga után.

32. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1867. jan. 14.) K.: NvTM. — Foto.: MTAK., jelzete: Ms 10.234/b. — Aranyné lányuk halála első évfordulójáról panaszkodik. — A fájdalmat férje is említi Tompának: „Ez a december, sőtét napjaival, visszamlékezőseivel az én sebemet is föltépte. . . ” (Pest, 1866. dec. 8. AJL. II. 267. l.) — Arany László katonás-

kodásával kapcsolatban írja Ercesey (171. l.) „A szerencsétlenül bevégzett osztrák—porosz háború alkalmából... a birodalmi kormány egy rendeletet adott ki az általános katonakötelezettség behozatalára... E rendelettel mind a megváltási, mind a tanulói pályával kapcsolatos s más efféle mentességi jog el lett törölve.” Ez okozta Aranyék aggodalmát. — A „jó nagysága” Bezerédy Istvánné. Férje (1795—1856) Tolna követe, Kölesey, Deák barátja, a reform küzdelmek ismert alakja, 1850-ben fogságban. — Özvegye férje barátait később is vendégül látta. Utenként nála ebédelt Deák, Csengery, Kemény, Horváth Mihály, Gyulai Pál, Arany és fia. (L. AJÖM. I. 560—561. l.) Arany hozzá írt verse: *A jóságos özvegynek* (no. 390. l.) Arany Juliska Így jellemzi: „Dacára annak, hogy ő már születésénél fogva is az arisztocráciához tartozik, ő azoknak társaságában ritkán vesz részt, s akkor érzi csak valóban jól és boldognak magát, ha írók, művészek, s ezeknek családjai körében lehet. Múskülönben ő jótékonyága és végtelen emberszeretetéről ismeretes. Tolna megyében, lakásán egész serege van szegénynek és árváknak, kik tőle nyernek táplálékot és növeltetést. Minden héten kétszer nyitja meg szalonját vendégei számára: vasárnap a férfiak ebédén s szordán már vegyesen férfiak nőekkel theán vannak nála.” (Rolla, 52—53. l.) — Mórocz István (1816—1881.) orvosdoktor, gazd. Egyesület titkára, gazd. szakíró. 1848-ban hadi orvos. Arannyal együtt választják az Akadémia tagjává 1858. dec. 15-én. — Garay Gizella — a költő Garay János árvája. — Horvátné = Szendrey Júlia.

33. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1867. nov. 6.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/b. — Arany Lászlót (1844 - 1898) 1867. febr. 5-én választotta tagjául a Kisfaludy-Társaság. Ez évben nyert 20 aranyat a társaságnál *Elfrida* c. költői beszélyével, mely a Kisfaludy Társaság Évlapjai III. kötetében jelent meg. — Petőfi Zoltán (1848 - 1870) 1867-ben lett színész.

34. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1869. máj. 6.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/c. — Háziorvosa, Kajdacsai avaslatára megy Arany 1869-ben Karlsbadba. (Voinovich, III. 221—222. l.)

35. Arany László—Rozvány Erzsébetnek. (K. n.) (1869. máj. 6. és júni. 11. között) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/a. —

36. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1869. júni. 11.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/c.

37. Arany Jánosné—özv. Rozvány Józsefnének. (Pest, 1869. júli. 10.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/d. — Rozvány Józsefné, Erzsébet édesanyja, akihez Arany né hálás szeretettel ragaszkodott egész életében. Ld. 51. sz. levelét.

38. Rozvány Erzsébet—Rozvány Ellának. (Pest, 1869. júli. 18.) K.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/i. — A levélben felsorolt gyermekek Rozvány Erzsébet bátyja, György második házasságából valók s így főttestvérei az első házasságból származó Rozvány Gabriella (Ellá)-nak.

39. Rozvány György—Rozvány Erzsébetnek. (N. Szalonta, 1869. júli. 24.) K.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/i. — Az öreg Rozváyné aggodalmával kapcsolatban ld. Aranyé 37. sz. levelét.

40. Rozvány György—Rozvány Erzsébetnek. (N. Szalonta, 1869. aug. 1.) K.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/j. — A levélben felsoroltak: „Marim” = második felesége Illovits Mária; Tili és Irén = bátyja, Rozvány András felesége; Kesztheli Mathild és leánya Irén.

41. Rozvány György—Rozvány Erzsébetnek. (N. Szalonta, 1869. aug. 11.) K.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/j. —

42. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1869. aug. 27.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/c.

43. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1870. jan. 22.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/c. — Kajdacsy István (1812—1873) Arany háziorvosa elviszi hozzá Kovács Sebestyén Endrét, mivel a máj fölött kékes daganat látható. Kovács epekövet talált a bőr alá fúródva, kivesszi. (Voinovich, III. 221—222. l.) Kovács Sebestyén Endre (1814—1878) a Rókus-kórház sebész főorvosa, az ország leghíresebb sebésze. Akadémikus szakíró.

44. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1870. febr. 5.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/c. — Rónay Jácint (1814—1889) benedekrendi szerzetes, 1847-től az Akadémia lev. tagja. 1848—66-ig emigrációban él. Földtannal foglalkozik. 1867-től az Akadémia r. tagja, jegyzője, majd a II. osztály titkára. 1867—71-ig szerkeszti az Akadémia Értesítőjét. Az Akadémia épületében lakik.

45. Arany Jánosné. —Rozvány Erzsébetnek. (Budapest, 1879. nov. 11.) K.: NvTM. — Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/c.

46. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Budapest, 1880. febr. 18.) K.: ismeretlen helyen. Közölve: „Arany Jánosné és Széll Piroska levelei Arany utolsó napjairól” — címmel Pesti Napló, 1917. aug. 23-i számában. „Néhány gyászkeretes levél ez, Arany János özvegyének reszketős, de mégis tisztán olvasható betűvel. A levelek Bersek József ezredes feleségéhez, Rozvány Erzsébethez vannak intézve, akit Arany Jánoséhoz belső barátság fűzött.” — E leveleket Popovitsné Rozvány Gabriella adta át közlésre Sós Ede újságírónak. — A „Nagyvárad” is leközölte másnap. A szalontaiak Rozvány György kezdeményezésére — Toldi Szerelme megjelenése alkalmából albummal kedveskedtek a költőnek. A művet 1879. máj. 15-én fejezték be s még az év őszén saját kiadásában adta ki. A Kisfaludy-Társaság nov. 26-i ülésén mutatta be Gyulai Pál. Az általános ünneplés szinte megriasztotta Aranyt. A szalontai küldöttséget is elhárítja Rozvány Györgynek írt levelében. (AJL. II. 469—470. l.)

47. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Budapest, 1881. júni⁴ 14.) K.: MTAk., jelzete: Arany Lev. 1361. — Gönczy Pál (1817—1892) Arany debreceni diáktársa, pedagógiai író, a kiegyezés után közoktatásügyi államtitkár. — Szász Károly (1829—1905) Arany nagykorósi tanártársa, ref. lelkész, akadémikus, a kiegyezés után min. tanácsos a közoktatásügyi minisztériumban. Tanárky Gedeon (1815—1887) 1848-ban Nagykorós követe, 67-ben Akad. lev. tag, és államtitkár a közoktatásügyi minisztériumban.

48. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Budapest, 1862. jan. 1. K.: MTAk., jelzete: Arany Lev. 1362. — Csengery Antal (1822—1880). Az Akadémia egyik újjászervezője, majd másodelnöke, Arany Pestre kerülésének legfőbb mozgatója. Politikus, tört. író, a Budapesti Szemle szerkesztője. Deák s a kiegyezés híve. A Földhitelintézet egyik alapítója, titkára, majd egyik igazgatója.

49. Széll Piroska—Rozvány Erzsébetnek. (Budapest, [1882.] okt. 28.) K.:? — Megjelent a Pesti Napló 1917. aug. 23. számában (ld. a 46. sz. levél

jegyz.), továbbá a „Nagyvárad” c. lap 1917. aug. 24-i számában. — Arany 1882. okt. 22-én halt meg, 24-én temették.

50. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Pest, 1883. jan. 24.) K.: NvTM., Foto.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/c.

51. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Budapest, 1883. okt. 27.) K.:? Közölve: Pesti Napló, 1917. aug. 23. számában, Nagyvárad, 1917. aug. 24-i számában. (ld. a 46. sz. levél jegyzetét. Rozvány Erzsébet édesanyja, özv. Rozvány Józsefné 1883. okt. 24-én halt meg 90 éves korában. —

52. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek. (Budapest, 1883. dec. 14.) K.:? Közölve uo. mint az 51. sz. levél. — Aranyné 1885. nov. 19-én halt meg.

53. Rozvány György—Rozvány Erzsébetnek. (N. Szalonta, 1890. máj. 3.) K.: MTAk., jelzete: Ms 10.234/f. — Rozvány György, Nagy-Szalonta mezőváros története... Gyula, 1870. Ismerteti Márki Sándor, Századok, 1870. 249—252. l. — Rozvány György, Nagy-Szalonta történelméhez. Nagy-Szalonta, 1889. Ismerteti Márki Sándor, Századok, 1889. 544—546. l. — Eressey Sándor és Kolosvári Aladár id. m. — E levél írásakor adhatta le *Arany János életéből* c. közleménye utolsó részletét a „Nagy-Szalonta és Vidéke” c. lapnak, mely ott máj. 11-én jelent meg. (OSZK. H.)

II. ARANY JÁNOS NÉMET NYELVGYAKORLATAI ROZVÁNY ERZSÉBET SZÁMÁRA*

NÉMETRE FORDÍTANDÓ GYAKORLÁSOK.

1° Gyakorlás.

A' köpönyeg kék. — Az atyám' köpönyege fekete. — A parasztnak a' szántóföldje jó. — Kié ez a' szekér, — Mi baja a' bátyádnak? Ha ezek a' kertek szépek volnának, szeretnék benne sétálni. Ki fogta ezeket a madarakat? Eregy kérd meg a mi kocsisunktól van-e — [átlúzva] hány ember ült tegnap a' mi szekerünkön. Ezek a' gerendák erősek és vastagok: nem lehet őket eltörni. — Ennek a' kertésznek az almái szebbek, mint a' mi szomszédunk almái. Ki ne szeretné jobban a' rózsákat mint a' töviseket. Mit akarnak ezek a' parasztok? Buzát akarnak venni. — A' magyarok között sok tudatlan emberek vannak. . kérd meg a' mi szomszédunkat: ő fog neked egy szép almát adni az ő magas almafájáról.

2^k Gyakorlás.

Ezek a' fák sokkal nagyobbak, mint azok, a' melyek a' te szomszédotok kertjében vannak. — Ha ez a' páleza el nem tört volna, megütöttelek volna vele. — Mi van ezekben az üvegekben? Azokban a' nagy üvegekben ser van, ezekben a' kicsinyekben pedig pálinka. Hol van ennek a' gyermeknek az anyja? Egy eszetendőben van 12 hórap, egy hónapban 4 hét, egy hétben 7 nap. Hány rőföt vett a' te nénéd ebből a' matriából?

3^k Gyakorlás.

A' bátyám lovai most sokkal szebbek, mint ezelőtt valának. Kicsoda hajtotta ide ezeket a' disznókat? Adjál enni a' disznóknak. — Ezek a' cipők az enyimek. — A' bátyám haja barnább mint a' tiéd. — Ezeket a' szép kenyereket az én kedves néném sütötte. Mennyi sert ittak tegnap azok a' parasztok, a' kik a' kertben dolgoztak? 10 icezét. Ennek a' háznak a' kapuja zöld. Hány font sőt vettél tegnap azokhoz a' kenyerekhez a' melyeket a' te gazdaszonyotól (d átlúzva) sütött, 4 és fél fontot, s két latot. Mondjad a' juhásznak, hajtsa ki a' juhakat az erdőre. —

* K.: NszAJEm. — Nagysága: 20,5 × 13 cm nagyságú füzet, benne 19 × 12 cm nagyságú betétfüzet. Összesen 80 oldal, ebből 7 oldal a Függelék-ben közölt szöveg, 2,5 oldal a „Reggeli ének” fordítása. Ez utóbbit — összehasonlítás céljából — a Márton-féle Grammatikában levő német eredetivel együtt közöljük. A 70 oldal szótári rész közlését mellőzzük.

4k Gyakorlás.

Pest legszebb városa Magyarországnak. — A' mi házunk falai erőssek és magossak. Hány egret fogott tegnapelőtt a' ti matskátok, az ágy alatt? Négyet fogott; mert három elszaladt és nem tudta megfogni. — Miért vetted azokat a' kis matskákat a kezedbe? Azért mert én nagyon szeretem őket. A' matskák nem szeretik a' gyümölcsöket, de a' ludakk és disznóknak husát igen szeretik. — A' szolgáltók megfejték a' teheneket és tejet adtak a' kis matskáknak. — Az embernek azért vannak szemei hogy lásson és ezért vannak fülei hogy halljon. A napnak sugárai melegék. Ezeket az uj ingeket az anya vartta.

5k Gyakorlás.

Mikor a' medvék tánczolnak, a' majmok rajtok ülnek és külömb külömféle bolondságokat csinálnak. A' medvék bőre durva, a' szőre pedig barna. — A' léleknek gazdagsága jobb mint minden világi gazdagságok. — A' Krisztus mondja: Ne hányjátok a gyöngyöket a' disznók elébbe. Ennek a' folyóviznek a' partjai magossak, nem lehet rajta szekérrrel átmenni. — Micsoda játékokat szeretsz te leginkább? — A' katoná' lova fél az ő urának sarkantyujától. —

6k Gyakorlás.

Ki vala te *veled* tegnapelőtt a' templomban? A' bátyám kis leánya. — Ő tőle hallottam, hogy a' ti szomszédotok nagyon beteg, s talán meg is fog halni. Ez a' szolgáltó sokkal frisebb mint a' miénk. — Micsoda gyermek az ott kinn az utszán? — Koldus gyermek, a' ki abból él, a' mit neki a jósziví emberek adnak. Ha volna nállam pénz, én adnék neki egy pár garast. — Ugyanaz az asszony, a' ki tegnap itt vala, holnap elfogja adni az ő házát; mivel sok adósságai vannak. — Én meg venném azt ő tőle, de a' pénzemet a' sógoromnak költsönöztem, a' ki most egy uj házat épített. — Ha én tudnám, hogy te betsületes és igazságos ember vagy, és hogy te nem fogsz engemet meg csalni, örömet költsönöznék neked 300 pengő forintot, egy egész esztendőre.

7k Gyakorlás.

Ki csinálta ezeket az éles és szép fejszékét? Az *uraság kovácsa*. — Hol lakik ő? a' tó mellett; közel a' kertész házához. — A' *mult* esztendőben a' templom mellett lakott, de mivel *sokkal adós* volt, és meg fizetni nem tudott a' házat elvették: és így neki más házat kellett venni, a' mely sokkal kisebb és rosszabb, mint az, a' melyben eddig lakott. Láttál e már olyan nagy hajókat, a' melyek a' *tengeren utaztak*? Még nem láttam de olvastam a' könyvekben, hogy azok igen nagyok, és erősek. — A' *tolvajok* éjtszaka járnak, ha a' becsületes emberek alusznak. Jöjj ül ide mellénk a' lőczára *mig* a' tehenek hazajönnék. —

8k Gyakorlás.

Én még soha sem láttam indiai kutyákat, hanem olvastam rólok az én grammatikámból, hogy azok olyan bolondok hogy az oroszánt is meg támadják, pedig tudják, hogy azt meg nem győzhetik. — A' sógorom fia idegen országokra utazott — és azolta semmit sem hallottunk róla. Az oroszán erősebb mint a tigris és párduez: de (doch) néha ezek meg győzik amazt.

Az atyám a' maga tulajdon szemeivel látta azt az oroszlánt, melyet Debreczenben pénzért mutogattak. -- Én még csak medvéket, majmokat és tevét láttam de oroszlánt nem.

9^k Gyakorlás.

A' hangyák csak annyi eledelt gyűjtenek télire, a'mennyi nékiek szükséges. — De a' hörsökök annyit öszvehordanak az ő kamarájokba, hogy tizen is megérnék vele. — Nyárban a' napok hosszúak az éjtszakák pedig rövidek; télben pedig az éjtszakák sokkal hosszabbak mint a' napok. — A hörsököknek kamaráit a' szegény emberek felkeresik, és ki ássák onnan, a'mit csak a ragadozó állatok egy rakásra hordtak. — Egy mesében olvastam, hogy a' kis hangya azt mondta a' hörsököknek: miért hordasz te többet egy rakásra, mint neked télire szükséges? de a hörsök kigunyolta a hangyát ezért a' jó tanácsért.

10^k Gyakorlás.

Az atyád téged nagyon szeret. A' kis matskák a' tejet nagyon szeretik. — A' mi szolgálónk mindég aludni szeretne. A' rosz emberek nem szeretik az istent. — Ha te engem szeretnél én is szeretnélek tégedet. — Ha ez a' kis gyermek jó volna: ugy szeretné őt az ő anyja. — Miért szeretsz mindég hazudni? — Szeretném tudni, vajon haza jött-e, már a Cszimadia Váradról. — Mert egy pár csizmát akarnék vele csináltatni. Én még nem tudok németül beszélni: de szeretnék tudni. — Jőjön az ur mi hozzánk. — Köszönöm alázatosan most nem mehetek, mivel sok dolgom van. Mikor lesz szerencsém, az urat szegény házamnál látni? Azt most meg nem mondhatom. —

11^k Gyakorlás.

Kié az a' ház tul a vizen? Nem tudom. Tudnak a' te sógorod kis fiair irni és olvasni. Olvasni már tudnak, de irni még nem tanultak. Jőj velem a' kertbe; ott fogjuk találni az atyánkat. — Tegnap, a' mint a' kertben valék, láttam a szolgálót, hogy a' fák közt aludt. — Ő nem szeret dolgozni: hanem mindég csak aludni szeretne. Mennyünk a' falun keresztül. — De ti e is jőj mert én nálad nélkül nem mehetek. — Talán félsz a' kutyáktól? Azon a' helyen sok veszett kutyák vannak.

12^k Gyakorlás.

Én hívódom az atyámtól. Az én néném Amáliának neveződik. Mikor sütődtek meg ezek a szép fehér kenyerek. A szekér az udvarba taszitódik. Ezek a' szép fonalak nem itt fonódtak. Ki által huzódtak ki a' te rizs fogaid? Az egerek meg fogódnak a macska által. Mikor mérődtek meg ezek a szántóföldek? A' mi kutyáink hólnap agyon fog ütődni és meg fog nyuzódni; a bőre a' timárnak fog adódni. Az én kezeim még ma nem mosódtak meg. Miért mentél a városházához (Gerichtshaus) hiszen te senkitől sem kényszerítőtél. —

13^k Gyakorlás helyett megtanulni valók. *bringen = hozni vinni*

<i>abbringen</i>	= lehozni	<i>niederbringen</i>	= lehozni
<i>Aufbringen</i>	= felhozni	<i>überbringen</i>	= átalvinni
<i>ausbringen</i>	= kihozni	<i>umbringen</i>	= (elveszteni)

<i>durchbringen</i>	= átalhozni	<i>wegbringen</i>	= elvinni		
<i>einbringen</i>	= behozni	<i>wiederbringen</i>	= ismét elhozni		
<i>fortbringen</i>	= elhozni	<i>zurückbringen</i>	= visszahozni		
<i>herumbringen</i>	= körülhozni	<i>zusammenbringen</i>	= öszvehozni, öszvegyűjteni.		
<i>hinbringen</i>	= odavinni				
<i>hineinbringen</i>	= belévínni				
<i>hinunterbringen</i>	= lehozni				
<i>mitbringen</i>	= magával vinni				
<i>nachbringen</i>	= utánahozni				
<i>an</i>	= meg	<i>fort</i>	= el	<i>nach</i>	= után
<i>ab</i>	= le	<i>herum</i>	= körül	<i>nieder</i>	= le
<i>auf</i>	= fel	<i>hin</i>	= oda	<i>über</i>	= által
<i>aus</i>	= ki	<i>hinein</i>	= belé	<i>um</i>	= meg
<i>durch</i>	= által	<i>hinunter</i>	= le	<i>weg</i>	= el
<i>ein</i>	= be	<i>mit</i>	= vele	<i>wieder</i>	= ismét
<i>zurück</i>	= vissza	<i>zusammen</i>	= öszve		

14^k Gyakorlás.

A' madár meg esmerődik az ő tolláról. Ki törte le a' szép virágot. Én el megyek. — Nem jösz-e te is.

Morgenlied

Erwacht in neuer Stärke,
Begrüss' ich, Gott, dein Licht,
Und wend' auf deine Werke
Mein frohes Angesicht.
Wie herrlich strahlt die Sonn' empor,
Und weckt des Lebens lauten Chor!

Wir fey'rten all' ermattet
Und sehnten uns nach Ruh;
Da schloss, von Nacht umschattet,

Dein Schlaf die Augen zu;
In Nest und Höhle lag das Thier,

Gelehnt auf weichem Lager wir.

Da floss aus deiner Fülle
Erquickung unbemerkt;
Wir lagen sanft in Stille
Aufathmend und gestärkt;
Wir fühlten unser Leben kaum,
Und um uns spielt leichter Traum.

Es schwebte leis am Himmel
Die Muth-Erfreuerin,
Die Nacht im Sternengewimmel,

Reggeli ének.

Új erőben ébredve fel
Köszöntöm, óh Isten, világotat
És munkáidra fordítom
Vidám ábrázatomat
Mily dicsően sugárik fel a' nap,
S fel költi az éltők hangos karát.

Mindnyájan alélva ünneplénk,
'S nyugalomra kívánczánk
Akkor — be zárta, az éjszakától
körülr árnyékozva
'A te Álmod szemeinket
Fészekben és barlangban hevert az
állat,

Puha ágyra le dölve mi.

Akkor, tellyességdből, ki áradt
Az enyhülés észrevehetetlenül,
Édesen és csendesesen feküdtünk
Libegve és erősödve
Éltünket alig érzettük,
'S könnyű álom játszott körülünk.

Lassan lebegett az égen
Az elmék meg frissítője
Az éjszaka; csillagok ragyogása
közt;

Und thaute Segen hin,
Und goss, gieng einer wo nacht spat,
Im Dämmerlicht auf seinen Pfad.

Bald hellte sich die Frühe
Im kühlen Morgenwehn.
Auf Einmal steigt, o siehe!
Die Sonne, roth und schön;
Erst Berg und Wipfel, dann das Thal
Mit Thau beträpfelt, glühn im Strahl.

Von Jubeln lebt's und webet
Durch Feld, Gebüsch und Luft;
Das Vieh voll Muzhes ströbet,
Und schnaubt den frischen Duft.
Das Vöglein schüttelt sie von Thau,
Fliegt auf, und fingt im hellen Blau.

Mit heiterm Aug' und sinnend
Geht nun der Mensch, und schafft,
Sein Tagewerk beginnend,
Voll Lust und junger Kraft;
Er geht mit Singen und Gebeth;
Und was er vornimmt, das geräth.

Gott, deine Sonne raget,
Und strahlt uns Lieb' und Macht!

Wohl uns hinfort, wann's taget

Nach unsrer letzten Nacht!
O Gott! in deinem Sonnenschein
Wer wollte nicht auch gern erfreuen!

'S áldást harmatozott.
És kiöntözte azt, mikor valaki későn
járkál.
Alkonyatkor az ő ösvényére.

Majd feltetszett a' hajnal
Hűvös reggeli szellőkkel.
Egyszerre fel kél, óh ni!
A' nap pirossan és szépen;
Előszőr, hegy, és tető, majd a
völgy
Harmattól betepegeve ógnak a su-
gárban.

Minden örvendő hangokra ragadta-
tik.
Mezőben, bokorban és levegőben
A' barom vidámsággal telve ugrál
És szíjja a' friss levégőt.
A' madárka megrázkódik a harmat-
tól
Fel repül, 's énekel a' tiszta kékség-
ben.

Vidám szemmel és gondolkodva
Mégyen most az ember, 's mun-
kálkodik
Napi munkáját elkezdve,
Kedvvel és új erővel telve.
Mégyen énekelve és imádkozva;
'S a' mihez kezd, abban boldogul.

Istenem! napod tündöklök
És szeretetet 's erőt sugároz be-
lénk.
Boldogok leszünk, mi; midőn majd
megvirrad

Utolsó éjszakánk után.
Oh Isten! nap fényvednek
Ki ne örvendene?

III. ROZVÁNY GYÖRGY: ARANY JÁNOS ÉLETEBŐL

... Arany Jánosról — mint költőről... — a hamisítatlan nemzeti epika teremtőjéről írni nincs szándékomban.

Élettörténete is meg van írva. . . .

Tudomásom szerint azonban ifjabbkori kor-, tanuló vagy laktársai e nagy férfiról még semmi adatot sem szolgáltatottak... azon korából, midőn még mint egyszerű inges népgyermek, majd mint nagyreményű iskolás fiú, majd mint legjobb tanító, végre mint községi notárus (jegyző) élt közöttünk.

Én azon szerencsések közé tartozom, ki, bár a dicsőülnél két évvel fiatalabb, ifjúságunk legszebb korát vele együtt éltem és három nagy iskola szünet alatt vele együtt laktam, és nagy zárkózottsága mellett is — bizonyos mértékig keble világába bepillantattam.

Láttam rendkívüli szorgalmú önképzését, a tudományos ismeretekben gyors haladását és felismertem benne a nemes szívű embert s a tiszta erős jellemet, mely őt ismerősei előtt szentté, imádatnává tette...

I.

[„INGES” KORÁBAN.]

Tudjuk Arany János életiratából, hogy őt édes atyja hamu és porban tanította írni, olvasni, s mielőtt az első elemi osztályba feladták volna, már ő a ponyvairodalom termékeit is, melyek kezéhez jutottak, elolvasta.

Ezen — még inges — 4—5 éves korában a szomszédjukban, édes anyjának szülői házábanál (Arany György a szomszédból vette nőül Megyeri Sárát, Arany Jánosnak édesanyját), lakadalmi alkalmatosság volt. Nem nagy bátorság kellett Arany Janikának arra, hogy átmenjen a nagyapai házhoz a főző patka körül a konyhában sündörgőzni. Itt időzése alatt hallja, hogy bent a mulató házban valaki halotti forma prédikációt tart. Ő is a közönség közé furakodott, kicsit rövidlátó lévén, mindig közelebb a szónokhoz, ki is a kemence patkáján állott és a kezében tartott gyékényfonású kanáltartóról olvasá le a halotti beszédet. — Ugyanekkor meglátta, hogy a dugasztó széklábra hosszban egy deszka van fektetve, és azon emberforma alak hanyatt fekszik, lepedővel beborítva, halott gyanánt. A halotti szónoklat, telve humorral, nemhogy siránkozást, hanem a legnagyobb kacagást idézte elő s látszott, hogy a lepedő alatt maga a halott is jóízűen kacag.

A kis Janika, valószínűleg látott már komoly halotti temetést, nem tudta megérteni, mi folyik most itten. Felmászott a kandallóra kíváncsiság-

ből, hogy a szónoklatot tartó könyvét közelebbről megnézhesse; de azon betűket nem látalt, hanem látta, hogy a szónok szájából a legnevetetőbb mondatok könyv nélkül ömlenek. Ezen most már még jobban csodálkozott.

A tréfás szónoklat végén — persze — a halottnak vállalkozott legényt egy veder vízzel leöntötték, kinek is halottaiból feltámadását a közönség nagy hahotával fogadta.

Most már a kis Janika is megértette a tréfát; de az sehogyszem fért a fejéhez, hogy a kanáltartóról egy halotti, habár tréfás beszédet lehessen leolvasni. Addig addig settenkedett a szónok körül, míg egy alkalmas percben megkérdezte tőle az olvasási módnak ezen titkát. Sőhajítással felelte az öreg Juhász Mihály, egy sérvvitész katonára,² mert ő volt a gazdag humorú szónok, hogy ő olvasni nem tud, s hozzá tette: „hej fiacskám, ha én olvasni és írni tudok, többre vittem volna a katonaságnál is és most lenne egy darab kenyerem utána!”

Arany János ezen gyermekkori élményét maga beszélte el nekem . . .

II.

[ISKOLÁBA KERÜL.]

Nagy-Szalontán a köznép, ember és történelmi emlékezet szerint nagy szeretettel viseltetett az iskolák iránt. Az anyák a fiú gyermekeknek azzal csináltak kedvet az iskolához, hogy hat éves korukban a fiú gyermekekre hosszú ing helyett gatyát adtak, azzal indokolván ezt, hogy már az iskolába feladandók lesznek. . . .

Édes anyjának ő egyetlen gyermeke volt a háznál, s az anyja rendes templomba járó lévén, soha sem hagyta magára otthon a fiát, hanem magával vitte a templomba az inges kis fiút, ki már öt — hat éves korában a zsoldárokat nemcsak olvasni tudta, hanem édes anyja mellett — ritka jó zenehallása lévén — szabatosan énekelte is.

A kis Janika, a mint gatyássá lett, már szegyenkezett anyja mellé az asszonyok közé ülni, hanem a templom körül várakozott reá kijöveteléig.

Történt egyszer, hogy a kántorral a kórusra felmenő nagyobb fiúk után sompolygott, s ő is helyet foglalt a nagyobb gyermekek közt a padok egyik végén és kinyitván zsoldárát, a fiúkkal együtt buzgón énekel.

A kántor, ki az éneklő gyermekek közt nagy fegyelmet tartott, észre vette, hogy egy kis gyermek ül a nagyobbak közt és buzgón énekel zsoldárától, lassan Janikához közelgetve, figyelni kezdi a gyermek éneklését, s elcsodálkozott, hogy a zsoldár dallamához a szöveget is olvasva énekl.

A kántornak első gondolata, midőn a kis fiút észre vette, az volt, hogy lekergeti a kórusról, de midőn hallá szépen csengő szabatos éneklését, békét hagyott neki az isteni tisztelet végéig, és lejövetelét a kórusról figyelemmel kísérte.

Kint a templom udvarán nyújasan szólítá meg a kis fiút, s kérdezte tőle: kinek a fia, és hol járt iskolába?

Janika megmondá, kinek a fia, és hogy még nem járt az iskolába, úgy azt is, hogy az atya volt oktatója.

A kántor kézen fogva a kis gyermeket, az iskolába vitte és bemutatta a rektornak, sűgván, hogy ily csoda gyermeket még nem látott.

A rektor Janikát egyből-másból kikérdezte, vele olvastatott. Ez kintűnően s értelmesen felelt mindenre, sőt még a latin „Miatyánk”-ot is elmondotta, mondván, ezt is atyámtól tanultam.

A kántor és rektor kedvesen lettek meglepetve, s a kis gyermeket megajándékozva bocsátották el maguktól, atyjához azon üzenettel, hogy már feladhatja iskolába.

Ezen esemény után nem sokára Janika feladatott az iskolába, s az elsőseget minden osztályban dicsőségesen magának megtartotta.

Midőn Arany az ünnepelt írók közé felküzdötte magát, a fentebb érintett kántor, különben igen jó szívű ember, — nevén *Csere József* — szel-
tére dicsekedett azzal, hogy ő fedezte fel Arany János talentumát és minő
körülmények között.

III.

[VERSÍRÁS.]

Iskolába feladatva, Arany János tüstént elsőnek tétetett, s az akkor Szulontán alkalmazásban levő Komenszki-féle tanrend szerint, mit újabb időben Bell-Lancaster rendszernek neveznek, azonnal segédtanítóul alkalmaztatott, keze alá adatván 20—30 gyermek, a még alig 6 éves gyermeknek.

Ezen fizetésnélküli segédtanítóóság nyomta az ő vállát minden osztályban, hol neki magának is tanulnia kellett.

Érettebb korában — mondá nekem — hogy az itteni iskolában tanítva tanult a legtöbbet.

Ily nagy elfoglaltatása mellett is ellenállhatatlan ösztön hajtotta őt a verseléshez. A tanulótársai már 8 éves korában rákaptak a zsebet valami versért kikutatni, mert ezek az egész osztályt rendszeren felvidámitották.

Megyeri Ferencz Arany Jánosnak mostan is élő tanulótársa beszélt el nekem a következő esetet:

Mondja Megyeri Ferenc, hogy ő hetedmagával volt kirendelve Hóvár Csotó Gyuri faluvégi (oláh)cigány kovács, de máskép a „falu vallását követő” eltemetésére.

A mint a halott körül lebzselő cigányhad a kántort a halotténeklő-gyermekekkel — kik között Arany János is ott volt — közeledni meglátta, iszonyú zsvaj, sikoltás és saját hajuk cibálásában színlelték iszonyú fájdalomnak kifejezését a nagy veszteség felett.

Ezen tragiko-komikus jelenet nagy hatással volt a kis Aranyra, már azért is, mert *ők heten csak öt krajcárt kaptak* a halott elénekléséért: ezen pedig természetben megosztolni lehetetlen volt.

Arany, jó számító lévén, már észből kiszámította, hogy 5/7 rész krajcár esik egy gyermekre; de ezt a kétségtelen számtani igazságot csak úgy tudták megoldani, hogy Arany Janika meg egy másik szerény társa a pénzből semmit sem kapott.

Ez Arany Janikát nemesak nem ártotta, sőt hálás előismerésül a pompás jelenetnek, még sirverset is írt a kovács-cigánynak, méltányolva pálinkaivási virtuozitását ekképen:

„E sírhalom fedi Hóvár Csotó Gyurit,
Végőst fújti szuflája, tett azután murit!”

(A következő versekre már Megyeri Ferenc nem emlékezik, csak tudja, hogy az összes kovács műhelyi számszámok gazdájuk vesztesége felett különféle, fülsiketítő, sivítő, recsegő, ütő, nagyon ziháló hangokban adnak kifejezést: azonban a következő versszakokra még emlékezik:)

„Mert oda gazdájuk, nem tér többé vissza:
A pálinkát föle a föld pora issza.
Oda se hederít a feltámodásra,

A hívó angyalok nagy harsonájára:
De ha súgják neki: itt a „szalmás üveg”
Tüstént azt feleli: *köszöntse rám kelmed...*

E sírverset a 10—11 éves Arany Janika az iskolapad egyik bánytvetett oldal darabjára epitáfium gyanánt levéste, és tanuló társainak fel is mutatta.

A tanulók nagy röhögésére lépett be a rektortanító az osztályba. Az epitáfiumot fel kellett mutatni.

A rektor komolyan elolvasta egyszer kétszer, azután egy darab ideig önmagában bírálta.

A fiúk reszkettek a kitörendő Vulkántól.

Végre a rektor kérdi: „te irtad ezt Arany?”

„Én!” volt a felelet.

„Jól van fiam, írj máskor is verseket: ez lecsületedre fog válni!”

Megyeri Ferenc így beszélt el nekem Arany Janika ezen bravourt tettét. ...

IV.

[A SZALONTAI ISKOLA.]

A mostan élő ifjabbak nem fogják hinni, pedig igaz való, hogy Arany János szalontai gymnasista korában egy ember, egyetlen tanteremben az *összes latin hat osztályt tanította*. És ez a tanító, rektor néven nevezve sem volt szakavatott tanító. A debreceni kollégium adta őket három évre az idősebb végzett tanulókból, részint azért, hogy ezek a rektoriális három év alatt egy kevés pénzt gyűjtessenek maguknak további tanulmányaik — ügyvédi vagy orvosi — folytatására.

Íly három évenként váltakozó 20—21 éves fiatal embertől nem lehetett kívánni, hogy hat latin osztály mellett még szépírást, rajzot, zenét — ha ezekhez értett volna is — tanítson.

És még is Arany János ezeket is megtanulta. De kitől? — Csak önmagától, — jó géniuszától sugalmazva.

Tanulótársa, a most is élő Szathmári István szalontai cipész-mester, s volt honvédfőhadnagy 48—49-ből, édesen mosolyogva beszélt el nekem, hogy gyermekkorában Arany Jánostól sem kitűnő tanulását, sem verselését, sem igen szép írását, sem szép éneklését a különböző hangnemekben nem irigyelte, egyedül csak azt, *hogy szép oroszlamokat tudott rajzolni*.

De ehhez is honnan vehette a példányt, midőn a szalontai gymnasiumban azon időben, a fekete számoló táblán és fehér krétán kívül semmi taneszköz vagy rajzintá nem volt? Képeket a puritán reformált község házaiban nem láthatott, — az iskolai tankönyvek az állatok ábráját akkor nem tartalmazták.

Valószínűleg valamelyik nemesi címeren láthatta az oroszlánt s ez elég volt az ő genialis eszének, hogy azt utánózza, az én jó öreg bajtársamnak, Szathmári Istvánnak, annak idejében irigységét felköltse.

V.

[ARANYÉK SZEGÉNYSÉGE.]

Az Arany-család viszontagságait terjedelmesebben leírtam „Szalontai történelméhez”-fele művemben; itt röviden csak annyit említék meg, hogy a midőn I. Leopold jogára alá került Erdély, erről kiadott diplomájában

ünnepélyesen megígérte, hogy az erdélyi fejedelmek adományi leveleit ép-
ségben fentartandja. Ezek érvényben is állottak Maria Theresia uralkodásá-
nak első évtizedéig; de ekkor herceg Eszterházi panaszára a kir. Helytartó-
Tanács oly rendeletet bocsátott ki, hogy a szalontai lakosok, erdélyi feje-
delmeiktől nyert nemessédségi levelei, mint érvénytel nem bírók, elszedessenek
s tulajdonosaik jobbágyszolgálati elbánásban részesíttessenek.

Ezen törvénytelen rendelet szigorúan foganatosított Szalontán.

Az Arany-családnak éppen az okozta nagy szerenestlenségét, *hogy
ebben meg nem nyugodott.*

Nemessége behizonyításáért I-ső Rákóczi György ármális levele
alapján, a rendes bíróság előtt pert indított, s ezt 40 éven át folytatta 1814-ig,
s folytatta volna tovább is, ha a család vagyonát a nagy költsékesű per
már fel nem emésztette volna és különösen *ha e század legmostohább két éve,
1815—16 Szalontát meg nem látogatja.*

Ezen két év alatt folyvást esőzések és borzasztó árvizek semmisi-
tették meg az agyagos természetű földeknek termékét. Az ország jelenté-
keny részén s így Szalontán is a nép élelemre való gabonát be nem takarít-
hatott. Az éhínség borzasztó fokra hágott. A gabona ára már 1817-ik évi
aratás előtt köblönként 100 forintra emelkedett. Az éhező nép faluját el-
bagyva, vándorlásnak indult. Százak és ezreknek elhullása jelezte a szeren-
esetlen embertársak vándorútját.

Századunk ezen legínségesebb két évét azért hozom fel itten, hogy a
t. olvasó könnyen kimagyarázható okát érteso meg annak: miért nem ápol-
hatta Arany Györgyné saját anyai tevével 1817. márc. 1-én³ született Janika
fiút, — miért kellett a Kölesér-utcai kisgyermekes anyáknak Arany György-
né segítségére lenni, és végre miért kellett éppen a kis csecsemő 20—22 évvel
idősebb nénjének Sárának, az időben már férjezett Jámbor Jánosnénak,
a kis csecsemő dajkálását egészen magára vállalnia?

Ha elébb a Kölesér-utcai jó lelkű csecsemő anyák, és később az any-
jával egy időben lebetegedett jó testvér, Arany Sára a kis Janika dajkálását
szeretettel magukra nem vállalják; akkor . . . !

Az 1817-ik évi aratás bő áldást adott az egész hazában; de a fentebb
elmondott oknál fogva Arany György családjához az előbbi jobblét vissza
nem költözött. Janikájukat szegényesen, egy kis irhás bundával tudták fel-
adni az iskolába, és ezt volt kénytelen viselni iskolai jártában 6—7 évig,
vagyis addig, míg ezt az avas bundáskát egyik tanulótlarsa Pápai Ferenc
véletlenül tönkre nem tette.

Ez esetet Pápai Ferenc nekem ekképp beszélte el.

„Azon időben az iskola *csak* azon fával fűtetett, mit mi gyermekek
darabonkint és naponkint — hónunk alatt — az iskolába vittünk. Én és egy
másik tanulótlarsam ily darab fácskával hónunk alatt, magyarul beszélgetve,
amint az iskola küszöbén átléptünk, Arany reánk kiáltott: „non licet hunga-
rice narrare?” (Nem szabad magyarul beszélni!) Én tréfából a kezemből
levő darab fával végig simítottam Arany János avas bundáját; de ebbe a
fámnak egy szilánkjá beleakadt, s abból jó egyharmadrészt elváltasztott.

Az egész osztály nevetni kezdett. Az áldott türelmű Arany Juni
— amit nála sohasem tapasztaltunk — indulatba jött, elkáromkodta magát,
de nem magyarul, hanem latinul: „cancer edat te!” (egyen meg a f. . . !)

A rektor éppen ekkor lépett a terembe, s kérdi: mi volt ez?

Arany Juni előadja latin nyelven: „iste Franciscus Pápai laceravit
meum, meum . . . izé.” — A bundának a nevét latinul Arany sem tudta
megmondani, az „izé”-vel segítette ki magát; mire a rektor és tanulók el-
nevezték magukat; de a rektor sem kísérlette meg a bunda nevét latinul
kimondani.

A rektor maga is belátta, hogy Arany Jani bundácskájának napjai már megszámlálva voltak, engem meg nem büntetett; hanem Arany Janit maga után lakszobájába hívta, s egy ócskás téli rokkot ajándékozott neki, mely ruha darab, minthogy a rektor — Szabó József kis ember volt, Arany Jani természetén megfelelően.

Mondta továbbá Pápai Ferenc: bár Arany Janinak ezen kis bundájával sokszor eltréfálkoztunk, hogy még a kollégiumot ezzel fogja kijárni, de a kis bundát nagy tiszteletben tartottuk. A kis bunda tulajdonosa volt iskolánk díszje. Ő mentette meg az osztály becsületét a vizsgákon. Ha valamit nem értettünk, tőle kértünk magyarázatot és ő ezt mindig és bárkinek közülünk készséggel tette. Ha a rektor — ami gyakran történt — koppó vadászatra ment, a rektor helyett ő tartotta meg az órát és jobban magyarázott, mint a rektor.

Mondja továbbá Pápai Ferenc, hogy ezen időtájban két nagyobb temetés volt a vidéken, u. m.: Geszten Tiszáéknál és F. Győrösön Nadányiéknál [r.ál], hova a szalontai gymnasium karéneke is kiment.

A halotti szertartás elvégzése után mindkét család megajándékozta Arany Janit, úgy hogy ezentúl már tisztességes diákruhában járhatott.

Mondja továbbá Pápai Ferenc, hogy a Geszten élénkelt Karének szövegét maga Arany János írta és az emlékezetében eképpen maradt meg:

„Im a szülők reménye porba dült,
Egy ártatlan kised meghidegült,
Oda kedves reménye az anyának!
Jajj, mert az elmúlás törvénye,
Igy forgat bennünket szabad kényne,
Igy altatik el vele életünk.
Oh! de egy reményszó
Igy hangzik menyekből:
Nem hal meg senki örökül!”

E verset így mondta Pápai Ferenc tollam alá, s előadá, hogy ezt Tisza Lajos elsőszülött kis leánya, tehát ministerelnökünk nénye tetemei felett énekelték el összhangzatos karénekekben, 1831 táján.

Nem merem állítani — Pápai Ferenc előadása nyomán — hogy a fenti verset csakugyan Arany János írta, hanem elhiszem, hogy ő írta, mert az eszme:

„Nem hal meg senki örökül!”

egészen azonos Arany János sírversével, melyet leányara írott:

„A lélek él: találkozunk!”

VI.

[TANULÓBÓL—TANÍTÓ.]

A szalontai gymnasium szervezete szerint, Arany János tanuló kora idejében, a rhetorikát és poésist hallgató szegényebb és jobb tanulók elemi tanítókul lettek alkalmazva, s ezek 40—50 forint csekély díjaztatás mellett, bent az iskolákban lakva, házsor szerint főzéssel, illetőleg élelemmel láttattak el a szalontai lakosság által.

Történt 1831 ápril havában, hogy valamelyik elemi tanító, az iskola év derekán, állásától megvált.

Arany János még be sem végezve syntaxis osztályút, 1831 ápril 29-ről kelt kérvényében a lelkész-esperestől ezen állást kérte következő indokolással: „mert szülőim, akik 8 év lefolyása alatt gondosan taníttatni igyekeztek, előregedvén és elszegényedvén, *különösen édesatyám megrilágtalanodván*, további tanításmat nem teljesíthetik.”

E kérvény folytán Arany János 14 év és két hónapos korában elemi tanítóul lett alkalmazva, áttette lakását az iskolába, élvezte itten a házsor szerinti főtét, — az áldott mindennapos paszulyt és folytatta egyúttal a még be nem fejezett syntaxis, majd rhetorika és poetikai tanfolyamot.

A szalontai iskola, hol Arany János 13 évig tanult és tanított nemcsak azért nevezetes, mert ő itt nyerte összes oktatását, (a debreceni két ízben megszakított s két évig sem tartott ilyenek alig vehető) hanem nevezetes, mint kultúrtörténelmi adat.

Már a jelenkor sem érti, az utókor még kevésbé fogja érteni azt, hogy egyetlen egy ember, a rektor, hat gymnasiális osztályt egyszerre és egyetlen teremben taníthasson, és az olemi fitanítók egyúttal tanulók legyenek, s ezek, valamint néhány szolgatanuló egyetlen szobában lakjanak és a lakosok által házsor szerint élelmeztessenek.

Pedig valósággal így állott fel a szalontai algyimnasium 125 évig.

Igy volt ez Arany János elemi tanító korában is.

Más szervezet mellett a sehonnan segítséget nem nyert szalontai reformált egyház gymnasiámút fen nem tarthatta volna.

És mégis ezen igen szegényesen fentartott intézet, melynek az iskola fekete tábláján kívül semmi taneszköze nem volt, adta Arany Jánost a magyar nemzetnek . . .

Arany János a 14 éves kis tanító, nagy buzgóság és gonddal teljesíté kötelmeit. Még a tanmódszer javításán is törte az eszt.

Saját élményéből az irva-olvasást előnyösnek fölismervén, e módszert, — midőn ez hazánkban épen nem, de talán még a művelt külföldön is alig volt ismeretes, már ezelőtt 60 évvel tanosztályánál alkalmazásba vette s vele a legszebb sikert aratta.

Arany János önéletrajzában azt mondja, „a tanulás mellett tanítót-tam is s mint tanító az iskolában laktam, kevés előnyére akár szorgalmammak, akár erkölcsömmek.” . . .

Ezen önmaga feletti szigorú ítéletet közöltem egykori tanulóúrsa, Varga Józseffel is, egy igen értelmes lakostársunkkal.

Ez azt mondá: „Arany János köztünk nemcsak a tanulásban, de az erkölcsi magaviseletben is páratlanul állott, nem volt sohasem valami esete, amiért a legszelídebb megfeddésben is részesítettett volna. Lehet, hogy ő, midőn önbírálatával foglalkozott, egy szüreti multságunkra emlékezett vissza, amidőn is az öreg Szilágyi muzsikus, unokájával, kiknek csak három szemük volt és zene szerszámukon is csak három húr, közénk vetődött s kezdé játszani a rég elavult magyar dalokat. — A helyzet egy kicsit komikus volt. Tanulóúrsaink közül némelyek már el akarák kergetni az öreg magyar zenészt; de Arany pártját fogta, s kis társaságunk hangulatát ő kezdette még jobban felvillanyozni. Poharat emelt. Elmondotta: pusztul a nemzeti viselet, dal, zene és mindezekkel a magyar zenész is. Újuk, idegenek jönnek

E szüreti multságot így beszélte el nekem Varga József.

„A rektor szüretén voltunk mi gymnasisták. A kis szöllőnek mi voltunk a szedői. Szülőink ételt, bort küldtek ki a szüretre bőven elegendőt. A sok kéz már délre készen volt a szedéssel. Az ebéd ideje és az egész délután multságunkra maradt fenn. Vigán étkeztünk, poharaztunk és daloltattunk, amidőn is az öreg vak Szilágyi muzsikus, unokájával, kiknek csak három szemük volt és zene szerszámukon is csak három húr, közénk vetődött s kezdé játszani a rég elavult magyar dalokat. — A helyzet egy kicsit komikus volt. Tanulóúrsaink közül némelyek már el akarák kergetni az öreg magyar zenészt; de Arany pártját fogta, s kis társaságunk hangulatát ő kezdette még jobban felvillanyozni. Poharat emelt. Elmondotta: pusztul a nemzeti viselet, dal, zene és mindezekkel a magyar zenész is. Újuk, idegenek jönnek

ennek helyébe, s mi az ősit elhagyva, kapkodunk utánuk. Végeztre szívből öltette a magyar zenészek utolsóját, az öreg vak Szilágyit és hévvel megölelte, megcsókolta. — Mi Arany János tettét utánóztuk, s az öreg Szilágyinak egy jó napot kívánván adni, őt jól tartottuk, s vele rogyásig poharaztunk.” . . .

VII.

[ROSSZ SZEME. — VISSZATÉRFÉS A SZINÉSZETBŐL.]

. . . Tudjuk, hogy Arany János egy kevéssé rövidlátó volt. Rendkívül tanulási szorgalma és minden könyvnek, mely kezébe került, elolvasása szemének gyarlóságát még fokozta is; következképerit amit tanárai a Mathesis és Geometriából a táblán magyaráztak, ő abból semmit sem vehetett ki. . .

Miután . . . ő itteni jegyző korában nagyobb területeket felvett, azokat a testvérek között elosztotta s ezekről igen csinos és szabatos térképeket csinált; önmagammak esodálkozva teszem föl a kérdést: kitől tanulhatta meg a földmérést, s mikép vehette fel szabatosan a területeket, midőn — tudtommal — a mérő lánccon kívül más egyéb mérnöki eszközzel, vagy épen messzelátó csővel nem rendelkezett?

. . . Még egy másik jelenség is csodás Arany János életében, ami a legjobb látidegeket kellett volna, hogy nála igénybe vegye: értem a magyar táncot.

Mi sokszor mulattunk együtt ifjúkori zártkörű, úgynevezett „dárdókban”. Legtöbbször ő volt köztünk a kedvfokozó hangadó: „Igyad a bort, rugjad a port!” És mégis — bár igen finom zenehallás és érzékkel bírt — sohasem láttam őt a zene csattogó és szilajodó ütémére még a lábát sem megmozdítani, annál kevéssé a táncot megkísérteni.

E talányos jelenségre mondhatnánk: nem volt kedve hozzá.

De ekkor ismét előáll a másik talányos kérdés: hogy irhatta ő le a „Magyar Táncot”, épen ő, aki életében még egy lábmozdítást sem tett a táncban, oly szépen, oly hiven, oly nagyszerűn, hogy az ezt olvasó a zenét szinte hallja s a táncoló párt pedig előtte lebegni véli, mintha élő szeméivel látná, édes gyönyörrel elmereng a magyar táncon.

És ezt egy gyenge látidegű ember figyelte meg legapróbb részleteiben és adott róla oly nagyogó szép leírást, . . . Ő 1836 derekán jött haza a színészetből.

Ez az 1836-ik év e századnak a leggyászosabb évei közé tartozik.

Ezen szerfelett inséges évben az Arany-család is elvesztette kis marhaállományát. A termés szűk volta miatt szűken volt a kenyér házuknál. A kis marhaállomány elvesztése folytán segély semmiből.

Mily nagy fájdalmat érezhetett a nagy lélek azon szomorú helyzetben, hogy ő volt az egyedüli ép kéz s láb a magával tehetetlen, inséges családnál . . .

*

Én 1836. aug. végén jöttem haza a Szepességről iskolai szünetre, Arany Jánost már a posta háznál találtam, ülve a posta expeditor, Pápai István gunyhólakának erőse alatt s tanulva Márton német grammatikáját. Köszöntem neki. Elfogadta; de tüstént lehajította fejét az olvasásnak.

Bemenvén Pápai hivatalos szobáskájába, beszédjében — egy pár szó után — Aranyra tért át, magasztalva ennek kitűnő tehetségét és szorgalmát. — Kérdésemre: itt lakik? röviden felelte: egész nap itt van nálam,

együtt olvasgatunk. Megértettem ezen egy pár szóból, hogy a szegény, postaexpeditor, Pápai Arannyal kenyerét megosztotta, s a német nyelvben még oktatta is. . . .

Pápai multjáról, illetőségéről semmit sem tudtunk, csak annyit, hogy kiszolgált őrmester volt, a latin klasszikusokban nagyon, a német nyelvben alaposan jártas. Győr beszédében nagy olvasottságot és tudományosságot eláruló dialektikája előtt mindenki tágitott: de mindezen szép tulajdonai ellenére erős horivó, néha a mértéktelenségig. Ez a hallgatag postaexpeditor történetesen Arany Jánost fölismerte. Nagy zajt ütött mellette: „micsoda dolog az, hogy az urak ily kiváló tehetséget veszni engednek.” A lelkész-esperesnél tanítói állást kért számára, de ez azt felelte: „Szalontán komédiás nem lesz tanító.”

Pápai nem tágitott. Elment a rektorhoz, a presbitérium tagjaihoz, s végre ezeket megnyerte Arany részére.

Ismét elment az espereshez s ezelőtt saját szomorú sorsát feltárta: „Legjobb tanuló voltam az enyedi kollégiumon. Egy ifjúsági hibámért nekem meg nem bocsátottak. A méltatlanság felingerelt. Katona lettem. Most semmi vagyok, egy részeges.

Az esperes a hallgatag ember ily revellátiójára megdöbbsent, s beleegyezett, hogy Arany rendkívülieg a negyedik elemi és első latin osztály tanítója legyen, következő évi Szentgyörgy napjától pedig rendszeres tanító, tisztes fizetéssel ellátva.

VIII.

[MÁSODIK SZALONTAI TANÍTÓSÁGA.]

Aranynak a fentebb leírott leginszégesebb napjaiban történt, hogy a Jánosdán lakó járás-szolgabíró Szalontára átjött s a koresmárosok és mészárszék mértékeit és fontjait megvizsgálta. A mészárszékkel az atyám boltja szomszédos lévén, a szolgabíró, egy város cselédje által, az atyám hitelesített súlymérőt elkérte és ezzel hasonlította össze a mészáros súlymérőt, s mert ezeket nagyon hamissaknak találta, erősen megbírságotta a mészáros és a székgazdát, ki utóbbi előkelő szalontai lakos volt. Ezek, — mint atyám később a mészárosról megtudta, — igen megharagudtak az atyámra, súlymérőinek említett odaudásúért és bosszút forraltak ellene. A bosszu abból állott volna, hogy atyámra Arany által gunyverset irassanak. A két ember felkereste Aranyt a posta expeditornál, s fel is kérték, hogy írma atyámra gunyverset. Arany azzal utasítá el kívánságukat, hogy ő oly embert, ki őt sohasem bántotta, nem tud megsérteni. De azok, igérve 5, 10, 20 főt, erőszakolák Aranyt a gunyvers megírására, a mészáros különösen szemtelenül ostromolta: „lássu, maga, tisztes ruha hiánya miatt, most az emberek között sem mellet; ezen a pénzen ruhát vehet, s azzal sorsán fordíthat. Arany nagyon olérzékenyülve válaszolá: „hagyjanak engem, uraim, békével az én szegénységemben s ne kívánják, hogy szerencsétlenségem mellett még rossz ember is legyek.”

Amint Arany tanítói fizetésére egy kis előleget kapott, azonnal átvette világtalan atyja házának gondjait. A közel-lukó Sára nénye főzte meg nekik szerény étküket, s gondoskodott néha-néha a kis lak tisztán tartásáról.

Arany szakítva költői ábrándjaival, rendkívüli szorgalommal tanítói kötelemének fektűt. Tanítósága a szalontai gymnasiumnál új aerát nyitott. Átvévén a rektortól az első latin osztály tanítását is, azonnal a szépírás és

rajzot, majd később az összhangzatos ének tanítását életbe léptette. Egy év multával ezekből s egyéb tantárgyakból fényes sikert mutatott fel. Erkölesei élete az egész közönség előtt rehabilitálva lett. Még az öreg esperes is elfeledte, hogy Arany János „komédiás” volt.

Való tény, hogy ezen korszakbeli tanulók még most is legszabályosabb írók Szalontán. Néven is megtudnám őket nevezni, kik közülök még életben vannak.

*

Arany ezen második tanítósága alatt történt az a csodával határos eset, hogy egyszer a vaknak tudott atyja benyitott hozzá az iskolába s mondá: „fiam, a templomban voltam, megjött a szemem világa.” . . .

Ezen város-szerzte elterjedt csodás eset után, a folytonosan arcán ülő buskomolyság tűnézteni kezdett, s zajtalanabb társas összejöveteleinknél néha részt venni kezdett.

1837 aug. hó elején Erzsébet kis testvérem bevégezvén elemi tanulmányát, szülőim további képeztetését óhajták. Aranyra gondoltak és ajánlatot tettek neki, hogy ellátják házuknál élelemmel, szállással, s lenne szíves kis hugommal naponta két órát foglalkozni.

Arany ezen ajánlatot elfogadta, s házukhoz költözött, s itt igen csendes, nyugalmas lakást élvezett, mennyiben atyám, anyám s bátyám nem a háznál lévő boltban folytatták napi munkájukat, én magam is távol voltam iskoláim folytatása végett. A több lakrüsszel bíró háznál csak a nagynénénk, kis nővérem voltak rendszeren otthon. Arany elvégezvén napi szakmáját az iskolában és a kis nővéremnek adott egy pár órát, a többi idejét nyugalmas esendben, tanulásra használta fel. Tanult oly szorgalom és kitartással, minőt én senkitől sem láttam s nem is hallottam. Ő volt ki házuknál utósó oltotta el a gyertyát és első gyújtotta meg.

Három iskolaszünet alatt vele egy szobában laktam. Minden hazajövetelem alkalmával egy idegen nyelvvel őt gazdagabbnak találtam, s mint fentebb említém őt, munkaszünete ideje alatt, folyvást tanulásában elmerültek láttam. Akkor nem érttem: mi célra való ez a szakadatlan tanulás általi önkínzás, vagy mint ő mondja, ez a „cilicium?” utólag, midőn neve az ünnepelt költők közé emelkedett, értettem meg: megérttem jelesen azt; hogy nem elégséges a költészetre gazdag lelki adománnyal születni, amellyel Arany kétségtelenül bírt; hanem szükséges hozzá a remek mintapéldányoknak oly gazdag ismerete, milyeneket ő fáradságtalan szorgalmával magának megszerzett.

Mondám vala: állott Arany tanulási, illetőleg önképzési szorgalmának ez az eclatans példája; de bűnbánólag bevallom, — nem sokat fogott rajtam. Meg is adtam az árát. Egyszer Arany valamely könnyelmű tettemért következő német szavakkal feddet meg „Gyuri, bist du besessen?” Irultam pirultam, hogy nem érttem meg a szónak valódi értelmét, holott atyám kora gyermekésem óta, a német nyelv eltanulása végett, engem idegen helyekre adott, s hittem is, hogy tudok németül. Nem lehetett kételem, hogy Arany német feddésében szó vagy értelmi hiba lenne, mert tudtam, hogy ő, — aki csak önképzéssel sajátította el a német nyelvet, — azt alaposan és teljesen bírja. Szégyenkedve kelle megkérnem őt, hogy magyarázná meg, amit mondott. Meg is magyarázta. Máig sem feledtem el, mit tesz németül „besessen?”

Német nyelvbéli kiejtése nagyon gyarló és magyaros volt, mert német beszédet nem is volt alkalma hallani. Az én kiejtésém inkább németes volt.

Sokszor elszavaltuk a Márton grammatikájában levő „Morgenlied”-et, mely így kezdődik:

„Erwacht in neuer Stärke
Begrüsse ich Gott, dein Licht! . . .”

s melyet kis nővérem számára, kit német nyelvre is tanított, ő lefordított:

Reggeli ének.

Uj erőben ébredve,
Uj erőben ébredve,
Köszöntöm fényedet
Istenem! s műveidre
Fordítom szememet.
Mily dicsően kel fel a nap
S minden élő uj éltet kap . . .

*

Már említém, hogy Arany szülei házában nyugalmas csendes otthonát találta fel. Nagy szorgalommal tanította a kis hugomat, mert igen hálás tanítványa volt, s „Arany bácsi”-jának imádásig tisztelője. A gyermekkori kegyeletes érzés annyira megmaradt nővéremnél Arany iránt, hogy még mai napig is, midőn Arany nevét említeni hallja, a hálás visszaemlékezés könybe lábbasztja a szemét.

Szülőim Arany Jánost nemcsak tisztelték, hanem valóságos szentnek tartották . . .

[mert, mint] már fentebb előadám, hogy Aranyt legnagyobb inségében a mézsáros és székgyazda, egy atyámra irandó gunyversért, megvesztegetni akarák. Ezt mi Aranytól sohasem hallottuk meg, hanem az illető mézsáros ekkép beszélt el magának az atyámnak azon időben, midőn Arany szülőim házához jött lakni:

„Hallom, szomszéd ur, Aranyt házukhoz fogadták. Na ennél szebb cselekedetet nem követhettek ol.”

Atyám a mézsáros szavába vágva, mondá: „nem látok benne semmi jóságos cselekedetet, mert Arany oly jó tanító, hogy drága pénzért sem fogadhattunk volna szeretett lánykánk mellé jobb tanítót.”

„Várjon csak, — mond a mézsáros — szomszéd ur nem tudja azt, amit csak én, a székgyazda és Arany tudunk.” Ezután a mézsáros elbeszélte egészen a fentebb előadott vesztegetési kísérletet Arannyal szemközt, ennek válaszáat, hogy szerencsétlensége mellett nem akar egyszerűen rossz ember lenni, s befejező azzal, hogy Arany több, mint becületes *Arany egy szent ember.*”

Atyámat megdöbbenetette a mézsáros önbavallása és a szó: Arany szent ember . . .

IX.

[„ÁBRÁNDOZÁSNAK MOND JÓ ÉJSZAKÁT.” SZILÁGYI.]

. . . Miután mint már fentebb érintém, Arany Jánossal három iskolaszünet alatt egy szobában laktam; szinte hullani vélem a t. olvasónak azon kérdését: minő költeményeket írott Arany ifju korának ezen legszebb éveiben. 20—22 éves korában?

Erre határozottan nem felelhetek; de ha ismeretes adataimra fektetem véleményemet, úgy csak azt mondhatom: majd semmit, vagy lefelebb csak annyit miről alább említést teendek.

Szalontán ős időktől divott a fejfákat síriralattal ellátni. Ezeket leginkább a jelesebb tanítók által iratták meg, s szívesen fizettek érte egy-két darab ezüst tallért sőt vagyonosabbak egy aranyat is.

Nálunk Aranyt sírirat készítéséért néhányan megkeresték, s ő készített is. Olvastam ezeket. Mindegyike szellemes volt, s mester kézre vallott . . .

E síriratok egyikének elolvasása alkalmával megkértem Aranyt, mutatná meg írott költeményeit: ő sohajtva mondá: „nincs egyse belőle, mindnyáját megsemmisítettem, nem is akarok többé költészettel foglalkozni, kiábrándultam, ezután csak a kenyérkeresetnek fogok élni. Ezeket a sírverseket is csak azért írom, nehogy rossz érzést költsek fel azokban kik gyász állapotukban bizalommal fordulnak hozzám.” . . .

Arany azon elhatározásához, hogy többé költeményeket nem ír, erősen ragaszkodott: ezt látszik igazolni a fentebb érintett, s birtokomban levő „Morgenlied” fordítása is, melynek csak első versszakát szedte rimbe, a többit már csak prózában fordította le növőrem számára. . . .

Tschokke „Stunde der Andacht”-jának egy kis részét is lefordította a következő alkalomból.

Egy tisztos öreg ur, kit megneveznem a tisztelet tilt, Tschokke „Stunde der Andacht”-jának néhány fejezetét magyarra lefordította. Ezen fordítását átadta Aranynak, hogy nézné össze az eredetivel. Arany hozzá is fogott az összeegyeztetéshez, de minden nyomon igazítani, vagy törteni valót talált a kézíraton. Nem tudta, mit csináljon? Ha sokat törül, vagy közbeszúr a kézíraton, fájni fog az öreg urnak; ha pedig meghagyja, úgy amint íratott, s esetleg nyomtatás alá adatnék, akkor blamirozva lenne az illető. Ekkor éppen itthon voltam. Arany megmutatta nekem is a fordítást és az eredetit . . . — Sokáig tanakodtunk e kényes dolog felett. Végre Arany azt mondja: nincs mit tennem, mint lefordítani újból az egészet és tisztázva visszavinni. — Így is tett, és ez neki nagy időrabló munkájába került; de megtette jutalomra nem számítva, egyedül tiszteletből az öreg iránt.

Arany elvitte az öreg urhoz a gondos és szép írályu fordítást, s várta is sajtó alá boesáttatását; de valószínűleg az öreg ur észrevette, hogy az ő fordítása igen gyarló az Aranyé mellett, s nem akarván idegen tollakkal ékeskedni, a fordítás soha sem látott napvilágot.

Én ismételve elolvastam Aranynak ezen fordítását, összeegyeztetem Tschokke eredetijével, s azt oly szép és lélekemelőnek tartottam, mint az eredetit.

Aranynak ez a remek fordítása is elveszett. Lehet, hogy ezen elbeszélésem folytán az előfog kerülni. Óhajtom, hogy úgy legyen.

Fentebb azon meggyőződésnek adtam kifejezést, hogy Arany költeményeinek előgetése óta, költemények írásával nem foglalkozott.

Nem is foglalkozott mintegy nyolc évig, vagy is azon ideig, míg egykori tanulótlársa, Szilágyi István, a most is élő m. szigeti felső-iskola-igazgató, egykor szalontai rektor és barátja, őt a költői toll felvételére nem buzdította, sarkalta.

Szilágyi, három évi itt lakta alatt, Aranytól átkezdett. Munkaszünet-idő alatt mindig együtt voltak és egymás barátságának éltek. Társalkodásuk tárgyú rendszeren a nyelvészet és tudomány volt.

Történt, hogy Szilágyi itt laktában, egy magyar syntaxis dolgozatával a m. t. akadémiától jutalmat nyert.

Ezen barátjának folytonos biztatása, az akadémiától nyert pályadíja, Aranyra döntő hatással volt.

Arany erős akarata, hogy a költői tolkat többé kezébe nem veszi, megíngott s már 1844—45-ben egy époszt írott: „Az elveszett alkotmányt”, melyet a Kisfaludy Társaság 25 arannyal jutalmazott.

*

A t. olvasó aligha fogja megérteni, hogy Arany, ki a költészetért ellenállhatatlan vágygal égett, ki éveken át nagy szorgalommal tanulmányozta a hazai és külföldi lantos költőknek remekoit és ki önmagáról azt írja:

„S a panasz, midőn bevallom,
Nemesebb lesz, ha kidallom . . .”

mikép tartóztathatta vissza magát a költészettől nyolc éven át?

Ez abban leli magyarázatát, hogy ő erős akarattal megtiltotta önmagának a költeményírást.

Ez a nagy elhatározás legegyszerűbb prózai, mondhatnám triviális okokra vezethető vissza.

Fájdalom! a mi népünk saajtságos fogalommal bir a költő „poétás” ember iránt. E névhez oly fogalmat köt, melynek synonymuma: „nincs ki a négy kereke” vagy „elvesztette a tengelyének végszegét, mindjárt felfordul” sőt e dicsőséges nevet annyira profanálja, hogy példabeszédképpen az állatokra is használja: „poétás, mint a Megyeriné malaca, . . .”

Nem vádolom ezzel az általam szeretett szalonai népet. Hisz’ midőn Aranyt, mint községi jegyzőt, közvetlen érükközésből felösmerte, emberi emlékezet óta senkit sem tisztelt annyira, mint őtet. . . .

X.

[ROZVÁNYÉKNÁL.]

Már emlitém, hogy Arany szüloim házánál csendes, nyugalmas életet folytathatott és foglalkozásától fennmaradt idejét tanulmányai folytatására zavartalanul felhasználhatta.

Szüloim a házon kívül folytatván foglalkozásukat, csak a déli és estebéd hozott össze bennünket együvé.

Az étkezés, mint minden rendes, napi foglalkozásu családnál, nem tartott sokáig; azonban atyám, ki rendszeren korá reggeltől délig és déltől estig talpon állott unnyi kényelmet magának megengedett, hogy egy pipadohányt déli és estebéd után, kényelmesen ülve kiszívhasson, különben is dohányzási szenvedélyét ez a két pipadohány elégitette ki egész napra illetlenek tartván bolt üzletében dohány[ozni].

Arany ez időben sem borivó, sem dohányzó nem volt, ugy én sem; de ezért atyám siestájánál együtt maradtunk.

Arany üldött jó kedélyüségé, emlékezetének gazdag tárházából, vagy a napi események humoros voltából, mindég tudott valami érdekost gyönyörködtötöt „ad vocem” előrántani és ezt mesterkéletlen, egyszerű szavaival kedvessé, vagy kacagtatóvá tenni.

Az atyám és egész családunk gyönyörrel csüngött ajkain, mert minden szava vagy mulattató, vagy tanuságos volt. Humoros beszédjének tárgya nem a jelen vagy a távollevő személyekre volt irányozva, — lévén nagyon ovatos valakit meg-nem-sérteni, — hanem a helyzet komikumára genialitásával nagyon ki tudta zsákmányolni, annyira, hogy a bizonyos illető e beszédet végig hallgathatta volna megsértetés érzete nélkül.

Aranynak nálunk laktát családunk legszobbb napjai közzé számitotta.

Tiszteltük és becsültük őt, és ő ezt őszinte jó szívből eredettnek vévén, későbbi válságos napjaiban is, miről alább szölandok, szülöimet igen nagy bizalommal ajándékozta meg.

Aranynak Juliskájához, később nejehez, nőtelenkori viszonya alig van megérintve életiratában. Halála után a lapok emlegették, hogy hagyatékában Juliskájához írott szerelmi dalaí feltaláltattak volna.

Mindezekről én keveset, az utóbbiról különösen semmit sem tudok; hanem azon kevésből, amit tudok, biztosan következtetem, hogy Arany sokkal becsületesebb volt és szíve leghövesebb érzelmein sokkal uralkodóbb, hogysem állapotának bizonytalan voltában, (mennyiíben altanítóságát végcéljának maga sem tekintette, rendes tanárságra pedig, minthogy a fölb iskolákat be nem végezte, igényt akkor még nem tarthatott) Juliskájától évekig tartó várákozást kiköthetett volna.

Ez az Arany, mélyen érző szívéhez képest, joggal poetikusnak mondható lelki állapot, szímben Ercsey Sándor ügyvéd árvájával, a szép szöke, piros arcú, egészséges, gömbölyú testalkatú és szép lelki tehetséggel megáldott Ercsey Juliánna hajadonnal, a legnagyobb csend és legnagyobb titoktartásban folyt le; vagy is mint ő mondja:

„Nem kiabáltam a természetet,
Csak érzem mit szívémben ültetett . . .”

Szívíük ügyének titkát, jó sokáig csak két egyén tudta, Juliskának nénje Zsuzsanna, férjezett Nagy Jánosné és édes anyám.

És ez, — Arany minden tettét és körülményeit megbíráló okossága és önzetlen, nagy jelleméhez képest, — nem is lehetett máskép.

Átérezte ő a reménytelen szerelemnek legnagyobb fájdalmait, de erőt adott lelkének a jobb jövőbe vetett hite és reménye.

1837 elején még csak rendkívüli majd közepe táján rendes altanító lett.

Ekkor még csak 20-ra menő éves volt.

Tanítóságának ezen első évében nagy sullyal nehezedett lelkére a közönség balítélete színészkedése miatt. Ezt kellett neki, minden társadalmi örömöktől való visszavonulás, és tanítói nagy szorgalmának kifejtésével elenyésztetni. Ez, egy év alatt, neki sikerült. Társadalmilag ismét közbecsülté lett.

1837 augusztus hó elején jött a mi házunkhoz mint már említém, nővérem tanítása végett.

Ercsey Juliánna néha-néha édesanyámnál látogatást tett és ezt anyám jó szívvél fogadta. Arany, Juliskáját itt, vagy az utcán látva, vehette komolyabb számításból szemügyre. Az tény, hogyha Arany megtudta Juliskájának anyámnál látogatását, ő maga is bement anyám szobájába, s Juliskájával szokott illemes magaviselete és komolyságával társalkodott. Ebből szenvedélyes érzelmekre, vagy kölcsönösen tett ígéret, vagy elfogadásra követ kezethetni nem lehetett.

Azonban hallottam Juliska által Arany szép tehetségét dicsérni, s azt mondani: jobb sorsra érdemes . . .

. . . Arany 1838-ik évi iskolaszünet alatt szalontai járás főszolgabírójához, kitünő bizonyítvány képesában, irnokságért folyamodott, s ettől azon ígéretet nyerte, hogy 1839 év tavaszától irnokául fogja alkalmazni.

Megjegyzem, hogy azon időben a főszolgabírák alkalmas irnokai tartottak igényt a községi jegyzőségekre.

Arany a főszolgabírótól nyert szóbeli ígéretre tanítói állásáról lemondott. . . .

Nem szükséges sokáig keresni Arany ezen lemondásának okát. A francia közmondás: „C'herchez la femme” azonnal rávezet, és ez nem le-

hetett más, mint a fentebb már említett Eressey Juliánna, kit ő nagy és nemes szívvel ellenállhatatlanul szeretett, s kiért egy új életcélal megküzdeni magát elhatározta.

Kilépve a korrektorságból, jelentkezett a főszolgabírónál a megígért irnoki állásért: de ez már valamelyik jó kortesének fiát alkalmazta és mellőzte a vótummal nem rendelkező parasztszármazásút, nem is képzelve, mily tehetség és nagyratörekvő egyén elől zárta el a kaput.

Arany elpanaszolá szerencsétlenségét anyámnak, ki ekkor már nemcsak Arany, hanem inádott Julesája szívbeli panaszának is részvétteljes elfogadója és hű megőrzője volt.

Anyám vigasztalta őket, amint tőle telhetett, szívből jött részvétell. Aranyt e nagy szívbeli bajában, még az is rendkívül elbusította, hogy állás nélküli állapotában; mikép vehesse ő igénybe házuknál szállás és élelemmel való ellátatását?

Sorban írkált kérvényeket a főszolgabírákhoz irnoki állásért. Ezek közül többeket megmutatott nekem. Bizonyosan azért, hogy meggyőződjem ezekből, miszerint házuknál nem kíván terhül lenni. Pedig jól tudta máskép, hogy nővérem buzgó és sikeres tanításáért halásan megosztjuk vele fulatunkat.

Irott egy kérvényt aradmegyei főszolgabíró Spech Imréhez is, kiről hallá, hogy több, neveltetést igénylő gyermekei vannak. E kérvényben el-sorolta, hogy képes gyermekeinek latin, német, francia, olasz és magyar nyelvbeli alapos oktatást adni, azokat szépírás, rajz és zenére is tanítani.

Midőn e levelét nekem megmutatta, azt mondta: „pirul az arcom mindezeket leírni: tudom felét sem hiszik el. De mit tegyek? *nem magamért teszem hanem azért, kinek becsületbeli szava-mat adtam hogy boldoggá teszem.*”

Spech Imrétől, — pedig ez volt az utolsó reménylett révpártja, — nem jött válasz. Valószínűleg nem adott hitelt, hogy egy 22 éves ifju annyit mindent tudhasson, s az egészet diacselkedő lumbognak vehette. . . .

Arany a fentebb leírott szomorú állapotában egy kétségbeejtő lépést akart még megtenni, azt jelesen: hogy szülőföldjét örökre elhagyja.

Madas György, szalontai fi és Aranyinak tanítótársa, Krassó-megyébe, Lugosra ment mérnökgyakornoknak. Arany ennek megírta szomorú sorsát. Madas épen az ő főnökének gyermekei mellé szerzett neki tanítói állást igen kedvező feltételek mellett. Arany ezt elfogadta és 1839 május havában Szalontáról elköltözendő volt.

Már podgyászát, utra készen becsomagolta, s házunktól következő nap indulandó volt. Sára nénye, kiről e művem elején már felemlitém, hogy neki szoptató dajkája volt, eljött hozzánk tőle elbuesuzni. Nyári idő lévén, anyám, Sára nénye, Arany és én a tornác lépcsőjének karfájára ültünk mély szomorún, szemközt egymással. Jó darab ideig hallgattunk Arany mély busulása felett. Majd Sára nénye, egy igen okos asszony, ki Aranyhoz oly viszonyban tartotta magát, mintha édes anyja lenne, megszólalt: „kedves Jani fiam! ne hagy el bennünket. Szalonta eltartotta még gyermekeit. Bizz a jó Istenben, megfogod te itt találni előbb-utóbb a magad kenyerét. Ne hagyj el minket édes gyermekem.”!

E szavakat mélyen meghatva mondá el Sára nénye. Mindnyájan könnyeztünk. Majd édes anyám vette át a szót, kérte maradjon, - ne hagyja el Julesáját!

Arany anyám végszavára „ne hagyja el Julesáját!” indulatba jött. Csak ez egyszer láttam indulatának heves kitérését. Egész valója lángban egett. Halvány arca egészen kipirult, s indulatosan mondá: „kérem ne emlegessék Julesát, ugy fáj, mintha szívemet akarnák kiszakítani. Hogy marad-

hatnék én e háznál? Pirul az arcom, hogy egy pár órai tanításért itten élelmeztessem magamat. Szavamat adtam Madasnak. Megnemszegem. Megyek.”

Ekkorra már atyám is hazajött a boltból, s megértvén miről folyik a beszéd, ő is bele szólott. Megnyugtatta Aranyt, hogy ő azt, amit házuknál élvez bőven visszapótolja kis nővérem buzgó tanítása által, s hogy atyám, boldog szerencsésnek tartja magát, hogy szeretett egyetlen leánykája ily bőles férfitől nyer oktatást.

E sok kérés és a nők könnyeire Arany letett lugosi utjáról, s szülőim házánál maradt még vagy egy évig, a midőn is jó geniussa őt az óhajtott révparthoz elkalauzolta.

XI.

ÉLETÖRÖME

... Arany ép testalkotásu, jól fejlett ember volt, középnél valamivel magasabb. Csontszerkezete, kidomborodó izmai viszonylagos erőt mutattak alkatával. Mint férfi, erős, szabályosan két oldalra hajló, végén esinosan felhajló hajuszával, az erős természetű férfiak sorába volt vehető.

— Jól emlékezem, midőn 1848 október közepén a szalontai nemzetőrök négy századából a két utóbbi, melyek egyikénél Arany őrmester volt, a két első századot Aradon, Berger ágyuzásai ellen, felváltandó volt, az utóbbi két század a szalontai piacon, indulásra készen kiállott; mi, a becskereki táborból hazajött nemzetőrök, az elindulók megszemlélésére a piacra kijöttünk és Aranyt katonásan felszerelve katonai köpenyegben, tölteny táskával, kezében lúbnál tartott szuronyos fegyverrel és hátán a feketeszíjjas borjuval megláttuk, mindnyájan gyönyörködtünk, a különben is mindenki által tisztelt és szeretett Arany katonás és marciális kinézésén.

Őt a természet nemcsak gazdag adománnyal, hanem jó erősséggel is megáldotta. Igaz ugyan, hogy a sok ülve tanulás és olvasás és e miatt, magától elvonása a szükséges testmozgásnak testét némileg elpuhította; de már, mint nő embernek, midőn gyümölcsös kertjében magát erősebb munkával edzeni kezdte — szalontai kifejezést használva „kezdett a haja nőni.”

Ha az itt vázolt ép fizikumhoz hozzá vesszük azt a nagy meleg és mélyen érző szívet, miről Arany művei tanúságot tesznek, — és ha tudjuk még hogy ifjabb korában Lord Byron, hagyomány szerint a legnagyobb Don Juan, volt legkedvencebb olvasmánya; önmagától előáll a kérdés: hogy zárkozhatott el Arany ifjúságának legszebb korában, midőn a szív legerősebben lüktet, s az ösztön ellenállhatatlanul zakatolódzik, — az élet öröm és gyönyörűségétől s magára erőszakolja a legszigorubb trappista, vagy carthausi fogadalmának hű megtartását?

A komoly olvasó kételyében kérdezhetné: „minő rendellenesség ez a természetben?”

Ezt csak Arany rendkívüli nagy akarateréje és elhöz meg nem tántorodó ragaszkodása fejti meg. Akarta, hogy remetei visszavonultságával meg legyen törve a színészkedése iránti halhit. Akarta: hogy a folytonos munka és tanulás vonja el lelkét a ledér gondolatoktól. Akarta nem testi, hanem lelki gymnastikával megtörni szívében az inceselkedő gondolatokat.

Midőn pedig Juliskája iránti szerelme felgyulladt, — ez szerintem 1838 közepe táján, tehát 21 éves korában lehetett, — ekkor már lényének legerősebb része a *jellem* volt nála engagszírozva. Ekkor ismét más gymnastikát kellett neki gyakorolni: a *plátói szerelmet*, mondhatnám *reménytelen szerelmet*. ...

EGY ELVESZETT KÖLTEMÉNYE

Már fentebb érintem, hogy Arany házunknál lakta alatt, 1839 július havában, — egy erős fulmináns verset írott mely elkseredettségekben.

Ennek előzményeül megéitendő, hogy Lajtsák Ferenc váradi püspök, előzőleg, egy főpásztori levélben megtiltotta a kath. lelkészeknek a vegyes házasságokra áldást adni, ha a nem katolikus férj reversálást nem ád, hogy születendő gyermekeit a katolikus vallásban fogja nevelni.

E főpásztori levél rosz resensust költött föl országszerte. Sokan léptek ki ellene harcra; de leginkább a dicső emlékezetű Beóthy Ödön, Bihar-megyének országgyűlési képviselője és katolikus vallású.

Lajtsák püspök nem tágitott, Beóthyt megyénk egyik gyűlésén, nem katolikusnak, atheistának, a protestánsnál rosszabbnak mondotta.

Ebből pennahare keletkezett: útvetett még a németországi, akkor legnevezetesebb „Allgemeine Zeitung”-ba is, és folyt éveken át.

Megyénkben 1839 — gondolom július havában — országgyűlési képviselő választás volt megejtendő. A liberális párt részéről Beóthy Ödön volt a jelölt, az előző országgyűlésből előnyösen ismert nagy luzafi.

A választási harcot Beóthy ellen Lajtsák kezdette meg. 1839 május 27-ről kelt, s Beóthyhez írott, különben közkézen forgott főpásztori levele, által, mely így kezdődik: „Tekintetes Táblabíró ur! Vallást érdeklő ismételt bántalmi elérték a türelemnek azon határát, melyen tul engedni, gyöngesség lenne . . .”

Erre Beóthy, 1839 június 27-ről keltezve, Lajtsáknak erős dialektikával válaszolt.

(Ez a két levél birtokomban van, még pedig Arany által, atyám részére, másolva szivességéből.)

Ily előzmények után Beóthy ellen a választási mozgalom, — a nemesség — melynek akkor csak egyedül volt szavazata, — undok vesztegetésével megindult. E vesztegetési campagne Szalontára is áttétetett. Arany, illetőleg mindnyájunk szeme láttára folyt a lelkiösméretlen vesztegetés és ennek lélekfurdalás nélkül való elfogadása.

Arany nemes lelkét mélyen megbotránkoztatta ez az undokság s a Beóthy nevét a hazai ügyével kapcsolatban érezvén, mélyen megilletődött s fájdalommal sóhajtasokra fakadt.

A választás napjától már csak két nap volt előttünk. Ennek első napja estején én szokott időben lefeküdtem és elaludtam: de Arany az íróasztalnál ülve maradt és dolgozott.

Éjfél után három óra tájban, mely álmomból engem felrázott, s mondá: olvassam el ezt.

A versnek címe volt: „*Krisztus papjai.*”⁴

Elolvastam. Megdöbbsentem. Ennél megrendítőbbet, nagyobbszerűbbet, fulminánsabbat mindekkoráig sem a magyar, sem a külföldi irodalomban nem olvastam.

Szaladtam a bátyámhoz, ki másik szobában feküdt, s felköltöttem. Ő, — kinek írása kevésbé volt ismeretes, mint az enyém vagy Aranyé, — azonnal a másolóshoz fogott, s néhány példányban leirta.

Már reggel 6 órakor, szekeren ültünk Várad felé s már 10 órakor délelőtt a „Sus” vendéglő kávéházában Csengery Antal, Komáromi Tónt, Komlósi Antalt s az ifjúságnak más jeleseit együtt találtam. Átadtam nekik a verset. Elolvasták. Arcuk kigyulladt. Komáromi hévvel mondá: „ez nem pasquille, ez megdöbbsentő igazság. Viszem egyenesen az ellenjelölt Hodosi Miklóshoz. Van szive: kell, hogy megértse.”

Elvitte-e? nem tudom: de tény, hogy a választásnál győzedelmeskedő Hodosi Miklós egy hónapra reá, a követségről Beöthy Ödön javára lemondott, s ez, ellenjelölt nélkül, képviselőnek választatott.

Arany ezen költeményét — valószínűleg összes költeményei között a legmegrázóbbat, — sokáig őriztem magamnál: de 1850-ben, midőn az új cs. csendőrök fegyverekért és politikai iratokért két ügyvédtársamat — kik pedig honvédek se voltak — itten megmotózták, s mellem szegzett szurony-nyal, a motózás alatt, mozdulatlanul ülni parancsolák, meghökkenstem és minden hazafias szellemű irataimat, köztük Arany itt említett versét, s az erdélyi hadjáratról vezetett jegyzeteimet elhamvasztottam.

Sajnos, hogy Aranynak itt érintett remek verse is elveszett; de azt hiszem, hogy valaki azt, irodalmi becséért, megőrizte, s meg lehet, még napfényre fog kerülni.

Az is meg lehet, hogy Csengery Antal, ki e költemény becsét felősmerte, azt magának megtartotta, s régi iratai közt feltalálható lesz.⁵

XIII.

KÖZSÉGI JEGYZŐ

... 1839-ik évben a városnak második jegyzője Bajó Lajos végső elgyengülésre jutott, a város őrnöka, Boné nevezetű pedig tüdővészességének utolsó stadiumát vonszolta. Mindketten a város főjegyzőjének, ügyvéd Márkus Ferencnek alig voltak segítségére.

Ez Aranyt, — kiváló tehetségét jól ismervén — felszólította, tétlen állapotában, járnia el a városházához neki segítségére . . .

Ezen időben már, mint joggyakornok, többször megfordulván itthon, fel-felmentem a városházához, Aranyt új munkakörében meglátogatni. Mindig nagy kedvvel dolgoztatva találtam őt. Majd kérdést tettem egyik-másik előjáró taghoz: miként vannak megelégedve a „sustitutus” őrnökkel? Nem győzték Aranyt eléggé dicsérni, mondván: „borzasztó” szépen dolgozik, — ég a munka keze alatt — az a gyönyörtúséges instántia, amit ő ír meg, — hát még a jegyzőkönyvek, amiket ő tesz fel? denique dictum-factum el van határozva, hogy ha megkönnyebbiti az Isten az őrnök, vagy második jegyzőnek ágyaszalmáját, ő lesz a hivatalban azok utódja.

A városházánál uralgó, ezen magasztaló jó vélemény kihatott városzerte, elhatott szülőim házához, aminek ők nagyon örvendettek; de elhatott imádott Juliskájához is. . . .

Arany tíz évig szolgálta szülővárosát, mint másodjegyző. E szerény cím alatt kereste fel őt a Kisfaludy Társaság kettős pályadíja, e cím alatt rohant a nyakába Petőfi és ajándékozta meg őt barátságával.

Szerény volt e cím, de Arany meg volt vele elégedve, mert szeretett szülővárosának teljesíthetett szolgálatot, s mert ő hivatalában, magasabb értelemben vett jogszolgáltatási, az az bírói funkciót végezhetett. . . .

Ő ezen állásából nagy lelkiősméretességet csinált. Nem végezvén jogot, a magyar törvényeket alaposan megtanulta, az eljárás gyakorlatát az ügyvéd főjegyzőtől hamar elsajátította s mély belátásánál fogva rendszeren oly ítéleteket hozatott és hozott, hogy alig volt eset arra, hogy az ő általa feltett ítéletet a felső bíróság megváltoztatta, avagy megsemmisítette volna.

... Ügyvéd Márkus Ferenc a főjegyzői állásról 1839. nov. 1-én lemondván, helyébe Borbély Pál, szalontai fi s régi falusi jegyző választatott

el főjegyzőnek. Ez, bár koránál fogva Aranynak atyja lehetett volna, azonnal felösmerte Aranynak fölnyét. A fontosabb dolgozatokat rendesen Arany-
nak adta át.

Az ő tollából kerültek ki a fontosabb jelentések, felterjesztések, melyeknek correctsege még a megyénél is feltűnt. Írása szép volt, gyönyörrel olvasta mindenki. A városházánál mindenki tekintélynek tartotta. Tiszteletet parancsoló komoly magatartásával nagy becsületetést vívott ki magának. A bíró, az egész tanács „nemzetes jegyző ur”-nak nevezte.

Beszéde kevés volt. Sohasem mondott többet, mint amennyi szükséges. Aera folytonosan nyugodt. Soha indulatba nem jött, hevesebb szavakra soha ki nem tört.

Nagyon emlékezetes az, hogy egy tanácsbéli tag egyszer azt kérde Aranytól: „hogyan lehet az, hogy nemzetes jegyző ur szájából soha egy adta-
teremtettét nem hallunk?” Arany felelé: „nem szokásom!”, „Hát ha nagyon megharagszik?” „akkor hallgatok!” „De hát ha nagyon-nagyon megharagszik?” Arany felelé: „akkor még jobban hallgatok!”

Említém, hogy foglalkozása leginkább bírói teendőkből állott. A szalontai nép jól tudta, hogy a peres dolgokat Arany véleménye dönti el; de azt is tudta, hogy ajándékok senkitől sem fogad el. Kezdetben tettek vele szemközt ajándékozási kísérletet; de később általánossá lett az a meggyőző-
dés, hogy Aranyt a Dárius kincsével sem lehet megvesztegetni.

Bírói megvesztegethetetlenségére fennmaradt emlékezetül, hogy özvegy nemes F. Gáspárné, egy híres, hatalmas nő. — ki minden ügyében maga járt el, és kitől a hadnagy szék, a tanács rettegett, — egy kérvényt nyújtott be a szalontai tanácshoz bizonyos ügyben. Arany e kérvényt el-
intézte, s hátrattal is ellátta.

Napok multával ez az özvegy nő beállit a tanácsülésbe, s mondja: „azért voltam szives ide fáradni, hogy megtudjam: mit határoztak az
instántiánra?”

Arany az oldalszobából azonnal elhozta a már hátrattal is ollátott kérvényt s a hátrattal fel is olvasta az özvegy nő előtt, ennek teljes meg-
elégedésére. Az özvegy nő ezen szavakkal köszönte meg: „*azon felül is köszönöm nemzetes notárius uram!*”

E szavakra az egész tanács szemfűllé lett, gondolván, hogy Arany az özvegy nőtől ajándékot fogadott el, s a nyelvess asszony most lobbantja
azt neki szemére.

Arany egész lelki nyugodtsággal azt mondja a nőnek: „kérem nem-
zetes asszony magyarázza ki magát: *min felül köszöni?* mert ha *azon felül*
köszöni, akkor *azon alul* ajándéknak kell lenni, vagy legalább egy szép bubos
tyuknak.”

F. Gáspárné hirtelen felelte: „Isten mentsen! ki merné azt mondani
nemzetes ur jó lelkéről, hogy ajándékot szok elfogadni? megverne engem az
Isten, ha ilyent gondolnék is. Csak azért köszöntem meg az indorsátat
azon felül, hogy ily csekélységért ide kellett fáradnom. Egyébiránt ne tessék
az én haragomat rossz néven venni. Tessék elhinni, ez a kis méreg tartja
bennem az életet.”

Miután a szalontai nép Arany jellem tisztaságát, szolgálat készségét,
és okos tanácsadását felösmerte, annyira tisztelte személyét, mint senkitől
sem itten ember emlékezet óta. . . . csak egyedül őt hitte „igaz” ember-
nek, aki a népet nem ámitja . . .

Ő a természetől vig, mondhatnám játszi kedvvel volt megáldatva,
s családi életében legboldogabb; de kedélyére nagy leverő hatással volt szülő-
földjének szomorú zilált állapota. Erről beszélgetvén velem, mondá: „már
arra is gondoltam, hogy Szalontát felcserélem egy kisebb falusi jegyzőséggel,

de lelkemből sajnálom városomat. Igaz ugyan, hogy én sem sokat segíthetek szomorú állapotán, de ha én is elhagyom, akkor menthetetlenül veszve van!" ...

*

Arany lemondása jegyzői állásáról az 1848 május 28-án tartott közgyűlésen vétetett fel. ... A jegyzőkönyv Aranynek halálát és köszönetet szavaz és áldást kéré Istentől reá és családjára. — Jegyzői fizetésének hátránya kifizetni rendeltetik.

*

Arany írói pályáján fokokonként oly nagyra emelkedett, mint kevés a hazai irodalmi munkások közül; de ő *mint ember*, magát soha nagyobbak, nemesebbnek, bölcsőbbnek, tökéletesebbnek és jobb emberbarátnak ki nem tüntette, mint szalontai jegyzősége alatt.

Légy büszke Szalonta e nagy emberedre, és szentelj neki halás emlékezetet!

XIV.

A NŐI KORONA

Eljutottam e kis életrajzi részletezés folytán Arany életének azon oassisához, melybe őt geniusza az eddigi sok szenvedés, erős megpróbáltatások és egy kietlen munkába ölt élet után szerencsésen elvezette ...

Ekkor én már, mint jogvégezett, Váradon gyakornokoskodván, gyakran megfordultam itthon. Arannyal egy szobában hálván, nagyon feltűnt nekem, eddig nem ösmert jó kedve. Kérdeztem tőle: mit jelentsen ez? Ő meg nem magyarázta, hanem latin klasszikus idézettel felelt, amelynek értelme: „kedvező szelek dagasztják vitorláimat. Hajjóm a biztos révpárnak tart” — és erre édesden mosolygott ...

Volt azonban Arany és Julesája szíve érzelmeinek egy letéteményese, az én édes anyám. Ettől átszivárgott hozzánk is a boldog szerelmesek titka, amit mi híven megőriztünk.

Összekelésük 1840 november havában történt; de megtörténhetett volna korábban is, ha a jegyzői lakot, melybe Arany költözendő vala, a már másfél év óta teljes munkaképtelenségre jutott jegyző, B[ajó] L[ajos] azt magának lakásul lefoglalva nem tartja. Ez, bár még életében, a jegyzői lakból 1840 nyár végén kiköltözött.

A jegyzői laknak kitakarításáról Arany nénye, a jó lelkű Jámborné épen úgy gondoskodott, mintha saját gyermekét házasítaná. A szobák beburkolását pedig Arany megtakarított kis pénzecskejéből és Juliska kis hozományából ismét jó lelkű asszonyok eszközölték. Juliska gyakran tanácskozott az anyámmal a szobák berendezéséről, — sőt mennyiben Arany násza napjáig mindig a mi házuknál lakott, — egy késő este az anyámmal együtt elment a jegyzői laknak és otthonának megszemlélésére. Megelégedetten távozott el a szerényen, de tisztességesen berendezett lakból.

Végre bekövetkezett az a boldog nap is, melyen Ercesey Juliánna — mint már Aranyé — átvehette otthonát a jegyzői lakban, s itten a háztartásnak gondjait, s hű szerelmével boldogítását Arany Jánosnak ...

Mindkettőn a józan értelemnek gazdag adományával bírók, mindkettőn szorgalmas munkások, takarékosak, az édes házi otthonhoz erősen ragaszkodók, hű cifrázkodásra semmit sem adók, állapotukkal teljesen megelégedők, másoknak látszólagos kedvezőbb sorsát nem irigylők és az élet boldogságát egyedül csak az egymás boldogításában keresők.

Amint Arany nagy volt férfi jellemnek, úgy Aranyné is női jellemnek.

Aranyné rendesen tartott női eselédet a házánál, de hogy az ő Janijának más főzzön, vagy ennek haját más vágja el, vagy ruháját más tatarozza, vagy más szabjon, varrjon neki fehérneműt, azt még későbbi igen boldog állapotukban sem engedte meg.

Ha a szolgáló a messziről hozni kellett jó vizért távol volt, Aranyné jó szíve nem engedte, hogy a csordáról hazajött tehén sokáig bölgjön borjúért, hanem elővette a kártust és maga sajátkezüleg fejte meg a tehenet . . .

Aranyné nemesak Petőfit olvasta, de férjének gazdag költői erőt . . . felfogta, s ha Arany íróasztalához ült, nagy gondot fordított arra, hogy ő háborítatlan esendben dolgozhassék.

Arany nappal a városházánál nagyon el lévén foglaltatva, költészetével csak későn este, vagy korán hajnalban, és a vasárnapi délutáni időkből foglalatosható: de ez utóbbi időben szok a nép bajos ügyeiben leginkább alkalmatlankodni. Aranyné ez időben rendesen őrt állott férje útja előtt, s a nép panaszát kihallgatván, vagy az illetékes helyre utasította őket, vagy férjét fejfájási bujjal kimentegette.

Arany családi élete a legpéldásabb s legboldogabb volt itten . . .

. . . Sorsom engem, mint fiatal ügyvédet, messze vetett el a Bánátba. Szülőföldemtől öt évig távol voltam: de szüleimet néha-néha meglátogattam. Felkerestem ez alkalommal Aranyékát is. Sohasem feledem el a szép képet, mely előttem feltárult. Ott állott előttem Arany, Aranyné édes mosolygó arcával, az utóbbinak karján egy szép, piros, eleven, filigranszerű kis szőke csecsemő leányka, — majd másik látogatásom alkalmával a kis leányka már anyja ruhájába kapaszkodva, az anyának karján pedig egy erős barna csecsemő fiúcska. Így állottunk szemközt egymással, ők édesen mosolyogva családi boldogságuk érzetében, én pedig, a rideg nőtelen, gyönyörrel édelegettem az előttem feltárt, soha nem feledett kedves képen. Nem mondhattam egyebet Aranynak: „tandem aliquando” igazságos lett a gondviselés irántad! Szerencsés, boldog vagy.” Ők pedig erre semmit sem feleltek, csak édesen mosolyogtak: a kis csecsemők pedig bátran nézték az idegen ismeretlen . . .

Aranyné a háztartást oly gondos takarékoszággal vezette, hogy férje szerény fizetése mellett — mely állott évenként 120 ezüst forint, 16 köböl buza, 8 aljgabona, 6 szekér szén, 8 öl tűzifa, 20 font faggyu gyertya és 8 hold szántatlan földből — soha sem jött pénzzavarba, nyugodt volt, hogy neje a megtakarított fillérekből a házi szükségeket fél, vagy egy egész évrre is beszerzi, — nyugodtan foglalkozhatott szellemi munkáival.

Aranyné minden nagy takarékosága mellett is, szíves elfogadója volt látogatói és vendégeinek: különösen férje nevenapja, a János nap, minden évben a nagyobb események napjai közé számított itten. . . .

XV.

ÁLDOTT HUMORA

. . . Midőn Munkácsinak világhírű festménye, Krisztus Pilátus előtti, Pesten a műcsarnokban közszemlére kiállított, ennek megszemléltetése végett Szalontáról többen Budapestre utaztunk, köztük én és Nagy József, ez utóbbi Aranynek a szépírás és énekből egykori tanítványa.

A kép megszemléltetése után mondám Jóska barátomnak: menjünk Aranyhoz, látogassuk meg. Jóska erősen szabadkozott, mondván: mit

érdeklí Aranyt az ő igénytelen személye, aztán nem is tudja ő, hogy címezze, Aranyt; nagyságos vagy tekintetes urnak? Kérdeztem tőle, hogy szólítottad meg otthon, felelé: „Jani bácsinak”.

— Most is úgy fogod megszólítani.

— Mit gondolsz? — hogy tehetném ezt!

— Ha máskép szólítod meg, kellemetlen érzést fogsz nála felkölteni.

Megjegyzem, hogy Jóska barátom Budapestet Jurátus kora óta, azaz 36 év óta, nem látta és így fővárosunk ujra alkotása az ő szemének káprázat vala.

Egészen meg lett igézve, varázsolva.

Mondá: még csak a lánchidat szeretné meglátni.

Elkisértem őt ide is. Itt ismét egy újabb varázskép tárult fel Jóska barátom szeme elébe. Lelke gyönyőre az arca édes mosolyán tükröződött vissza. Eközben az akadémia palotájára tereltem figyelmet, s mondám: itt lakik Arany, s ha már lakása tövénél vagyunk, akkor már meg kell látogatnunk. — Jó, nem bánom, menjünk: de minden címzést kikerülni vigyázó leszek.

Beléptünk Arany szobájába, őt egy alacsony asztal mellett ülve találtuk. Megdöbbsentett arcának lefele tartó igen szomorú csüggeteg kinézése, s hogy ülését a szék karjára fektetett kezével támogatja.

Ő busan csak feje mozdulatával látszott helyeselni látogatásunkat, s kezét nyugtá a szives fogadás jeléül.

Majd oldalt felnézett Jóska fejére, kit régen nem látott, s ki azóta egészen össze lett. E percben mozdulatlan, bus rideg arcán egy izomrándulást vettem észre, s azt, hogy szeme folyvást Jóska ősz fejére van irányozva, s eközben arca fokontként szelidebb vonásokat kezd ölteni, majd egy kis mosoly is jelentkezik ajka körül, s ezután a szék karján nyugvó kezét felemeli s tenyerét a szék karjára támasztva, majd lábait is a szék alá húzva, lassu erőlködéssel felállani készül.

Én segítségére kívántam lenni, de ő mondá: köszönöm Gyuri. Ha nehezen is, még lábra tudok állani.

Ezután felegyenesedve, Jóska barátom elébe állott, s ennek folyvást fejére nézve elkezdi hüvelyk ujját, mutatólág, Jóska feje felé bökdösni, is megszólal. „Jóska öcsém! Jóska öcsém! Nem a fekete holló ül már a jegenyefatetején, hanem a fehér holló.” s erre kezdett már édesen mosolyogni.

Az én kedves barátom, ki megilletődötten állt Arany előtt, s ki, feszélyezve érezte magát Arany reá szegzett nézése, majd hüvelyk ujjának, lassu tempóban, feje felé bökdösése által: amint megértette a jegenyefa tetején ülő fekete hollót, mosolyogni kezdett, s megfeledkezett azon feltett szándékáról, hogy Arannal szemközt minden címezgetést kikerülend, hirtelen megszólalt: Emlékszik még Jani bácsi, hogy ez nekem egykor kedves dalom volt?

— Jól emlékszem kedves Jóska öcsém. Tudom, jól és szépen énekelte.

Erre én is megszólaltam: „Áldott hí társad, a jó humor — Jani barátom — téged nem akar elhagyni.

— Ugy vagyok én az én humorommal, mint a fogfájós a táncával, hogy kinjában táncolja.

— Csakhogy táncolhat, — felelém — te pedig humorisálhatsz.

Kezének egy mozdulatával a mulandóságot jelezvén aztán kérdé tőlünk: mi járásban vagyunk Pesten.

Elmondtuk, hogy a Munkácsi képe megszemlélésére jöttünk fel.

Ez szép töletek! Általában dicsérik. Én — sajnálom, — meg nem nézhetem. Örülhetünk, hogy ismét került egy hazánkfia, ki munkájával a külföldön nekünk becsületet szerez.

Majd a kezével intett, hogy körébe ülnék le. Ő leült a karos székébe, mi is leültünk. Kérdeztem tőle: hogy van? Azt felelte: "ugy vagyok, mint a kihasznált ócska zsák, melynek repedéseit ha összeférfelük is ezek a híres doktorok, más helyen kezd kirepedezni; egy szóval nem foltozni való ez már."

Jó ideig társalogtunk vele, s egészen felvidult. Midőn pedig tőle bucsuztunk; szívélyesen megköszönte látogatásunkat, mondván: „ha szalon-taiákat látok lakomban, úgy érzem, mintha otthon lennék. Jól esik nekem, ha egyszerű keresetlen szavakkal beszélhetek velük, mint otthon szoktam volt. Bezzeg, nem úgy van itt. Itt fel kell pederíteni a beszédet, illatos kenőcsel, mint a hajuszt, mert különben sértésnek vennék, ha a beszédünket válogatott szavakkal ki nem cifráznánk."

Midőn Aranytól lejöttünk, mosolyogva kérdezém Jóskától: hogy tetszik neked Arany?

— Hej de nagyszerű ember ez az Arany, pajtás! Mily súlyos betegségét, szenvedést és bus esüggédést mutatott arra, midőn hozzá beléptünk, és mégis humorizált velem és saját fizimiskájával? Valóban csodálandó ember! A testi bajok és fájdalmak elszenvedésében is egy nagy Hérosz. — Köszönöm pajtás, hogy látogatására erőszakoltál. — Nyugodtan mondom, hogy miután Budapestet, ujszületésű nagy alkotásaiban és Aranytól, a testi bajok elszenvedésének e hősiés nagy példáját megláthattam örömezt halok meg.

Nem vetted-e észre, hogy rideg, bus arc vonása, midőn minket meglátott, nem egyszerre, hanem fokankint, bizonyos kis idő' multával változott át vidámra . . . En míg te Arany előtt állva az ő szeme fixirozásától és ujjának fejed felé bökdösésétől szurkoltál, — figyelemmel kísérem ezen lélek-mozzanati lépcsőzetes átmenetet. Biztosan hittem, hogy ez ott fog megállapodni, ami lelkének legkedvesebb élvezete, — az ártatlan, játszi és nem sértegető humornál . . .

Ekkor láttam Aranyt életében utóljára. Két évre reá hült tetemeit sirattam meg.

*

Mily bölcsességgel kellett Aranynak községjegyzői korában a tanács itéletének helyessége felett örködni, mily küzdelmet kellett kifejtenie egy némely kapacitálhatlan tanács-tag konokságával szemben e célra majd a törvényes igazság magyarázatát, majd az ennél sokkal hatályosabb játszi humorát felhasználnia? — ezt a következő konkrét eset eléggé igazolja.

A szalontai tanács előtt két koma, mindegyik becsületesnek ismert ember, állott peresféképen. Az egyik A. előadta, hogy B. komájának 100 forintot adott kölésön, négysszemközt, kontraktus és kamat nélkül, barátságból meggyérési vásárig. B. tagadta a kölésön vételt és tagadására esküt tenni ajánlkozott. Állítására A. szintén felajánlotta esküjét. — Az egész tanácsot meghökkentette a két becsületes és jó keresztény embernek ismert, még esküvel is megerősíteni kívánt ellentétes állítása. Hosszas tanácskozás után sem tudta megállapítani itéletét. Eközben felállott M. J. egyik tanács-tag, különben eszmadia ember, s indítványozta, hogy miután a tanács nem láthat a peres felek veséjébe, a követelési összeg a peres felek közt *felezessék* meg, azaz B. A-nak csak 50 ftot tartozzék megfizetni. — Tetszett az eszme. A tanács már majd kimondandó volt a *felezést*: de Arany hirtelen felállott a tanács asztal mellől, s kérte az ügynek elhalasztását, mert neki sürgős jelentést kell elkészíteni a Vármegyéhez.

Jó idő multával, midőn már feledésbe ment a felezési indítvány, s a panaszos sem sürgette ügyét, az utóbbi feltűnt Aranynek és a panaszos után

küldött. Ez előtte megjelenvén előadja; hogy azért nem sürgette az ügyet, mert a komja négy szemközt megadta a tartozását, mondván: „négy szemközt adom meg, mert ezt hozza magával a becsület. Hidd el komám, hogy szegyenemből a bírák előtt, meg eskümmel is elfogadtam volna a kölcsönt, de azért a pénzedet mégis becsületesen megadtam volna.”

Arany ebből megértette, hogy alperes álszegyenéből még az esküt is, lelkiismeretének rovására hamisan letette volna; de alperesnek négy szemközt adott szó becsületességéről való fogalmát nem kárhoztatta el, — hanem csinált ebből következő humoros esetet.

A tanácsnál már feledésbe ment a felezési indítvány. Egyik tanácsülésben feláll Arany s bevádolja M. J. esküdtet, a felező indítványt tevőt, hogy ennek négy szem közt 40 főt kölcsönzött, de visszafizetni nem akarja. Elrökönnyödve M. J. mondja Aranyak: „Nemzetes Ur! bocsásson meg. tévedni tetszik: nekem sohasem adott pénzt kölcsön.” — Arany állításánál marad, M. J. pedig a szemérmes tagadásnál. — A tanácsnak most akadt el ám igazán az esze és nagybölesen hallgatott. — Arany végre megszokítá a csendet, s mondá: „kérem ítéljenek M. J. urum multkori indítványa szerint, azaz csak felét fizesse meg követelésemnek.” — A tanács elértvén a tanúságos tréfát, nagyot nevetett és Arany is jóízűen kacagott. M. J. felfogadta, hogy sohasem fog többé felező ítéletet indítványozni.

Arany jóízű kacagása itten felemlítettvén, megjegyzem, hogy ő igen ritkán nevetett, s hangos kacajban sohasem tört ki: de ha valami különös komikus eset által a nevetésre indíttatva lett, oly jóízűen és egész lelkéből tudott nevetni, hogy ezt látni, saját szerűségénél fogva, gyönyörűség volt. Ő sohasem tört ki huméri kacaj, vagy hahotára, hanem szemel, kicsit összehúzva, sebes ütemben repdestek, s arc izmai hozzá kezesen vibráltak, mondhatnám rythmikus szelid táncot lejtettek. Nála csak a lélek nevetett. Arcán szemén a kellemes moduláció lelke kellemes érzésének volt kifejezője. Nevetése is classicus volt a maga nemében. — Való tény, hogy amikor ő társaságunkban nevetett, mi megszűntünk nevetni, és csak az ő ritkán látott nevetését csodáltuk és ebben gyönyörködtünk.

*

Arany 1858 táján meglátogatván Budapestről szülőföldjét, eljött egyuttal, olvasógyeletünkbe is. Egy pillantást vetve az olvasó asztalra, valamelyik szépirodalmi lapnak vezérversen akadt meg a szemé. Épen e percben mutatják be neki a szalontai új kántort, a most is élő S. Lajost. Arany udvarias kézszorítás után mosolyogva kérdé attól: „megtudná e mondani, melyik szoltár énekére megy ez a vers?” A kántor, — ki különben igen jártas a szoltár éneklésében, ugy a zenében is, s műveltségénél fogva Arany érdemeinek nagy méltánylója, — zavarba jött az Aranytól nem várt kérdés miatt. Habozott a felelettel, de Arany mosolyogva azonnal kisegítette, mondván: „a 74-ik dicséretre. Im bejöttünk nagy örömmel.” Ez a kántor máig is örömmel beszéli el Arannyal való ezen esetét és hozzá teszi, hogy ő még ember előtt sohase jött zavarba; de ekkor Arany megösmérésének öröme annyira elfoglalta lelkét, hogy a legprózaibb kérdésére sem tudott volna felelni.

Köztudomású Aranyak az a humora, amit felelt kedves neje panaszára: „jaj de nagyon nő ez a mi Lacink! mahónap a te ruhád már nem is lesz jó neki.” „Ne busuly lelkem! — ha nagyobb lesz nálam, akkor majd én viselem az ő öcskáját.”

*

Már említém, hogy a János napját Aranynál rendszeren megüztük és ez a nevezetesebb napok számába ment Szalontán. Szívesen látott vendégei voltunk, s elkövetett mindent, hogy ez az este lakában kedélyesen folyjon le. Az ott eltöltött kedves idő szájunk ízében maradt. Egyikét ezeknek itt elmesélem.

A nők és korosabbak már eltávoztak; de mi fiatalabbak, az ugynevezett himkompánia, együtt maradtunk. Vigán, feszélyezés nélkül folyt köztünk a poharazás. Ekkor volt hazánkban a politikai dikciózásnak legnagyobb divatja. Az ifjuság ebben magát szorgalmasan gyakorolta. Egyik társunk indítványára, — hogy mindegyikünk legyen köteles egy szónoklatot tartani, — megindult a szónoklat, végre András bátyámra is, — ki Aranytanulótársra és jó barátja volt, és ki különben igen sebes beszédű, nyilvánosan sohasem szokott volt beszélni, — reá került a szónoklás sora. Kedvetlenül fogott a neki igen nehéz feladatnak megoldásához. Beszélt valamit a nőkről, de sebesen hadarván el mondtaait, abból igen keveset lehetett megérteni.

Utána Arany állott fel, s kifejező hogy ő most nem önmagáért kíván szónokolni; hanem, mennyiben az előtte elhangzott eszmedús szónoklat, a szónok rendkívül sebes előadása folytán, egészen elveszett, ő házi gazdai kötelességének tartja vendégei gyönyörűségére azt reprodukálni.

„Az én kedves András barátom rhetori tropussait igen bajos annak megérteni, ki az ő beszédmórával közelebről nem ismerő, mert például, mikor az én András barátom azt mondja: „kérson kom son” — ez annyit jelent: „kérem alázatosan komám asszony.” — Ezután Arany igen jó kedvben szabad röptöt adott humora szípkörképének s adott András bátyám szájába olyan mondatokat, hogy az egész társaság majd szét hullott a nevetéstől. Én Arany humorának virtuozitását sohasem csodáltam meg annyira, mint ezen reprodukciója alatt. Szípkörkép de nem sértő éleci ugy szökdöste, mint szép időben és szép mezőn az ártatlan báránykák. Szép élmény volt a nagy elmének ez a játszi kedve. Beszéde befejeztével oly ovátióban részesítettük őt, minőt csak az őszinte elismerés nyújthat a csodált és elérhetetlen fölénynek. András bátyám is poharával hozzá kezeledett, s mondá: „Na Jani! eddig a becsületes eszedet csodáltam, de most meg a „huncut” eszedet is megcsodáltattam velem; de azért az Isten sokáig éltessen! s erre igazi baráti szeretettel oly forrón összeesőkolóztak, hogy mindnyájunkat meghatott.

Bátyámmal humorizálása minden kaján indulatot kizár, mert őt őszinte baráti indulattal szerette; lehet, oly jobbt ulajdonokért, mit sok másokban fel nem lelt. — Bátyám halálára ő egy verset szentelt: „Kortársam R. A. halálán.” Akinek pedig ő egy verset szentelt, annak közel kellett állani az ő nemes szívéhez . . .

*

1870. martius közepén Szalontáról négyen, küldöttségképen, Pestre küldtünk, eszedni itten törvényszék, vagy legalább telekkönyvvel ellátott járásbírótság felállításáért. Ez alkalommal Aranyt is meglátogattuk az akadémia palotában lévő lakásán. Midőn épen körülötte ülvé, az Aranyunk kedves szalontai dolgokról édesden beszélgettünk, csendes kopogás után felnyílt az ajtó, és azon egy erős barna kis ember behajlott föl testét csak megmutatván, azonnal visszahúzódott s maga után betette az ajtót. Arany utána kiáltott: „gyere be Pali, jó embereim! vannak itten.!” Az ajtón belépőt Arany nekünk bemutatva: „Gyulai Pál barátom” és viszont minket is ennek névszerint. Én legtovább állván Gyulától, utolsó lettem neki bemutatva. Ez neven hallására, velem szemben, jó erős hangnyomattal kérdé: „Szalontai monográfiájának írója?” A nyújas arevonás nélkül tett

kérdést én ominosusnak vélvén, hirtelen elgondoltam, hogy a kellemetlen helyzethez vig arcot vágok s hirtelen feleltem „ha az egész világ előtt beösmerném is, hogy én irtam Szalonta monografiáját, de Gyulai Pál, a szigorú kritikus előtt — *eltagadom*.” E feleletemre Arany édesden mosolygott, Gyulai ajkán is egy kis mosoly vonult át, s már nyájásabban mondá: „ez esetről pedig nincs semmi ok reá,” s azzal Arany asztalához ment s elővette a budapesti közlőnynek az nap megjelent, éppen március 15-iki számát s hangosan felolvasta abból monográfiám igen kedvező, terjedelmes ismertetését és méltányló kritikáját. — A felolvasás alatt Arany mellettem állott, s folyvást kedves mosoly ült arcán, és egyszer, midőn Gyulai ur egy percre egy pontnál megállott, Arany azt sugja nekem: „ne higgy neki, hasból olvas” s ezután még jobban mosolygott. — A felolvasás után, — mert gondoltam, hogy Arany csak tréfált velem, szerettem volna művem ismertetését magam is elolvasni, de a szemérem visszatartott, nehogy Gyulai ur felolvasásának hűségén kételkedni látszassam; hanem, amidőn Arany lakából eltávoztunk, első gondom volt a közlőnynek illető számát felkeresni és a Gyulai ur által felolvasott cikket végig nézni. Ekkor győződtem meg, hogy Arany velem, mint bizalmas embereivel szokta volt, csakugyan mókázott, s ezen velem való ártatlan humorizálását kedvesen tartottam meg emlékezetemben.

*

Arany Petőfihez 1847. dec. 13-ról írott leveléből olvashatjuk, hogy ő Petőfivel „polturás gyertya füstölgő hamvánál ostoba versek rögtönzésében vetélkedett.”

Szalontán akadt hozzájuk még egy harmadik rimkovács is. Balogh János, Aranynak barátja.

1848 dec. elején Arany és ez a Balogh, Petőfi látogatására Debrecenbe rándultak. Egy este a Bika vendéglőben hároman egy kis kerek asztalnál, Petőfi és Balogh rimekkel dobálóztak egymásra. Amint a pincér a rostélyost nekik behozta, és Petőfi ezt megizlalta, azt mondja Balognak: „erre mondjon kend kadenciát: „be jó ez a rosziprádli.” — Balogh hirtelen rákezdette:

„Be jó ez a rosziprádli:
Jobb mint a bolti kvárgli,
Sütötte a jó Náni,
Ki nem szereti a Pármizánu sajtot.”

Petőfi hirtelen belevágott Balogh rimelésébe:

„Tedd be ajtód!
Rossz rim fajta
Tör be rajta,
Fülem sérti, az ebadta.”

Erre ismét Arany mosolyogva hüvelyk ujját bökdösvén Petőfi felé, mondá:

„Ni, Szalonta
Tul tett rajta.”

Erre mindhárman erős kacajba törtek ki, úgy, hogy az ott lévő vendégek figyelmét egészen magukra vonták: de mulatságukban senki sem háborította meg, mert csakhamar megtudták a vendégek, kik mulatnak oly kedélyesen a kis asztalnál.

*

1848 november elején a szalontai nemzetőrségnek két százada Arad város védelménél tett szolgálatot. Ezekkel Arany is ott volt, mint nemzetőr és épen egy szobába volt beszállásoltatva a fent érintett Balogh János: ak és a szalontai bíróval, mely-szobában fekvő helyül két ügy és ládás kanapé volt elhelyezve. Bőven volt módjuk Bergher ügyüzásait hallgatni és kiállani. Végre még hozzá is szoktak. -- Esténkint Arany és Balogh elmentek a „Fehér kereszt” vendéglőbe hol Csunkó Náci egy országos hírű, genialis bon-motizáló mulattatta a vendégeket. Arany Csunkó Náci tanulmánya tárgyává tette. Néha majd öjfelig elhallgatták Csunkó triviális tréfalkozásait. Történt egy ily késő hazajövetelük alkalmával, hogy a bírót mély alvás és horkolásban találták, amítől ők meg elaludni nem tudtak. Egy darab ideig Arany és Balogh beszélgetve az ágyból várták a bírónak az erős horkolásból kifáradását; de az nem akart bekövetkezni. Balogh a ládáskanapén feküdt, Arany azt mondja Balognak, üss csak a sarkaddal egy nagyot a kanapé ládájára. Balogh ezt hirtelen megtette, s a kanapé ládája ügyyszerű dobbanó hangot adott. A horkoló bíró, ki századosa volt az egyik nemzetőri századnak, e nagy dobbanó hangra a horkolást hirtelen abba hagyta, felébredt és elkialtotta magát: „komámék keljtek fel! lünek”. Minthogy Arany és Balogh az alvást színlel, s másik lövés sem hallatszott a várból, a bíró újra lefeküdt, s még erősebben horkolni kezdett. Erre Balogh felkelt s mind a két sarkával még erősebben megütötte a kanapé ládáját. A bíró e dobbanásra újra felébredt, hirtelen kiugrik az ágyból, s újra kiáltja: „komámék keljtek fel! lünek.” s azután hirtelen felöltözött s kiment az őrháznál szétneézni. A bíró eltávoztával most már Arany és Balogh az édes nevetéstől nem tudtak volna elaludni: de a nagy esendben végre mégis az álom szemükre jött s reggelig édesen aluvának. — A jó komájuknak, a bírónak, csak itthon beszéltek el a vele elkövetett jó tréfát, s együtt édesden nevettek az eseten . . .

XVI.

JÓ SZIVE

Azok, akik Aranyt csak hivatalos működéséből, vagy az utcán jártából ismerék és látták rideg, mozdulatlan, komoly arcvonását, legtávolabbról sem tételeznék fel, hogy ő a legmelegebb érző kebellet és áldott jó szívet birt légyen, Pedig ilyenlennel birt, vagy is sokkal olyanabbal, mint én ezt alább néhány konkrét esettel megvilágítani képes lehetnék.

Jó szive tettekbén kiválólag Petőfihez való viszonyában nyilatkozott . . .

. . . Már fentebb okadatoltam, hogy — Szalonta város nagyon eladósodott állapota miatt — 1847-49-ben, Arany jegyzői fizetése hátrányban maradt. Arany 1848-ban Vas Gerebennek, a kormány által pártfogolt „Népbarát” heti lapnál, társszerkesztője lett; — a fizetés, vagy tantieme kedvező lett volna Arany családjának: de Vas Gereben azt ki nem szolgálhatta. — Arany kénytelen volt 1848 december vége felé — leszámolás végett Vas Gerebennel — Pestre menni. Nejét is magával vitte. Vas Gerebennel való leszámolás alatt Windischgrätz már Pest felé közelgett, a menekülés már kezdetét vette. Vas Gereben adott Aranynak 64 frtot, a többi összegre nézve azt mondotta, hogy a takarékpénztárba tette. Arany és neje csak 64 forintot hoztak haza, ha az utra el nem költötték. Pestről. Itthon lakukat a rossz cseléd által megrabolva találták. Jelentékeny kárt szenvedtek . . . A szalontai nemzetőrség mind oda volt a megye határát keleten őrizni.

Aranynak és Szalontának... kritikusan helyzetében felkereste őt Petőfinek Debrecenből hozza írott levele, melyben... családját, — míg ő a hadjáratban távol lesz. — Arany oltalmába ajánlja.

... A jószívű Arany... és Aranyné... 1849 február közepén, az emlékezetes igen szigorú télen, Debrecenbe utazott, Petőfi családját Szalontára elhozta és itt május közepéig ápolta őket.

Petőfi ekkor a hadjáratból családjához és Aranyékhoz jöven, nejét magához vette...

Arany ezen május hóban lett a belügyminisztériumhoz fogalmazónak kinevezve, jegyzői állásáról — mint már érintettem leköszönt; s Debrecenbe, vagy Pestre volt utazandó, családostól együtt, új hivatali állásának elfoglalására. Családját nem mozdulhatott, mert a Petőfi család egy része még náluk volt. E szorongatott állapothoz még hozzájárult, hogy az újonnan választott jegyző, ki Aranyék eddigi lakásához igényt tartott, ámbár nőtlen ember volt, Aranyéknak a lakból azonnal kiköltözését követelte...

Petőfi értcsülvén Arany leveléből szorongatott helyzetéről, ismét Szalontára jött és elvitte magával csecsemőjét és dajkáját...

Nem akartam erősen kiszínezni azt az áldozatot, mit Arany Petőfi barátságának hozott: de valóban Aranynak Szalontán lakó jó emberei aggályos részvétellel kísérték ezt az áldozatot, féltvén őt és családját, hogy szerény viszonyukhoz képest, vagyoni romlásuk lesz a következtése.

Petőfihez való viszonyában tüntette ki Arany kiváltképpen lelkének melegét; de nehogy ez egyedül álló nemes tette, vagy csak épen a már akkor a halhatatlanság dicsőségére emelkedett Petőfi irányában látszások elkövetettnek, alább néhány konkrét esetet elmondandó leszek, melyeknél Arany jó szíve, más igénytelenebb emberek iránt is, melegen nyilatkozott.

*

A jobbágy világban épen Arannyal együtt mentem be Váradra az apám szekerén. Egy gazdag földesúrnak fia négyes uri fogaton utolért bennünket, s elébünk vágatott; a mi lovaink azonban, egy kicsit neki tüzesedvén, nyomon követték az uri fogatot. Így együtt haladva, utólértük egy, az ut közepén haladó, és a megye közmunkájában kavicsot fuvarozó jobbágyoknak két kis ökör által nehezen vontatott terhes szekerét. Az uri kocsis már jó messziről kiabálta: „térj ki”. A szegény jobbágy kezével, lábával nógatta az ökreit a kitérésre...

Az uri kocsis bosszuságában, hogy neki kell kitérni a sima utról, ostorával a szegény jobbágy és sőreinek nyaka közé vágdalt.

Arany, amint ezt a brutalitást meglátta, mélyen elszomorodott, s csak felsóhajtott: „és ezek gyámjai ennek a szegény népnek!”

Ezen eseménynek az ő jó szíve „A szegény jobbágy”-ban hangot adott...

Mi lett az uri kocsisból? nem tudom: hanem azt már tudom: mi lett a földesurfiából? Oda lett a két falu, több ezer holdas allodiáturájával, oda lett ő maga is, nagy távolban, kegyelem kenyéren tengődve. Nyoma sincs a fényes családnak az ősi fészken.

*

Szalonta város N.-Váradon a Körözs utcán egy timár mesternél tartott rendes szállást. Arany rendesen ide szállott, néha magam is. A timár-mester egy gólyát tartott az udvarán, Ennek a rabgolyának ételben nem volt fogyatkozása, mert „huslás” elegendő hullott számára: de oldalt hajtva

fejét, mindég az égnek nézett, hol társai a léget hasítva, szabadságnak örvendenek. Arany sajnálkozással sokáig elnézegette ezt a rabgolyót s megírta versét.

*

Az első honvédek, kiket 1848-ban Szalontán láttunk, azok voltak, kiket Bethlen Olivér Kolozsvárott toborzott össze. Váradról jövéen, hírükre a szalontai határ szeléig elébe mentünk, s itt hazafias ovatióval fogadtuk őket. Első megpillantásukra igen kedvesen lettünk meglepetve. Ily szép 70—80 ifjut egy csoportban látni ritkán lehet. Midőn pedig szellemi tehetségekkel is megösmertedtünk, el kelle ösmernünk, hogy ezek Erdélynek élite ifjusága. Fogadásukkor kinyilvánítottuk, hogy Szalonta vendégei leendének. Beérkezvén a városba, a városháza előtt sorakoztak. Itt a város bírása üdvözölte őket, oldala mellett Arannyal. Közölük Elekes Pista köszönte meg a szives fogadást, kitűnő hazafias szónoklattal. Arany gyönyörködve legeltette szemét a szép, művelt lelkes ifjuságon. Nem kellett szállás-mester. Szétkapkodtuk a szép csapatot, s vittük szállásra lakainkba, hol déli ebéd, 3—4-re közülök, már várakozott.

Arany délután 5 óra tájban a bátyám boltjába jött, hol épen én, továbbá Főnyad József, . . . (ki később Szenttamásnál golyót kapta, és (a most is élő) Csúky György, később honvédszázados, voltunk együtt. Arany egy verset nyomott a kezembe, melynek tintája alig száradt még meg, s kezdtem fenhangon olvasni.

„Süvögemen nemzetiszin rózsá,
Ajakimon édes babám csókja;
Ne félj babám nem megyek világra:
Nemzetemnek vagyok katonája.”

A boltban egy óeska flauta volt. Főnyad József, ki jó flautás volt, elővette azt, s megkísérté a versnek dallamot adni. Én a dallamot utána hangjegyeztem, s fél óra alatt nyelbe lett a dal ütve. Már este a honvédekkel, együtt daloltuk az új szerkezetű dalt. Ők levitték ezt Szegedre, hol a III-ik zászlóaljba lettek besorozva, és terjesztői lettek Arany dalának.

Én négy hét múlva mentem le a beeskereki táborba. Elcsodálkoztam, hogy honvédeink és nemzetőreink minden mulató helyen csak az Arany versét és tisztán a Szalontán rögtönözve készült dallamát éneklék. Minthogy a dal szerkesztésébe némileg én is befolytam, kíváncsiságból kérdést tettem a különböző vidékről egybegyűltek egynémelyikéhez: „hol hallották először ezt a dalt?” mindegyik a maga községét nevezé meg forrásának. Elcsodálkoztam azon, mily gyorsan képes az egész hazában egy dal elterjedni, ha az a fellekesedett nép szívéhez szól, és hogy gyors vándor útja kipulhatolhatatlan.

*

Szabadságharcunk leveretése után vidékünk nagyon el lett árasztva alamizsna kérogető béna honvédek által. Saját szomorú sorsunkat még keservesebbé tette ez a látvány. Arany jó szívet ez mérven megillette, s mély fájdalomnak a „Koldusének”-ben adott hangot . . .

Hogy ezt a kolduséneket ő 1850-ben megírta, nem csodálom, mert jól tudom, hogy el nem folytatható elegiái hangulata hajtotta reá; de azt máig is csodálom, hogy ő ezt, megírása után csaknem azonnal, tehát 1850-ben, midőn az árulók füle minden résen hallgatózott, egy nyilvános összejövetelünk alkalmával, a vendéglőben, egész terjedelmében ünneppélyesen elszavalni merészelte.

Én életemben *öt csak ez egyszer hallottam* művét nyilvánosan felolvasni. Miért épen ez egyszer is és épen oly időben, midőn a honfiúi érzés, vagy fájdalom kinyilatkoztatása lázzitásnak vétetett és kegyetlenül üldöztetett? Ennek okát tudni vélem. Alább a maga helyén megkísértem kimagyarázni . . . [Ld. XVIII. „A forradalom után” c. fejezet 82. l.]

*

Hogy Arany jó szívének melegét a hozzá közelebb állókkal is, gyöngédség és szives jó tettben, érezte, egy pár konkrét esettel kívánom bizonyítani.

Atyám nagy tisztelője volt Aranynak és így nem is merte volna megkérni, hogy a már érintett, Lajcsák Püspök és Beöthy Ödön közt folytatott filippikai levelezést, melyet ő atyámnak felolvasott, — atyám számára másolná le; de ő örömet kívánván szerezni atyámnak, azt igen szépen lemásolta. Atyám ezt becses iratként haláláig megőrizte. Hagyatékából ez reám szállott, és így Aranynak ezen szép másolását, — melynél szebb kéziratát nem ösmerek, — családunk, Arany iránti kegyeletből 52 év óta megőrizte. — Szép írásának ezen kiváló példányát az „Arany szobának” átadandó leszek.

*

Midőn Arany dalaít, nyilvános megjutalmaztatása után, már nem titokban zengedezte, egy este az ablakon beszóltott nővéremhez és kérte az emlékkönyvét. Arany ezt magával elvitte s már kora reggel a nyitott redőnyön át nővérem ablakának mélyedésébe tette. Nővérem ezt itt megtalálván, benne találta azt a szép verset, mely Arany hátrahagyott iratai közt ily cím alatt: „Egykori tanítványom emlékkönyvébe”, olvasható. — Nővérem a nagy és jó lélek ezen gyöngéd figyelmét nagy örömmel fogadta.

Itt az a kérdés érdekes: miért intézte ez a nagy lélek ily gyermekes modorban jó szívének kinyilatkoztatását? Egyszerű a felelet. Nem akarta látni „kedves Betti lányá” szemeiben a hála könnyeket.

*

Már említém, hogy András bátyám halálára, mely 1877-ben történt, verset írott. Nekünk erről semmi tudomásunk sem volt. Én 6 év múlva olvastam ezt 1883-ban kiadott művei közt, ily cím alatt: „Kortársam R. A. halálán.”

Nagyon meglepett engem ez a visszaemlékezés. Hisz' bátyám sokkal igénytelenebb volt, hogysen magát ily nagy szellem tollára érdemesíthette volna. Ennek titkát csak ő mondhatná meg; de magával a sírjába vitte.

*

Arany kartársával, a főjegyzővel igen jó viszonyban élt. Per „bátyám, öcsém” szólíták egymást. 1846-ban Pál napja előtti délután a főjegyző nemment fel a városházára azért, hogy névnap vendégei elfogadására előkészületet tegyen. Arany maga volt a városházán s irodája csendjébe arra használta fel, hogy a főjegyzőnek névnap köszöntőt írjon. Ezt megírhatta volna saját neve alatt is; de szigorú életszabályának tartotta, senkinek sem hizelegni és a kegyhajhászatot ovatosan kikerülni. Pál apostol nevében írta meg tehát a névnap terjedelmes nagy köszöntőt. Ez négy részből áll. Az első részben Szt Pál a levélíráshoz készülődik. A másodikban vigasztalja druszáját a rossz fizetés miatt. A harmadikban Aranyzáju Jánost küldi le a levél-

el az égből. A negyedikben Aranyszájú szent János nyomorúságos utazását írja le az ég nyirkorgó posta taligáján. E levél címe: Az égből. Borbély Pál kedves druszámnak pártfogói kegyességgel Szalontán. Franco.”

Ez a levél öt lábas rimes versben van írva. Az egész levél úgy, amint Arany fogalmazta, birtokomban van; de triviális pajzán humoráért sem itt, sem más helyen nem közölhető.

Tudatommal Arany Szalontán senkinek sem írott névnapi köszöntőt, holott ez a legnagyobb megtiszteltetés sorába vétetett volna: hogy mégis Borbély Pál főjegyzőnek ilyent küldött, abban leli magyarázatát, hogy Arany jó szívével az öreg urnak örömet kívánt szerezni, s célját el is érte.

*

Arany, midőn összes műveinek kiadását eladta, nagyobb összeghez jutott. Ebből elhelyezett 10 ezer forintot egykori tanulóúrsá, szalontai Pápai Ferencnél, vagy is annál, ki gyermekkorában az ő (Arany) avas bundáskáját végig hasította. Néhány évig Pápainál volt ez a pénz. Ez a Pápai ismeretes lévén azon körülménnyel, hogy egy rokonom melletti szerencsétlen kezesség vagyonomat megrendítette, ő maga ajánlotta fel nekem Arany tőkéjét. Én ezt elfogadtam. Arany pénze tehát néhány évig így nálam volt. Ekkor meg én jutottam tudomására, hogy szalontai Kenyeres János, közös ifjúkori barát Arannyal és velem, nagy veszteségek folytán, az uzsorások kezébe került. én szólítottam meg Kenyereset, hogy az Arany pénzt neki átadhatom. Arany ebbe bele egyezett és én Kenyeresnek kifizettem az összeget. E pénzt végre Kenyeres örökösei fizették vissza Arany örököseinek.

Szinte meseszerű, hogy ily — sorsunkhoz képest — jelentékeny összeg vándoroljon egyik kézről a másikra a bitelező, csak utólagos tudásával; de Arany jó szíve ebbe beleegyezett, nemesak, hanem a törvényesnél mérsékeltébb kamattal is megelégedett.

*

A világosi fegyverletétel és meghurcoltatás után szerencsésen hazakerülvén s találkozva K[enyeres] J[ános] barátommal, — ki nemsokára Haynau szolgabírája lett, — ez engem nem annyira rossz akaratból, mint pajzánkodó impertinentiából következő szavakkal fogadott:

„Kidőlt a Kossuth leveße,
Mind elhagyta a nemesse.”

Ez a mondat, bár csak travestálása volt egy régibb kortesnótának, nekem nagyon fáj; miért is később helyben szolgabírává lett K[enyeres] J[ános]-t kikerülni igyekeztem: de a helybeli szolgabíró jó bizonyítványára, részint az osztrák katonáskodástól való szabadulás, részint ügyvédségem gyakorolhatása tekintetéből, nagy szükségem volt. Makacskodtam megkérni ezért ifjúkori barátomat, a szolgabírót. Arany jó szíve e szorongatott állapotban megtalálta az eligazodást. Ő maga írta meg részemre a legjobb bizonyítványt, K[enyeres] J[ános] szolgabíróval ezt aláíratta, és ő maga hozta el hozzám. Engem Arany ezen nemes tette nagyon meghatott, s csak ezt tudtam neki mondani: „Jó szívedet Jani sohasem tudod megtagadni?...”

*

Már említém Aranynak viszonyát Balogh János barátjához. Ez testvéreivel azaz harmadmagával osztozott meg egy táblaföld örökségen. Mérnök ekkor nem lakván Szalontán, Aranyt kérték fel, hogy osztaná el köztük a földet. Arany ezt barátságából nemesak szívesen megtette, hanem

még igen csinos kis térképet is készített a területről, melyen a végrehajtott osztályozás híven ki lett tüntetve, de nevét nem írta alá.

E térképet Balogh János örököse 1883. március havában hozzám hozta, s kérdezte: tudom-e ki készítette ezt? Azonnal megösmertem Arany írását s kértem hagyánálam, mert a Vasárnapi Ujság számára le akarom másolni. Nálam hagyta.

Lemásolás közben nagyon feltűnt, nekem három központra futó vonal. Nem értettem, mit jelentsen ez. Elvittem e térképet egyik itt működő német mérnökhöz, ez sem tudta megmagyarázni a három központra futó vonal célját. Sokáig törtem ezen fejemet, míg végre rájöttem, hogy ez a három vonal a testvérek közti birtoknak határát jelzi, a központra futás pedig a birtok közepén építendő közös tanyához járhatást.

Ujra elmentem a német mérnökhöz, s közöltem vele véleményemet. Ez ezt helyeselte és elcsodálkozott a laikus kéz által tett felvétel és elosztás tökélyén. Ki is állította e térképről szakértői véleményét...

Én a térkép másolatát, és a szakértői véleményt, comment ár kíséretében a Vasárnapi Ujsághoz elküldöttem? de nem közölte, sőt mint hallom küldeményem ott elkallódott. — Ez azért is sajnálandó, hogy a Szalontán levő eredeti térkép is, mint Arany sokoldalú tudományosságának eklatáns bizonyítéka, szinte elveszett.

XVII.

A FORRADALOM ALATT

[1848] Március hó végén Sántha alispán rendkívüli megyei közgyűlést hívott egybe, melyen az első felelős ministerium elnöke, Batthyányi Lajosnak legelső körrendelete volt felolvasandó. Arannyal együtt mentem be Váradra ezen közgyűlésre. Meglepett bennünket Váradon az eddig nem látott, de most kitűzött sok nemzeti zászló, és a közönségnek eleven, vig nagy mozgása. A gyűlést Sántha György alispán tartotta meg. Meghatóan adta elő, hogy a nemzet szerencsésen és vérontás nélkül elérte azt, amit a legvérmesebb hazafiak is megérhetni nem reménylettek. Ő eddig hazafias aggodalomból, nem a rohamosan haladó párthoz tartozott; de most átlátja, hogy megtörtént minden, amit lehetetlennek tartott. Kéri a megyét őldozza fel őt alispáni székétől, s bízva ezt az állást olyan egyénre, kibem bizalmát, a változott körülményekhez képest, jobban véli elhelyendőnek, mint ő benne.

A közgyűlés örömteljes hangulatában, a megható önbevallást tévő alispánt egyhangulag székében megmarasztotta.

Ezen lélekemelő incidens után a miniszterelnök március 22-ről kelt kö rlevele melynek minden pontja a nagy termet megrázó „éjjen”-nel fogadtatott, olvastatott fel, s minden pontjának fogamatosságát egyhangulag elhatározottatott.

E ministeri rendelet egyik pontja mondja: „városokban s népesb helyeken a vagyonos osztályból oly őrség alkottathatnék, mely már együtt tartása által a személy és vagyonbiztosságot fentartani képes leend.” (Ekkor még a nemzetőrségről szóló törvény nem volt megalkotva.)

Arannyal haza felé jövet, azon tanácskoztunk: miben fejezhetnénk ki külsőleg is a nemzeti újjászületés feletti örömet. Nemzeti zászlónak a városházánál való kitűzésében állapodtunk meg.

Itthon szüleim házában szállottunk le a székerről. Arany első szava nővéremhez: „kedves Betti lányom egy nemzeti zászlót kell teremteni.”

Nővérem hajdon barátinőt azonnal összeszedte.

A sok kéz az zászlót hamar elkészítette volna: de az volt a kérdés, hogy írják rá az elmaradhatatlan talizmán szavakat: „Egyenlőség, Testvériség, Szabadság” bakarasznyi nagy lapidár betűkkel. Akkor Szalontán sem sajtó, sem nyomdafestők nem volt. A találékony női elme segítette a dolgot. A nagy betűket először lerajzolták papírra, majd kivágták ollóval. Azután e mintát áttették a szövetre, ezt körül vonalazták, majd ollóval kivágták és egyenkint a betűket kellő helyén a zászlóra varrták, piros, zöld alapra fehér, ismét fehér alapra vörös betűt, színét el nem hagyó szövettől.

Nincs az a remekben készült szűr, melyikén több tűzés lenne, mint ezen volt: de azért a pitymaló hajnalra már készen lett.

Arany kora hajnalban hozzánk jött s kedvesen volt meglepetve a már nemzeti nagy hojtókkal feldíszített nagy nemzeti zászló által. A szomszédban levő városházától egy eseléd a zászlót a városházához vitte, s mi girincén kitéztük azt.

A bíró, korán a városházához jövéen, már messziről észrevette a Rákóczi világ óta Szalontán először kitézött nemzeti zászlót és alatta a nagy csoportban álló folyvást lelkesedéssel „éljen”-ben kitéző közönséget. Tüstént zászló örököt állított fel a szalontai lakosokból. Az első ór volt Megyeri Ferenc, utána Fenesi János, kik máig is életben vannak, s azzal dísekszenek.

E zászló nemzeti életünk jelvényeül, folyvást fellobogott a városházánál . . .

*

Arany lángoló hazafias érzelmével sohasem tüntetett. E nagy korszakban is komoly higgadsággal végezte jegyzői és polgári kötelességeit . . .

Jöttek azonban Szalontára és így Aranyra nézve is a hazafiság nagyobb megpróbáltatásának napjai . . .

Október elején az aradi várparancsnok Berger, valószínűleg értesülve az Olmützi manifestumokról, Arad várossával szemben magát támadó állásba helyezte, majd a várost lövetni is kezdte . . . Kormányunknak alig volt Aradon valamieske hadereje. A város rettegett állapotában segítségért esdekelt a közeleső magyar városokhoz. Szalontán Ambrus József, egy megyénkbeli fiatalember egy másik társával kérte a nemzetörök segítségét. Kérésüket előbb a tanács elé terjesztették. A tanács szabadkozott; mentségül hozván fel, hogy nemzetöreink egy része az altáborban van. Arany, a sok töprengés közt végre felszólalt, alkalmazván a demosthenesi indokolást: „ha mi vonakodunk felkeresni az ellenséget, majd ő keres fel bennünket, és ez nekünk kétszeres jaj lesz,” — és kimondá, hogy ő Arad védelmére kész azonnal indulni.

A hallgatag, csendes Arany lelkes beszédére a tanács elhatározta a nemzetöröséget dobszóval egybehívni.

Arany a város cigány dobosának kiadta a parancsot, hogy a nemzetöröséget azon kikiáltással hívja egybe, hogy igen fontos, nagy kérdés lesz eldöntendő.

A cigány dobos ezt így kiáltotta ki az utcákon: „nemzetör kigyelmeitek! jöjjenek fel a városházához, *nagy vótum lesz.*”

A „nagy vótum” iránt való kíváncsiságra nemcsak a nemzetörök jöttek egybe, hanem a feleségeik is.

A nemzetörög szemközt négyyszögben lett a piacon felállítva.

Ambrus Jóska és a tanács Arannyal a négyyszög közepebe állott, innen mondá el Ambrus Arad veszedelmét és segítség iránti kérelmét,

A bíró kinyilvánítá, hogy a tanács már elhatározta, hogy a nemzetörséggel együtt megy Aradra.

Majd elhatározatott, hogy a négy századból kettő sorshuzás útján azonnal induljon, s a másik kettő két hét múlva felváltja. Arany századára az utóbbi menet jutott...

*

1848 június 26-ra lett kitűzve az első népképviselő választás Nagy-Szalontán.

Arany népszerűsége oly nagy volt, mint — emlékezet szerint, — eddig még senkinek Szalontán. A nép szolgálatkészsége, igazságossága és felismert tehetségéért őt nagyra becsülte. Az értelmiség őt, fényes sikerű irodalmi működéséért, városunk dicsőségének tartotta. Egészen természetes és conveniens dolognak tartottuk, hogy a szalontai választókerületet az országgyűlésen más nem képviselheti csak Arany, miért is, — miután jelöltül felléptetésébe ő beleegyezett, — feleslegesnek tartottuk az értekezleteket, zászlókitűzést, sőt még a legártatlanabb korteskedést is mellette.

Csalódtunk.

A központi választmány Toperczer Ödönt, volt megyei főjegyzőt tűzte ki jelöltül...

A választás napja előtt egy a „nem adózunk” esőkönös pártnál szerepet játszott H. J. nevű egyén kijött Szalontára és beszálván egy bukkot nemes kereskedőhöz, a hitelen összehívott szalontai nemeseket azzal ümitgatta, hogy ő az 1848-iki törvények által eltörölt nemesi kiváltságos jogok visszaállításának leendő harcossá. A szalontai lakosok vagyonosabb részét képező nemesség következő nap már H. J. jelöltségével lépett fel.

A községek választóit a megyei tisztviselők és esendőrök hajtva hozták be a megyei napszámba betudandó fuvarokon Szalontára és tarták egy tömegben hozzáférhetlenül...

A szolgaság jármából csak az imént felszabadult nép, — parancs szóra iszonyuan kiabálta a neki nehezen kimondható Toperczer név helyett a „Topócsi”-t.

Arany ajánltatását nekem kellett volna megtenni, de a szolgabíró bot emelésére dühösen felhangzott „Topócsi” ordítástól, csak töredékesen végeztem be.

Aszavazás a vidékbeliiekkel kezdetett meg. A szalontaiak, aratás kezdetén lévén, türelmesen várakoztak jó délutánig, de látva a hajtott népnek tömeges szavazását Toperczerre, majd a H. J. jelöltségo általi erőszólást, előbb egyenkint, majd tömegesen a választó helyről dolgaikra szomoruan eltávoztak. Mi néhányan, akik ott maradtunk, csak azért szavaztunk le Aranyra, hogy az ajánlásra törvény által kívánt tíz névnek a választási lajstromban nyoma legyen. Ezek nevei: Kovács Gáspár és Szász György E. Gyarakról, — Popovits Demeter román lelkész és Márkovits József román tanító Oláh-Homrogról, Poyvár Illés román lelkész és Pap Tógyer, Dávid Koszta közlakosok Madarászról, — Ladányi Gedeon tanár (később jeles történetíró) Károly Sámuel orvos, Birizdó József ügyvéd, ifj. Balogh János birtokos, ifj. Bajó János jegyző, Molnár István előjárótág és én Rozvány György ügyvéd Szalontáról, — Zay István tisztartó Sarkadról.

Mély szomoruan mondánk be neveinket a lajstromba; de köteleességet véltünk teljesíteni azzal, hogy Arany neve megtisztelve legyen; most azonban 42 év multán jól esik éreznem, hogy magunkat tiszteltük meg Aranyra adott szavazatunk által.

Mi a reá szavazók együtt mentünk hozzá tudtul adandók az erőszakos eljárást. Ő köszönettel fogadta értesítésünket, komolyan és higgadtan

mondá: „ki tudja miért volt ez így jobb mind reám, mind a közügyre nézve?”

Tudván a bekövetkezett eseményeket, mindenesetre így volt jobb Aranyra és családjára nézve.

*

... Megyénkben Szalontának hadi szolgálata és áldozatkészsége volt kiválólag igénybe véve... Szalonta nagy állomása volt a szervezés alatt lévő és átvonuló csapatoknak. A roppant terhek viseléséhez részrehajlatlan intézkedés, buzdító és lelkesítő szavak kellettek. Ezeknek felelt meg Arany a legnagyobb odaadással...

... Ő Petőfit a nemzet Tyrteusának magasztalja; de hogy Arany is a maga idejében a nemzet Tyrteusá volt, még senkitől sem hallottam méltánylani.

*

Föl lévén, itt a hallgatag, csendes, (szalontaiusán) „vizet sem zavaró” Aranynak vakmerősége említve, nem mulaszthatom el egy általa nem keresett esetenél kitüntetett hidegvérű bátorságát felemlíteni.

Már említém, hogy Szalontán képezték ki 1849 telén a VIII-ik huszárezred újoncait. Ezen ezrednek egyik fiatal hadnagya és egyik szomszédbeli megye nagy birtokosának fia, ki ma is életben van, a városházához belépve „foghegyről” kérdezte Aranytól: „maga a jegyző?” mire ő nyugodtan felelte: „nem, hárman vagyunk jegyzők.” — Erre a huszártiszt indulatosan: „én magától kérdeztem jegyző-e?” Arany ismét az előbbi felelte. A hadnagy hevesen a kardja markolatára csapott; de Arany hirtelen elébe állott, mereven mint egy szobor, csak a szemét szegezte reá. A hadnagyocska ki nem állotta a merev nézésnek varázs hatalmát, kirohant a városházából, s az őrnagyhoz ment: ettől elégtételt kívánt, vagy — mint mondá, összeapritja azt a jegyzőt, ki őtet kifigurázni merészelt.

Rájött végre az őrnagy, Bersek József, — ki Aranynak nagy tisztelője volt, — hogy a hadnagnak Arannyal van baja és hogy ezt: „maga a jegyző” fitymáló szóval megsértette, a hadnagnak először is azt magyarázta meg: ki az az Arany? azután erőlyesen követelte tőle, hogy Aranyt egész tisztelettel engesztelje meg, hozzá tévén, hogyha ezt megtenni vonakodnék, úgy ő az egész tisztikarral pleinparade felöltözve, fog Arany elébe lépni, s tőle egy gyermektiszt által lett megsértéséért bocsánatot kérni.

A fiatal hadnagy csakugyan megengesztelte Aranyt, s azután még az utcán is látták őket együtt sétálgatva beszélgetni.

*

Aranynak a huszártiszttel való esete analog a Hatvanival, a hírbeidő abrudbányai hőssel való esete is.

Hatvani Szalontán is toborzván csapatát, első idejövetele alkalmával kurdésörtetve nyitott be a városházába, hol Arany asztalánál csendesen dolgozott, s kérde tőle: „Hol lakik Arany János.” Erre Arany nyugodtan felkelt asztalától s az ablakon át lakára mutatva mondá: „ott azon három ablaku, eseréppel fedett házban.” Hatvani meg sem köszönve az utbaigazítást, egyenesen Arany lakához törtetett, s ott találta Petőfit. Pestről ösmérősök lévén, sokáig beszélgettek a mozgalmas idők eseményeiről, Arany a déli ebédre haza ment, s amint a szobájába lépett, Petőfi bemutatta Hatvanit Aranynak. Ez hidegen mondá: „mi már találkoztunk ülünk az asztalhoz!”

Már említém, hogy Arany 1849 május havában ministeri fogalmazónak kineveztetett, szalontai jegyzőségéről leköszönt s családjával együtt Pestre volt költözendő. Ez okból, meg különösen azon okból is, hogy a megválasztott titelen újfőjegyző Arany családját, még a felajánlott lakbérfizetésért sem akarta egy pár hétig a jegyzői lakban eltérni. Arany kénytelen volt házi butorait áruba bocsátani; de minthogy ezek jó nagy részét a legpocsékabb árért sem tudta elvesztegetni, ismét kénytelen volt még meglevő butora, nője és gyermekei számára lakást bérelni. A helyi és az akkori viszonyok miatt a kiadandó lakásokban nem igen válogathatott, és így kénytelen volt családját egy legfösvényebbnek ösmert szalontai ember házához költöztetni.

A fősvény emberről a néphumor azt beszélte, hogy még a gyufát is kétféle hasítja, hogy kétszer gyújthasson vele; továbbá, hogy Nagy Váradot, — jövet menet két nap, — egy almával megjárja, még felét baba is hozza. Mi igaz e nagyításból, nem tudom, de muga Aranyné panaszkodott nekem, hogy a házi gazda nem engedi a lak elejét gyakran tisztára seperni: „mert a föld kopik”. Továbbá az is igaz, hogy Aranyék „Bodri” kutyáját nem engedte az udvarra beköltözni azon okon, hogy ne egye fel az étel-hulladékot az aprójószág (házi szárnyasok) elől. . .

E házigazda, — bár a szalontai lakosok közt egyik legvagyonosabb volt, s körülötte gyermekei, unokái voltak, — meg nem engedte házánál a napontai főzést, hanem, ha az öreg a házból távozott, akkor a család rejtkehelyeken, vagy ha hosszabb kimaradását vélték, a konyhában is főzéshez fogott, s ez alatt egy gyermek az utcaajtóban őrt állott, hogy öregutya jöttére elkiált hassa: „jön öregapám,” és a főttet, tüzet nyomtalanul eltakarítsák . . .

Arany ezen fősvény ember házában elhelyezvén családját, 1849 június elején Pestre ment, de már július elején szabadságot kapott családjá meglátogatására, s nem is ment vissza Pestre azon időben.

*

Görgei eléhezett és elkényszeredett serege, Debrecenről Aradra vonultában aug. 7-én érkezett ide 9-én elvonult. E sereggel jött Szemere Bertalan és Batthyány Kázmér is. . . .

. . . Szemere és Batthyány erősen igyekeztek Aranyt rábeszélni, hogy kövesse őket külföldre, s ne dobja oda magát a soldateska bosszuállásának. Arany azonban itthon maradt, — mint később nekem mondá — azon elhatározással, hogy a nemzet balsorsában osztozkodni akart . . .

A Görgey tábor itt léte alatt nőjét és két gyermekét az atyám házához hozta, s pénzt is, ezer forintnál valamivel kevesebbet, atyám ortalma, s őrizte alá adta, ő maga pedig a magyar tábor elvonulása után vándorbotot vett kezébe s az erdőhátra a muszkák elől, kik — nyomon követték Görgey táborát, — elvonult.

A muszkák itteni, majd két hétig tartott át és visszavonulása alatt az atyám házához rendszeren, vagy tábornok, vagy ezredes lett beszállásoltatva, és így házuk védett állapotban volt. A muszkától való általános rettegés nem sokáig tartott. Erős fegyelem által voltak zabolázva. Fegyverüket még az oldalfegyvert is csak szolgálatban viselték. Szolgálaton kívül még a szurony sem volt oldalukon. Általában Szalontának a muszkákkal kevés baja volt.

Az atyám házához szállásoltatott tisztek rendszeren az atyám asztalánál érkeztek. Történt, hogy amidőn Kaufmann tábornok, a későbbi tuskendi győző, az oldalszobából az ebédlőbe bejött s ott meglátta Aranynét

és gyermekeit, kérdezte anyámtól, kik légyenek? anyám Aranynét menyőnek, gyermekeit pedig unokái gyanánt mutatta be. Kaufman kérdé: hát a fiai hol vannak? Anyám ötölte-hatolva felelt. Kaufmann tábornok illetődött s részvétteljes hangon mondá: „értem asszonyom! az öregek, nők és a kis gyermekek itthon az ifjak meg a táborban: de ne aggódjék: ha fiai a csatában eddig el nem veszték, meg lesz kimélve életük és polgári szabadságuk. Békegyesség leend és általános amcsztia.”

A muszkának ellágyult a szíve szerencsétlenségünkön. Ő hitte, amit jóhiszeműleg tudni vélt: mi pedig megértük azt, amit megtörténhetőknek nem gondoltunk.

*

Arany nem messzire bujdosván el Szalontától, értesítést vett, hogy a muszkák nem ellenség módjára viselik magukat, — lassan-lassan közelebb huzódott Szalontához. A szomszédos Árpád községből már levelet is vált-hatott nevével. Majd azt is látta, hogy a községek közti közlekedés megnyílt, bujdosásából, 10—14 nap multával, hazajött és néhány napra beállott az anyám házához, *én helyettem fiának*.

XVIII.

A FORRADALOM UTÁN

A világsi fegyverletételre következett, s mintegy négy hétig tartott meghurcoltatás után én is szerencsésen hazavetődtem.

Arany ekkor már családjával együtt a most is élő Balogh Mihály azon házába költözött, mely jelenben a katolikus paplak háta megett Molnár Károlyé.

Hazajövetelem után azonnal meglátogattam őt.

Bár sok oka volt, a napi renden lévő elfogatások, s családja fen-tartásának gondjai miatt levertnek lenni, ő mig is engem nyugodt magatartással s meg nem törött lélekkel fogadott. Csak sóhajtásként fejezé ki: „et nos quoque florumus, sed flos fuit ille eaducus.”

Kérdéseimre: „hullom, Szemere és Batthyány erősen ösztönöztek a menekülésre „azt felelte: „Hazámtól, családomtól csak a halál választhat el, legyen ez akár természetes, akár erőszakos.” . . .

Busan távoztam el Aranytól, mert tudtam, hogy minden rettent-hetlensége mellett is két alpesnyomása van. Az egyik a (már általam emli-tett s ő általa megírott): „Magyarország történelme dióhéjba szorítva”, mely műve az osztrák uralom hitszegéseit megdöbbenően állítja a hazafi megbírálsa elébe. A másik az aradi, marosi államhidnak a szalontai nemzet-örök által felgyújtása és elégetése.

E nagy értékű államhidat nem az Aranyék százada gyújtotta fel ugyan, hanem egy másik, előzőleg Aradra vonult szalontai nemzetőrszázad, és pedig felsőbb katonai parancsra . . .

Mint említém, Arany százada nem vett ugyan részt a hid felégetésében; de mélyen aggasztotta őt, hogy a hid elégetésért magát Szalonta városát fogják felelősségre vonni, mert a szalontai nemzetörök önként vonultak ki Arad város védelmére és épen Arany buzdítására.

Ez volt Aranynak a második alpes nyomása.

Naponta érkezett hozzánk hire az elfogatásoknak és sok esetben semmis dolgokért, vagy rosszakaratu árulkodásra. A szolgabíráknak érde-

mül rovatott fel az elfogatandó áldozatokra rámutatás, vagy az ilyeseknek bejelentése. Folyvást rettegésben voltunk a rémuralomtól, és az aljas árulokdástól.

Arany biztosra vette befogatását, s minthogy ezek leginkább éjjel foganatosítottak, le sem feküdt, hanem felöltözve és zöld csurapéját magára véve pamlagán ült, mellette kis uti podgyászával. Így töltötte el az éjt, félig ébren, félig alva, s várta mikor vakkantja el magát a házórzó eb az idegen betolakodásra.

Balog Mihály, Arany volt házi gazdája, még most is megilletődéssel beszéli el, azon szomorú éjjel, melyen Arannyal, szemközt ülve, átvirrasztott, s Aranyénak, férje mellett ülve, kitörő fájdalom elfojtását, s vigasztaló szavait.

Arannak ezen kinteljes, legnehezebb napjaiban neveztetett ki Szalontára szolgabírónak Kenyeres János, ki a forradalom előtt, a conservatív párt aegisse alatt már szolgabíró volt és Arannak kortársa és barátja.

Ez Aranyt felkereste és felkérte, hogy jöjjön irodájába irodavezetőnek, biztosítván, hogy tőle nem függést kíván, csak a baráti viszonynak folytatását.

Arany kényszerhelyzetben lévén, az ajánlatot el nem utasíthatta. Barátjának, Kenyeresnek irnoka lett. . . .

Kenyeres szolgabírósága nevezetes arról, hogy az ő járásából politikai vétékért senki sem üldöztetett, sem el nem fogatott.

A megyefőnök, Kenyeresnek, komája lévén, Szalontán jártában hozzá szállott, s négy szem között szemrehányást tett ennek, hogy járásából, politikai vétségért senkit sem fogatott el. Ez szabadkozott azzal, hogy jó lélekkel senkit sem vádolhat. — De itt van Arany — mondá amaz — ennek iratai veszedelmesebbek voltak az „Arany trombitánál.” Kenyeres a főnököt az irodába vitte, ott megmutatta az Arany által vezetett könyveket, ennek szép fogalmazványait, az irodának rendbentartását, az ügyeknek gyors elintézését, s mondta: „ilyen munkájú embert, s hozzá még a legbecsületesebbet, ki valaha létezett, én vádoljam be? — azt nem tehetem: inkább a hivatalomtól válok meg, hogysen e jó embernek és barátomnak árulója legyek.”

Majd Arany is feljött az irodába és épen ott találta a főnököt és Kenyeres-t. Bemutatás után a főnök már nyájas és dicséző szavakat intézett Aranyhoz, ki azt szokott komolyságával hallgatta végig: de belsejében örvedhetett, hogy az alpes nyomástól megszabadulhatott.

Mi díjazása lehetett Arannak Kenyeres mellett, biztosan nem tudom: de azt Aranytól magától hallottam, hogy Kenyeres saját fizetéséből külön pótlékot adott neki . . .

Már fentebb érintém, hogy Arany igen mérsékelt kamaton jelentékeny összeget hagyott Kenyeresnél haláláig, s ezt uzsorások hálójából kiszabadította. . . .

Ez időben, épen forradalom leveretése után, egy német vendéglős, épen a mostani városházánál, az első vendéglő és kávéházat nyitotta meg Szalontán. E vendéglősnek neje jó magyarasszony volt, de ő maga nem azon jó lelkű „gemüthlich” faját képezte a német vendéglősöknek. . . . Váradról jött hozzánk, hol a forradalom alatt egy kis vagyont gyűjtött magának. Kiméletlenül szidalmazta szabadságharcunkat s annak nagy alakjait. Előggé ostoba volt ugyan, hogy reá politikai kémkedést ne bizzanak, mégis kényszerben állónak véltük.

Okunk volt vendéglőjét elkerülni; de ha ezt tesszük, akkor irántunk való gyűlöletét csak fokozni fogjuk. Tanácsosabbnak tartottuk vendéglője látogatását, és ottan a, más körülmények közt mellőzendett költségeket.

Tudván Arany is ezt az ördögnek lámpátgyújtó taktikát, ő maga is néha néha elejlött a vendéglőbe, társaskörünkben részt venni.

Bizonyos alkalomból, 1850 telén, tömegesebben gyűltünk össze a vendéglőben, Arany is átjött a szomszédból. Ő kezdte a poharazáshoz, — szokása ellenére, — kedvünket hangolni. Midőn már a poharazás által kezdtünk „bene sonantes”-ek lenni, Arany, az asztalfőn ülve, kivett a zsebéből egy papírt, s arról, ünnepélyesen szavalva, a „Koldus ének”-et olvasta fel. A költemény mindnyájunkat meghatótt, de némelyikünket nagyon megdöbbentett. Én Balogh János mellett ülve, sugtam ennek: „Meggondolta-e Arany, amit most tett?” — Balogh visszasugta nekem: „valaki a szogabírói irnokságát feszegette, háta mögött, hazafiságának rovására; azért vágta ki most Arany a mellét: ám kísértse meg ezt valaki utána megtenni?”

Nem kísértette meg senki közülünk; de nem is lett volna tanácsos.

Arany szavalatának befejezése után, bátran hordozta meg szemét társaságunkon. Szinte kérdezni látszott: „kinek van kifogása az ő hazafisága ellen?”

A német koresmáros, nem tudván jól magyarul, keveset, vagy talán semmit sem értett meg Arany felolvasásából; de azért a találékony eszű Balogh János, hogy Arany szavalatának hatását paralysálja, hirtelen felállott, s elkezdte oláhdallamra dalolni és táncolni Aranynek e dalát:

„Ez a szoba, hol én most
Trillaárom haj!
Pusztítom a papiroost
Trillaárom haj! . . .”

Balogh taktikáját akik elértettük, azonnal belevegyültünk az oláh dallam és zsukatába, s daloltuk, jártuk oly veszekedett jó kedvvel, mintha mi lennénk a legboldogabbak a kerekföldön.

Arany azonnal elértette a hangulaterét, és oly édesdeden mosolygott a szinlelt jó kedvnek, amelyent tőle alig láttam.

A szinlelt kedv fokonként komollyá, s egészen bubánat elfeledéssé változott.

Kitörő kedvünket a német koresmáros Arany felolvasása hatásának gondolván, mondta nekem németül: „hej, de nagyszerű ember ez az Arany!” feleltem: „hátha ugy ösmerné, amint én?”

Már megemlítém; de itt újra megjegyzem, hogy Aranyt csak ez egyszer hallottam művét felolvasni. Fentebb már meg van magyarázva, hogy ezt kényszerítéséből tette . . .

*

Arany mintegy 13—14 hónapig volt Kenyeres mellett, szeretve, és nagyra becsülve ez által; de amint a lelkiösmeretével és hazafiságával összeillőbb állás neki kínálkozott, odahagyta ezen állását és ment a szomszédos Gesztre a Tisza családdhoz, ezek nagyreményű fia, Domokos tovább képzése végett.

A Tisza családnál valószínűleg jobb díjazásban részesült, mint Kenyeresnél; de ott az a baj volt, hogy egyedüli világától, szeretett családjától hetekig el volt szakítva. . . .

Arany Gesztről Körösre, majd Pestre távozott. Ezzel kilépett kedves szülőföldje szűk köréből, én pedig itthon maradtam. Hosszas évek folyamán alatt csak néhány látogatás alatt élveztem kedves társaságát. Azt tapasztaltam, hogy ő mindig az maradt, aki volt, — hü önmagához, hü egyszerű

szokásaihoz, szelidségéhez, igénytelenségéhez, és nemes erényeihez. Rajta sorsának jobbra fordulása, — a köztiszteletben emelkedés, a legmagasabb kegy és költői dísz, korona semmi változtatást sem tett . . .

JEGYZETEK

¹ Húsz folytatólagos közlemény a „Nagy-Szalonta és vidéke” c. szépirodalmi, társadalmi, közgazdasági és iparérdekű hetilapban. Szerk. Szikszay Lajos, Csorvásy István. 1890. jan. 12—máj. 11. között. (OSZKH). A cikksorozat jelöletlen. — Az MTAK kéziratárában van egy ujságkivágat erősen rongált példánya a szerző autogr. aláírásával. (L. fotomelléklet.) Jelzete Ms 10.234/o.

Az emlékiratot a lényegtelen részek, más forrásokból közismert tények, költemény-idézetek kihagyásával közöljük.

Megtartottuk eredeti, fejezetekre tagolását, az egyes részeket elválasztó rémai számozással: I—XVIII., s csak a nyilvánvaló sajtóhibákat javítottuk ki, mint pl. az újságtan a XII. után a XI. következik. Ugyancsak megtartottuk az emlékiratnak a XI—XVIII. fejezeteknél szereplő és tartalmi elgazítást jelentő összefoglaló alcímait. Mivel ez az I—X. fejezeteknél még nincs, szögletes zárójelben pótoltuk a hiányt. — Az egymással szorosán össze nem függő részek csillaggal való elválasztása szintén megmaradt.

A kihagyásokat pontozással jelöljük, a helyesírást megtartottuk.

² Sérv miatt idő előtt leszerelt katona, aki még orsítot sem kapott.

³ Arany márc. 2-án született.

⁴ Fölmerül a kérdés, nem azonos-e az Életképekben megjelent „János pap országa”-val? Mivel a költő köteteiből kihagyta, Rozvány György nem tudhatott közléséről.

⁵ Sajnos, nincs ott.

A KÖTETBEN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK

- AJL I—II = Arany János levelezése író-barátaival. I—II. k. Bp. 1888.
- AJÖM. I—VI. = Arany János Összes Művei. Sajtó alá rend. VOINOVICH GÉZA. I. (1951.) — II. (1951.) — III. (1952.) — IV. (1953.) — V. (1953.) — VI. (1952.)
- BENKÓ = Arany János tanársága Nagy-Kőrösön. Nagy-Kőrös. 1897.
- ERŐSEY = Erősey Sándor, Arany János életéből. Bp. 1883.
- FOTO = Fényképmásolatban
- GYÖNGYÖSY = Gyöngyösy László: Arany János élete és munkái Bp. 1901.
- IT = Irodalomtörténet
- ITK = Irodalomtörténeti Közlemények
- K = Kézirat
- KOLOSVÁRI = KOLOSVÁRI ALADÁR: Arany János élete. Mezőtur, 1907.
- MARTA = MARTA GABRIELA: Arany János dalaiban. Gépírat MTAK Ms 10.234/n.
- MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
- NVTM = Muzeul Regional Oradea = Nagyváradi Tartományi Múzeum
- NSZAJEM = Muzeul Memorial „Arany János” Salonta = Nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum
- OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
- ROLLA = ROLLA MARGIT; Arany estéje. Bp. 1944.
- ROZVÁNY = ROZVÁNY GYÖRGY; Arany János életéből. Nagy-Szalonta és Vidéke. 1890.
A jegyzetben megadott oldalszámok e dolgozat FÜGGELÉK-ében közölt emlékirat-részletek oldalszámát jelentik.
- ROZVÁNY GABRIELLA = ROZVÁNY GABRIELLA; Emlékeim Arany János életéből. Gépírat. MTAK Ms 10.234/m.
- VOINOVICH = VOINOVICH GÉZA; Arany János életrajza. Bp. I. (1929.) — II. (1931.) — III. (1938.)

TARTALOM

Bevezetés	7
Arany János és a Rozvány család	9
Rozvány Erzsébet	31
Függelék	73
I. Rozvány Erzsébetre vonatkozó levelezés.	
1. Rozvány György—Rozvány Erzsébetnek, 1844. márc. 21.	76
2. Szendrey Julia—Rozvány Erzsébetnek, 1850. juli. 16.	77
3. Szendrey Julia—Rozvány Erzsébetnek, 1850. aug. 17.	77
4. Szendrey Julia—Rozvány Erzsébetnek, 1850. szept. 4.	78
5. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, [1851]. nov.	78
6. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1854. máj. 29.	79
7. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1857. okt. 13.	80
8. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1857. nov. 15.	81
9. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1858. máj. 31.	81
10. Arany János—Gyulai Pálnak, k. n.	82
11. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1858. juli. 18.	82
12. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1858. aug. 8.	83
13. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1858. dec. 15.	84
14. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1859. jan. 9.	85
15. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1859. febr. 26.	86
16. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1859. okt. 25.	87
17. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1859. nov. 19.	88
18. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1860. nov. 17.	90
19. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1861. márc. 10.	90
20. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1861. ápr. 28.	92
21. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1861. júl. 20.	93
22. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, 1861. nov. 23.	96
23. Arany Juliska—Rozvány Erzsébetnek, [1863], febr.	97
24. Rozvány Györgyné—Rozvány Erzsébetnek, 1863. márc. 2.	98
25. Bersek József —Rozvány Györgynek, 1863. júl. 3.	99
26. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1865. febr. 3.	99
27. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1865. márc. 5.	100
28. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1866. júl. 12.	101
29. Arany László —Rozvány Erzsébetnek, 1866. júl. 12.	102
30. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1866. nov. 10.	102
31. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1866. nov. 19.	103
32. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1867. jan. 14.	104

33. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1867. nov. 6.	106
34. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1869. máj. 6.	107
35. Arany László —Rozvány Erzsébetnek, k. n.	107
36. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1869. jún. 11.	108
37. Arany Jánosné—Rozvány Józsefnének, 1869. júl. 10.	108
38. Rozvány Erzsébet—Rozvány Ellának, 1869. júl. 18.	109
39. Rozvány György —Rozvány Erzsébetnek, 1869. júl. 24. .	109
40. Rozvány György —Rozvány Erzsébetnek, 1869. aug. 1.	110
41. Rozvány György —Rozvány Erzsébetnek, 1869. aug. 11. .	111
42. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1869. aug. 27.	111
43. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1870. jan. 22.	111
44. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1870. febr. 5.	112
45. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1879. nov. 11.	113
46. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1880. febr. 18.	113
47. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1881. jún. 14.	114
48. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1882. jan. 1.	115
49. Szél Piroska—Rozvány Erzsébetnek, 1882. okt. 28.	116
50. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1883. jan. 24.	116
51. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1883. okt. 27.	117
52. Arany Jánosné—Rozvány Erzsébetnek, 1883. dec. 14.	117
53. Rozvány György—Rozvány Erzsébetnek, 1890. máj. 3. .	118
A levelek jegyzetei	120
II. Arany János német nyelvgyakorlatai Rozvány Erzsébet számára	128
III. Rozvány György, Arany János életéből	133
I. {„Inges” korában}	133
II. [Iskolába kerül]	134
III. [Versírás]	135
IV. [A szalontai iskola]	136
V. [Aranyék szegénysége]	136
VI. [Tanulóból-tanító]	138
VII. [Rossz szeme. Visszatérés a színészetből]	140
VIII. [Második szalontai tanítósága]	141
IX. [„Ábrándozásnak mond jóéjszakát.” — Szilágyi]	143
X. [Rozványéknál]	145
XI. Életöröme	148
XII. Egy elveszett költeménye	149
XIII. Községi jegyző	150
XIV. A női korona	152
XV. Áldott humora	153
XVI. Jó szíve	159
XVII. A forradalom alatt	164
XVIII. A forradalom után	169
Jegyzetek	172
Rövidítések	173

A kiadásért felelős :
BERNÁT GYÖRGY
az Akadémiai Kiadó igazgatója

*

A szerkesztésért felelős :
VEZÉR ERZSÉBET

*

Műszaki szerkesztő :
SZÖLLŐSY KÁROLY

*

A kézirat beérkezett : 1960. VI. 2.
Példányszám : 500
Terjedelem : 11 (A/5) ív 11 old. műmelléklet

*

60.51475 — Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető : Bernát György

JOHN ARANY AND ELISABETH ROZVÁNY

From the rank of the Hungarian poets A. Petőfi (1823—1849) achieved a great reputation all over the world and became the most popular of all Hungarian artists. Petőfi was linked by warm friendship to John Arany (1817—1882), who occupies also an eminent position in our literature. Their works are highly esteemed by readers and literary critics of the world. While Petőfi was our greatest lyrical poet, Arany became the most outstanding epical writer.

Beside the great poetical tasks, Arany undertook also the activities of the secretary at the Hungarian Academy of Sciences, the most eminent Hungarian scientific institute. Arany had started to develop and foster the cultural relations of the Hungarian Academy with other scientific institutes of the world. Thus in the Archives of the Academy Library we find a number of letters written by Arany in Latin, English, French, German and Italian, all by himself. He also took a good part in the starting of the Library's international exchange relations.

This study and the letters here give many unknown details about Arany's youth and start of career.

Arany's native town was Nagyszalonta in Bihar county, where Hungarian was spoken in a fine sweet-sounding pronunciation. This study throws light upon the beginning of the poet's career. It shows that Arany, who was of a very low peasant-descent, could rise up to the highest rank of Hungarian translators. This great man interpreted Shakespeare, Byron, Moore, Tasso, Ariosto, Goethe and Burns in Hungarian and gave a complete translation of Aristophanes' works. He was closest to Greek and English dramatists and poets.

It was not long ago that Mrs. Popovits (b. Gabriella Rozvány) had offered her memories to our Library. The ninety-eight years old lady is now (1960) living in Temesvár [Rumania]. This lady

personally knew John Arany. In his young years, the poet was the private tutor of the eight years old Elisabeth Rozvány, aunt of the mentioned Mrs. Popovits. Arany also lived in the Rozványs' house during a certain period. The documents now preserved in the Library of the Academy throw light upon the reminiscences kept alive by the Rozványs, according to which the fate of Elisabeth, Arany's little pupil, made a great impression on his epics. This fact is demonstrated by the poem „Catherine” [Katalin], and in the heroine's portrait of Arany's greatest epic „The Love of Toldi”.

The friendly contacts between John Arany and the Rozványs had always been kept up. This fact can be stated from the writings of Gabriella Rozvány, and from the letters written by Arany's children to Elisabeth Rozvány. These are preserved and our Library happened to obtain a part of the correspondence, while the other part of the collection is kept by the Muzeul Regional in Oradea. The copies of the letters are, however, kept in photos in our Library.

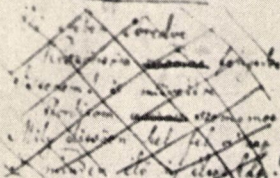
The Hungarian Academy of Sciences is the centre of researches on John Arany's life and poetry. A critical edition of his poetical works is being published by the Academy. The greatest collection of Arany's manuscripts, letters are here in the Library of the Academy.

In the Appendix of this study we published the first attempt by Arany to translate artistically. Then here are the notes of George Rozvány which kept alive the memories of the young John Arany. These memories appeared anonymously. The unique copy of this precious literary relic is preserved by our Library; it is anonymous as mentioned, but its authorship is still proved by a short hand-written note found on it. This valuable literary relic could get to the Library of the Academy with the bequest of Ladislav Arany, who left his father's manuscripts and letters to the Department of Manuscripts of our Library.

Reggeli ének

Uj erőkön indok fel
Közönyös, oh kézen, világnas
Ez munkáidon fordítom
Nedajn ábrázolom
Mely elcsóvát sugárzik fel a nap,
És fel tölti az éleket hangos karmok.
Mindnyájan állva ünnepeltek,
S nyugalomra kívánkerünk
Akkor be rántva az éjszakai tölét arnyélokra
A' te álmod szemcintek.
Tiszteberés barlangban hever az állat,
Duka ágyra le dőlve mi.
Akkor, keljeségedből, ki aradt
Az onyhatás és revescseslegemél,
Edeson és eseményen futóitunk
Sihgve és erónőve.
Elvintek alig észre vintek,
S könnyű álmom jászson tövöltünk.
Laman lebegve az égen
Az élmény napfényes örvénye
Az éjszakai; csillagok magyogása köze;
Maldósé harnasorok.

Reggeli ének.

És ki öntötte ure, mitől malaki lésion jöttél,
alkonyakos az ő örvényire.
Majd felteszem a hajnal
Hívó reggeli orülékkül.
Egyszerre felkel, oh ai!
A' nap jászson és origen;
Először, hegy, és tisz, majd a völgy
Harmattól betelepve égnek a' sugárban.
Mindem érendő hangokra ragadtasik
Merőben, boloban és levegőben
A' barm vidámsággal ule ugrál
És szítja a' fris levegőt.
A' mártia megrázkodik a' harmattól
fel repül, és énekel a' tiszta nékségen.

Arany János fordítása tanítványa, Rozvány Erzsébet számára

Rozvány Erzsébet, György bátyja unokáival. 1902

162
Bertók eredei övege
Roxvány Becca egykori
kegyes tanítványának
emlékéül

Arany János

TOLDI SZERELME.

Arany János ajándéka volt tanítványának

Rozvány Erzsébet férjével, Bersek József honvédezzel

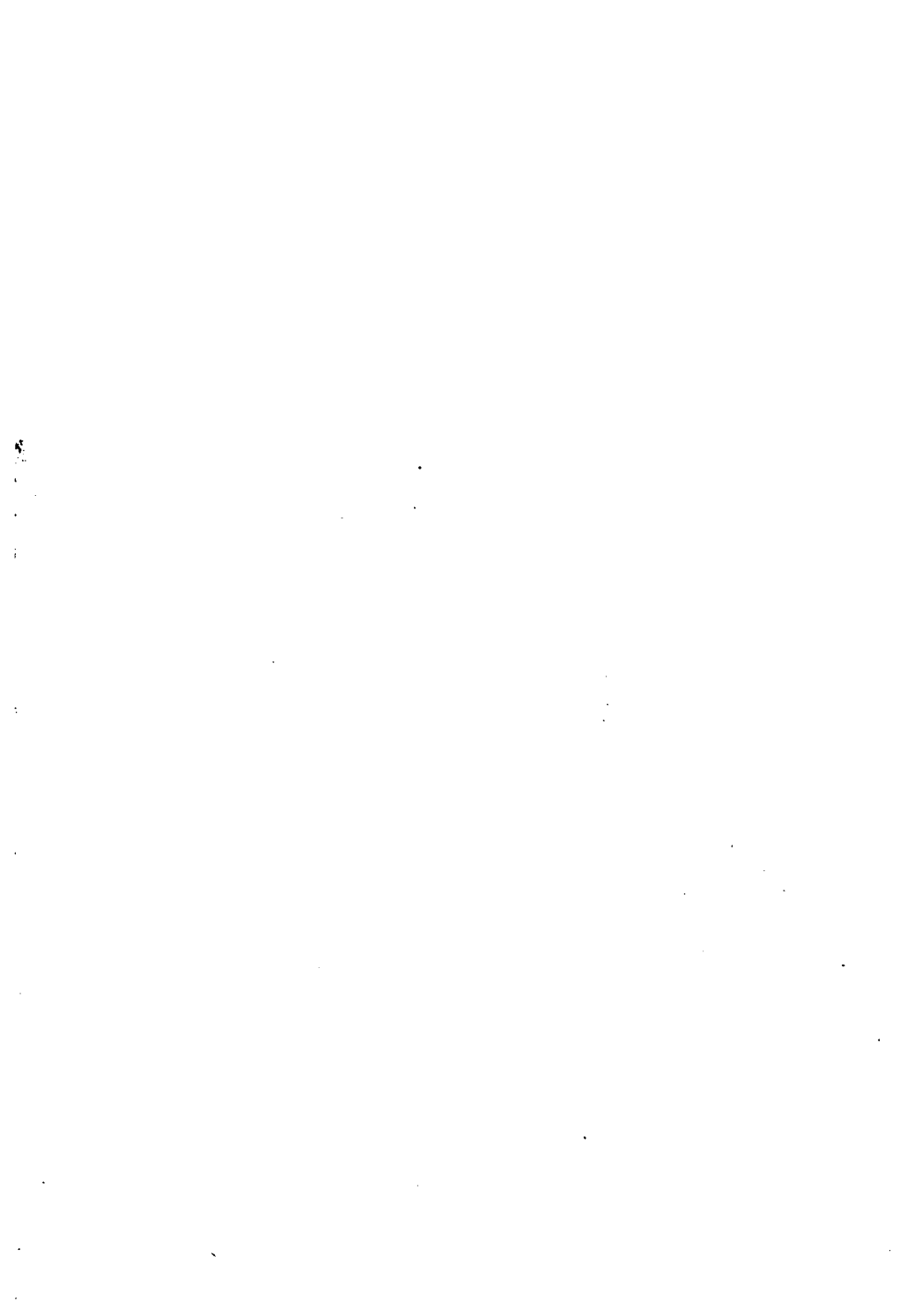
Czykvi tanítványom emlékkönyvébe.

En láttam a kimbót, en láttam azt
Miden éreke a nyájas tavaszt
Kézdeti kifejléni:
Orvult a lelhem, és kéjjel tele't,
És mind kin' kertész, sokat merít,
Sokat, reményleni.

De ennyi nem. Reményem bálga volt,
Amelyben sem mutatja a valót.
Milyen lesz a világ.
(A leírásról rá Szilvesz meszt
Kíváncsi; a sok kontár kertész kezes
Él nem torzítatak.

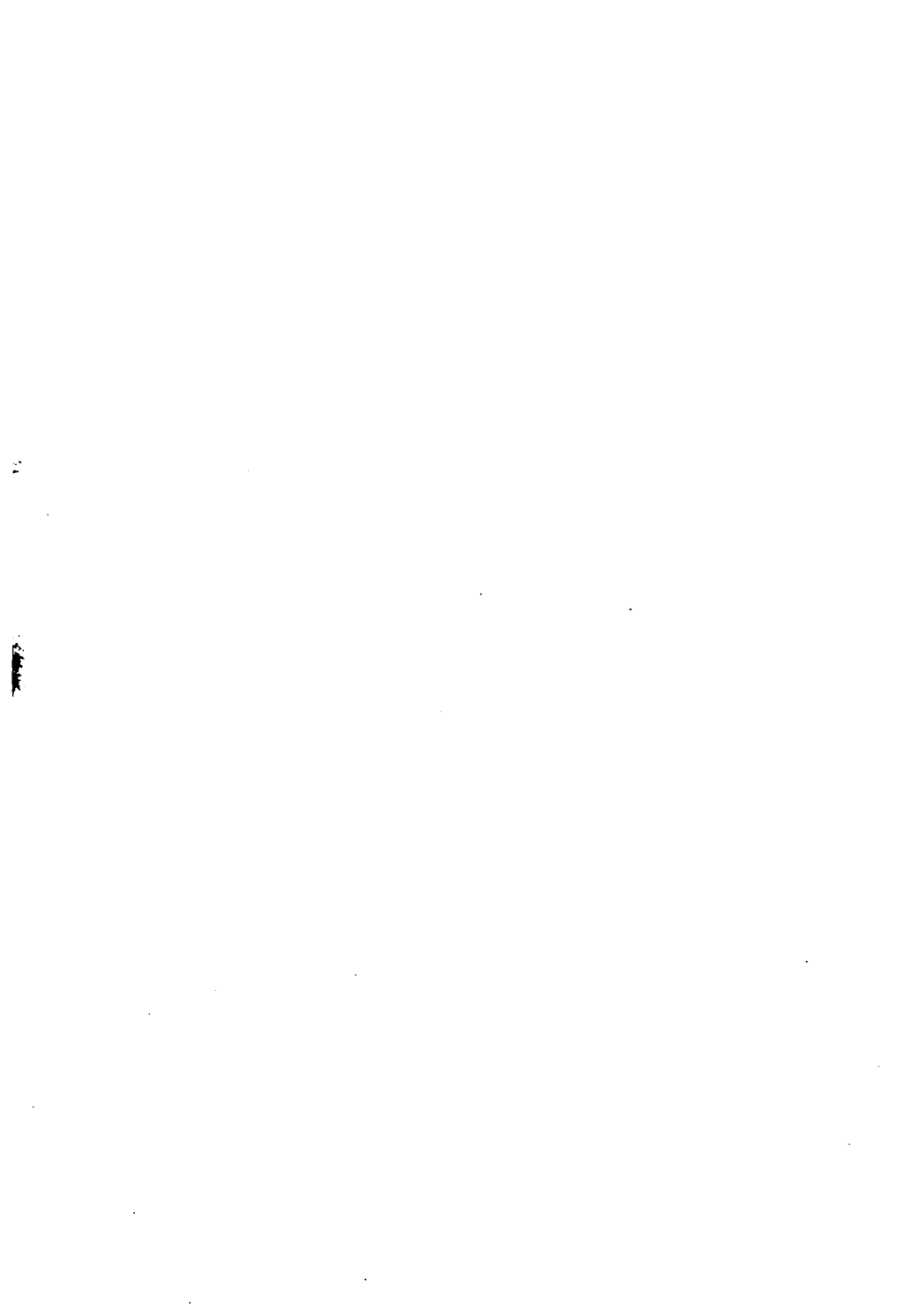
Hinted, virágzál, most hintod bajaid.
A hervadásnak messze napjait
Rettagned minden ok:
Erőtlenségek a hervadás, jelle,
Deis illatod, leányednek febb fele,
A fellens élni fog!

Arany János

Rozvány Erzsébet

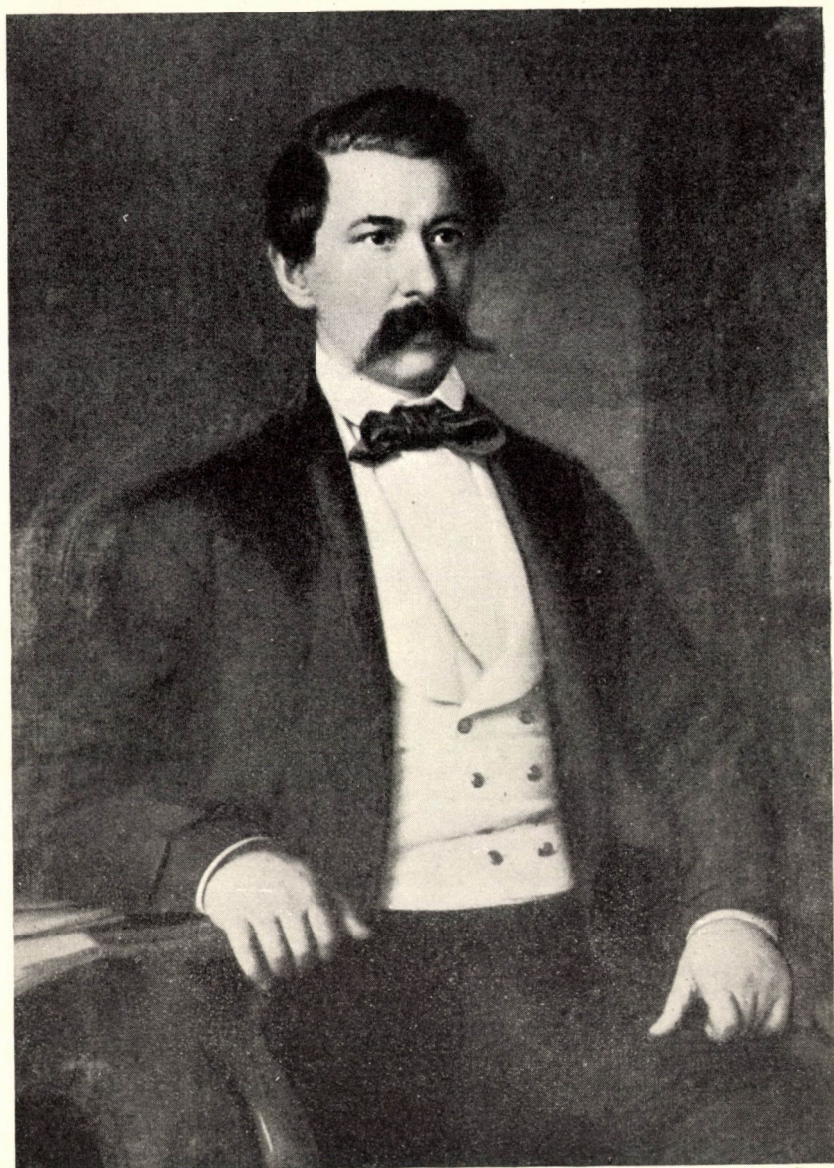

Rozvány Józsefné Christian Persida

Dr. Popovitsné Rozvány Gabriella, aki megőrizte Rozvány Erzsébet
levelezését
(1957. évi felvétel.)

Arany János
(Barabás Miklós festménye. 1856.)

Rozvány György és leánya, Gabriella

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KIADVÁNYAI

1. Haraszthy Gyula: *A 130 éves Akadémiai Könyvtár*. Bp. 1956.
2. Berlász Jenő—Szakmáryné Németh Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának múltja és jelene*. Bp. 1956.
3. Csapodi Csaba: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje*. Bp. 1957.
4. Berlász Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása*. Bp. 1957.
5. Haraszthy Gyula: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszervi kérdései*. Bp. 1958.
6. Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia Könyvtára*. Bp. 1958.
7. Endre Moravek: *Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen*. Wien Bp. 1957.
8. Szakmáryné Németh Mária: *Az Akadémiai Könyvtár, mint a Magyar Tudományos Akadémia eltkitűzéseinek könyvtári támogatója*. Bp. 1958.
9. Gergely Pál: *Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárában*. Bp. 1958.
10. Csapodi Csaba: *Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1958.
11. Moravek Endre: *Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából*. Bp. 1958.
12. Szakmáryné Németh Mária: *A központi folyóiratcímjegyzék kérdései*. Bp. 1959.
13. Csaba Csapodi: *L'avenir des périodiques scientifiques*. La Haye 1958.
14. F. Csanak Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*. Bp. 1959.
15. Moravek Endre—Weger Imre: *Magyar könyvészeti kifejezések kis orosz szótára*. Bp. 1959.
16. Csaba Csapodi: *Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek*. Wien 1959.
17. Csapodi Csaba: *A proveniencia elve a könyvtárban*. Bp. 1959.
18. Rásonyi László: *Stein Aurél és hagyatéka*. Bp. 1960.
19. Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Bp. 1960.

